

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kamu Hukuku Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

5237 SAYILI TÜRK CEZA KANUNU'NDA
ÇEVRE HAKKININ KORUNMASI
(ÇEVREYE KARŞI SUÇLAR)

İbrahim CEYHAN
2501990245

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Adem SÖZÜER

İstanbul 2008

5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu'nda Çevre Hakkının Korunması (Çevreye Karşı Suçlar)

İbrahim CEYHAN

ÖZ

Geçen yüzyılda insani değerleri gözardı eden ekonomik büyüme ve kalkınma politikaları sonucu ortaya çıkan küresel çevre sorunları insanlığın geleceğini riske sokan boyutlara ulaşmıştır. 1970'li yıllardan itibaren uluslararası kamuoyunda gündeme gelen çevre sorunlarına çözüm arama çabaları çerçevesinde temel bir insan hakkı olarak tanınan çevre hakkı, çeşitli hukuksal araçlarla güvence altına alınmıştır. Son dönemde ceza hukukunun önleyici fonksiyonu öne çıkarılarak, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkını ihlal eden fiillerin suç olarak tanımlanması ve cezai müeyyideye bağlanması gerektiği düşüncesiyle birtakım çevre suçları ceza kanunlarında yer almaya başlamıştır.

Bu bağlamda 2004 yılında yapılan 5237 sayılı yeni Türk Ceza Kanunu'nun "Topluma Karşı Suçlar" başlıklı üçüncü kısmının ikinci bölümünde "Çevreye Karşı Suçlar" başlığı altında dört özgün çevre suçu düzenlenmiş bulunmaktadır. Bu suçlar, "çevrenin kasten kirletilmesi" (m. 181), "çevrenin taksirle kirletilmesi" (m. 182), "gürültüye neden olma" (m. 183) ve "imar kirliliğine neden olma" (m. 184).

Çalışmamızın birinci bölümünde çevre hakkı, tarihsel gelişim süreci, haklar kategorisindeki yeri ve unsurları yönünden incelenmiş ve hukukumuzdaki düzenleniş biçimi üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde çevrenin korunmasında ceza hukukunun fonksiyonu, çevre suçlarında ortaya çıkan ihlal biçimleri ve korunan hukuksal değerler ile çevre suçlarının genel yapısına ilişkin açıklamalar yer almaktadır. Çalışmamızın üçüncü ve son bölümünde ise, 5237 sayılı TCK'da düzenlenen çevre suçları ayrı ayrı ele alınarak unsurları yönünden incelenmiştir. Ayrıca bu bölümde Kabahatler Kanunu'nda öngörülen çevrenin korunmasına ilişkin kabahatlere de değinilmiştir.

The Protection of the Right to Environment in the Turkish Penal Code with no: 5237 (Crimes Against Environment)

İbrahim CEYHAN

ABSTRACT

Environmental problems due to economic growth and development policies in the last century ignorant to humanitarian values has become a risky issue for the future of humanity. Since 70's it become a debatable problem in the international arena and due to the search of solutions for the environmental problems, right to environment has stated as a part of fundamental human rights and protected with law. Recently with the emphasis to the preventive functions of criminal law actions against the right of living in a healthy and balanced environment has started to be described as crime and are becoming subject to penalty in the criminal codes.

Under the illumination above mentioned facts, in the new Turkish Penal Code, prepared in 2004 with number of 5237, on the third chapter namely "Crimes Against Society" and under its second sub-chapter "Crimes Against Environment" there are 4 major crimes are described. These are

- the crime of purposely polluting the environment (art. 181),
- the crime of polluting the environment with negligence (art. 182),
- the crime of noise pollution (art. 183),
- the crime of pollution with reconstruction (art. 184).

At the first chapter of our study we emphasized on environmental rights, its development and its place among other rights and its elements also the format of those rights in Turkish law. At the second chapter we emphasized the role of criminal law on the environmental protection, types of violation, the legal values and general structure of environmental crimes. At the third and last chapter the emphasis is on every single crime described in the last TCK with no: 5237 with its elements. Also in this chapter Law of Delinquency has been examined and guilt's in this law has been discussed.

ÖNSÖZ

Teknik ve bilimsel ilerlemenin yarattığı büyük küresel sorunlardan biri olarak dünyamızın yaşanılır bir gezegen olma niteliğini yok etme potansiyeline sahip, bugünün ve gelecek kuşakların ortak malvarlığı çevreyi ve dahası insanoğlunun yeryüzündeki varlığını sürdürebilme olanağını tehdit eden çevre sorunlarının öneminin kavranması ile uluslararası kamuoyunun gündemine girmesi ancak 1970’li yıllarda gerçekleşmiştir.

Birleşmiş Milletler’in öncülüğünde 1972 yılında Stockholm’de düzenlenen “Çevre ve Kalkınma Konferansı” ile başlayan ve “ekolojik çağ” olarak adlandırılan dönemde çevre sorunları ile mücadele, bir taraftan uluslararası konferans, bildirme ve sözleşmeler, diğer taraftan anayasal ve yasal düzenlemeler vasıtasıyla hukuk biliminin ilgi alanına girmiş bulunmaktadır. Nitekim 70’li ve 80’li yıllarda dünyada, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkının temel bir insan hakkı olarak anayasal güvence altına alınmasının ardından çevrenin korunması, iyileştirilmesi ve geliştirilmesi, çevre kirliliğinin önlenmesi gibi konularda hukuk, farklı dallarına ilişkin düzenlemeleri ile önemli bir rol üstlenmiştir.

Ülkemizde ise sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı, 1982 Anayasası ile pozitif hukukumuzda girmiştir. Ardından çevrenin korunmasına, iyileştirilmesine ve kirliliğin önlenmesine ilişkin temel ilkeler, önlemler ve yasaklar öngören 1983 tarihli Çevre Kanunu ve sonraki yıllarda yürürlüğe giren uygulama yönetmelikleri ile birlikte epey külliyatlı bir çevre hukuku mevzuatı oluşmuş durumdadır. Aynı dönemde Çevre Kanunu’nun 1984, 1986, 1988, 1990, 1991 tarihlerinde değişiklikler geçirdiğini, son olarak 26.4.2006 tarih ve 5491 sayılı kanunla önemli ölçüde yenilenmiş olduğunu ve özellikle Avrupa Birliği ile üyelik müzakerelerinin başladığı 2004 yılı ve sonrasında Birlik hukukuna uyum çalışmaları kapsamında uygulama yönetmeliklerinin de büyük oranda yenilendiğini ve sayısının arttığını ifade etmek gerekir. Bu bağlamda AB müktesebatına uyum sürecinde yaşanan en önemli gelişme ise hiç kuşkusuz 2004 yılında tümüyle yenilenen Türk Ceza Kanunu’nda “çevreye karşı suçlar” başlığı altında düzenlenen ve bizatihi çevrenin ve çevre hakkının

korunan hukuksal değer olarak tanımlandığı yeni suç tiplerinin mevzuatımıza girmiş olmasıdır.

Gelişmiş ölkelerde çevrenin korunmasında ceza hukukuna daha etkin ve bağımsız bir rol tanıma anlayışının güçlendiğı ve özellikle AB’de çevrenin ceza hukuku yoluyla korunmasına ilişkin çalışmaların hız kazandığı son dönemde ölkemiz ceza hukuku mevzuatına giren yeni suç tipleri olarak çevre suçlarının incelenmesi, çalışmamızın amacını ve konusunu oluşturmaktadır.

Buradan hareketle çalışmamızın ilk bölümünde, konuya giriş yapılabilmesi ve daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle çevre hakkının doğuşu ve gelişim süreci ortaya konularak unsurları üzerinde durulmuş ve hukuk sistemimizde düzenlenişi incelenmiştir. Bu bağlamda sonraki bölümde ise çevrenin korunmasında ceza hukukunun rolü, çevre suçlarında ortaya çıkan ihlal biçimleri ve korunan hukuksal değerler ile çevre suçlarının genel yapısına ilişkin açıklamalar yer almaktadır. Çalışmamızın asıl konusunu oluşturan üçüncü bölümde, Türk Ceza Kanunu’nda düzenlenen çevre suçu tipleri, kanunda benimsenen suç teorisi çerçevesinde ayrı ayrı incelenmeye çalışılmıştır. Ancak henüz bu suçlarla ilgili yargısal içtihatlar oluşmadığı için bunlardan yararlanılamamış ve değerlendirilememiştir.

Son olarak çalışma esnasında tez danışmanlığımı üstlenen değerli hocam Sayın Prof. Dr. Adem Sözüer’e çok teşekkür ederim. Ayrıca çalışma sürecinde bana katlanan ve desteğini esirgemeyen sevgili eşim ile biricik oğluma binlerce teşekkür...

İbrahim Ceyhan

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇEVRE HAKKI

I. ÇEVRE HAKKININ TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ	5
A. Uluslararası Hukuk Belgelerinde Ortaya Çıkışı	5
B. Anayasalarda Ortaya Çıkışı	12
II. ÇEVRE HAKKININ HAKLAR KATEGORİSİNDEKİ YERİ	15
A. İnsan Haklarının Tarihsel Evrimi	15
1. Birinci Kuşak Haklar/Kişî Hakları ve Siyasal Haklar	15
2. İkinci Kuşak Haklar/Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar	16
3. Üçüncü Kuşak Haklar/Dayanışma Hakları	18
B. Çevre Hakkının Üçüncü Kuşak Hak Niteliği	20
III. ÇEVRE HAKKININ UNSURLARI	22
A. Çevre Hakkının Konusu	22
B. Çevre Hakkının Sahipleri	24
1. Bireyler	24
2. Topluluklar	25
3. Gelecek Kuşaklar	25
4. Devlet	27
C. Çevre Hakkının Yükümlülükleri	27
1. Devlet	28
2. Bireyler	28
3. Topluluklar	29
D. Sorumluluk ve Yaptırım	29

IV. TÜRK HUKUKUNDA ÇEVRE HAKKI	31
A. Anayasal Düzenleme	31
B. Kanuni Düzenlemeler ve Yönetmelikler	32
1. Çevre Kanunu ve Çevreyle İlgili Diğer Kanunlar	32
2. Çevreyle İlgili Yönetmelikler	36

İKİNCİ BÖLÜM

ÇEVRE VE CEZA HUKUKU, ÇEVRE SUÇLARI

I. ÇEVRENİN KORUNMASINDA CEZA HUKUKUNUN ROLÜ	38
II. ÇEVRE SUÇLARINDA İHLALLER	42
III. ÇEVRE SUÇLARINDA KORUNAN HUKUKİ DEĞER	44
IV. ÇEVRE SUÇLARININ GENEL YAPISI	45
A. Suçta ve Cezada Kanunilik İlkesi	46
B. Maddi Unsurlar	48
1. Fiil	48
2. Netice	49
3. Nedensellik Bağlantısı	52
4. Fail	53
a. Tüzel Kişiler Suç Faili Olabilir mi?	54
C. Manevi Unsur	57
1. Kast ve Taksir	57
2. Kusursuz Sorumluluk	59
D. Hukuka Aykırılık Unsuru	61

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

5237 S. TCK'DA ÇEVRE HAKKININ KORUNMASI

I. GENEL OLARAK	64
II. ÇEVRENİN KASTEN VE TAKSİRLE KİRLLETİLMESİ (m.181, 182) .	66
A. Kanun Hükümleri	66
B. Genel Olarak.....	67

C.	Korunan Hukuki Değer	69
D.	Suçun Maddi Unsurları	70
1.	Suçun Konusu	70
2.	Fail ve Mağdur	71
a.	Fail	71
b.	Mağdur	72
3.	Fiil	73
a.	Fiilin Aracı	74
b.	Atık ve Artıkları İlgili Kanunlarla Belirlenen Teknik Usullere Aykırı Olarak Toprak, Su veya Havaya Vermek	75
c.	Atık ve Artıkları Çevreye Zarar Verecek Şekilde Toprak, Su veya Havaya Vermek	77
d.	Atık ve Artıkları İzinsiz Olarak Ülkeye Sokmak	79
4.	Netice	80
5.	Nedensellik Bağı	81
E.	Manevi Unsur	83
1.	Kast	83
2.	Taksir	84
F.	Hukuka Aykırılık Unsuru	85
G.	Suçun Nitelikli Halleri	88
H.	Suçun Özel Görünüş Biçimleri	90
1.	Teşebbüs	90
2.	İştirak	90
3.	İçtima	91
İ.	Yaptırım	93
J.	Suçun Yer Bakımından Uygulama Alanı	94
III.	GÜRÜLTÜYE NEDEN OLMA (m. 183)	94
A.	Kanuni Düzenleme	94
B.	Genel Olarak	95
C.	Korunan Hukuki Değer	96
D.	Suçun Maddi Unsurları	97
1.	Fail ve Mağdur	97

2. Fiil-Netice	97
3. Nedensellik Bağı	99
E. Manevi Unsur	99
F. Hukuka Aykırılık Unsuru	100
G. Yaptırım	100
IV. İMAR KİRLİLİĞİNE NEDEN OLMA (m. 184)	101
A. Kanuni Düzenleme	101
B. Genel Olarak	102
C. Korunan Hukuki Değer	103
D. Suçun Maddi Unsurları	104
1. Suçun Konusu	104
2. Fail ve Mağdur	105
3. Fiil-Netice	106
a. Yapı Ruhsatı Alınmadan veya Ruhsata Aykırı Olarak Bina Yapmak veya Yaptırmak	107
b. Yapı Ruhsatı Olmadan Başlatılan İnşaatlara Ait Şantiyelere Elektrik, Su veya Telefon Bağlantısı Yapılmasına Müsaade Etmek	108
c. Yapı Kullanma İzni Alınmamış Binalarda Sınai Faaliyet İcrasına Müsaade Etmek	111
E. Manevi Unsur	112
F. Suçun Özel Görünüş Biçimleri	113
1. Teşebbüs	113
2. İştirak	114
3. İçtima	114
G. Suçun Yer Bakımından Uygulanma Koşulu	116
H. Suçun Zaman Bakımından Uygulanma Alanı	119
İ. Etkin Pişmanlık	120
J. Yaptırım	121
SONUÇ	122
YARARLANILAN KAYNAKLAR	128

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tebliğ
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AİTİA	: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi
AÜHFD	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜSBFD	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
AYM	: Anayasa Mahkemesi
Bkz.	: Bakınız
Bs.	: Bası
C.	: Cilt
c.	: Cümle
ÇED	: Çevresel Etki Değerlendirmesi
Çev.	: Çeviren
ÇK	: Çevre Kanunu
Der.	: Derleyen
E.	: Esas
Ed.	: Editör
f.	: Fıkra
HD	: Hukuk Dairesi
Ibid.	: Aynı
İBD	: İstanbul Barosu Dergisi
İÜHFM	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
İÜSBFD	: İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
K.	: Karar
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
Krş.	: Karşılaştırınız

m.	: Madde
MK	: Medeni Kanun
RG.	: Resmi Gazete
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TBBD	: Türkiye Barolar Birliği Dergisi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCK	: Türk Ceza Kanunu
TÇSV	: Türkiye Çevre Sorunları Vakfı
UNECE	: Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu
vd.	: ve devamı
YKY	: Yapı Kredi Yayınları
§	: paragraf

GİRİŞ

Geçtiğimiz yüzyılda kapitalizm ile birlikte teknoloji ve sanayileşmenin hızla gelişmesi, zengin ve gelişmiş ülkelerin insani değerleri gözardı eden ekonomik büyüme ve kalkınma politikaları ile küreselleşme olgusu, insanoğlunun sahip olduğu hakların en temeli olan “hayatta kalabilme” ya da “varolma hakkını” tehdit eder hale gelmiştir¹. Hızlı kentleşme, hızlı sanayileşme, turizm, altyapı, ulaşım ve benzeri toplumsal ve ekonomik süreçler, yalnızca ekonomik amaçlara endekslendiği için, yarattığı çevre sorunlarının uzun zaman farkında olunmamış, hatta böyle bir kaygı da duyulmamıştır². Dünyaya egemen olan güçlerin, daha fazlasına sahip olma, öldürme, yok etme ve daha fazla kazanma hırısı; tek boyutlu ve yalnızca büyümeyi, karı gözetken, sermaye yararlarını tek ölçü sayan "kalkınma" anlayışı nedeniyle bugün insanlık ailesi çok ağır bedeller ödemekle karşı karşıyadır. Geline nokta, nüfus artışı, plansız endüstrileşme ve sağlıksız kentleşme, nükleer denemeler, bölgesel savaşlar, sıcaklığın yükselmesi, ozon tabakasının delinmesi, küresel iklim değişiklikleri, yeraltı su düzeylerinin alçalması ve rezervlerin düşmesi, kişi başına düşen tarım alanlarının azalması, yok olan ormanlar, yok olan bitki ve hayvan türleri ve deniz canlılarının azalması gibi temel küresel sorunlar, insanlığın geleceğini riske sokan boyutlara ulaşmıştır. İngiltere Maliye Bakanlığı'nın talebi ile Dünya Bankası eski baş ekonomisti Sir Nicolas Stern tarafından 2006 yılında hazırlanan rapora göre, eğer 10 yıl içinde derhal ve acilen tedbir alınmazsa küresel ısınmaya bağlı olarak; sellerden 100 milyondan fazla insan yerinden yurdundan olacak, kuraklık ve çölleşme yüzünden yüz milyonlarca "iklim mültecisi" dört bir yana savrulacak, eriyen buzullar yüzünden 1 milyardan fazla insan aç ve susuz kalacak, sıcaklığın artmasından yaban hayatı ağır darbe alacak ve canlı türlerinin yüzde 40'ından fazlası yok olacak ve bütün bunların sonucunda dünya ekonomisi % 20 oranında küçülebilecek, insanlığın iki dünya savaşı ya da 1929-30 büyük buhranı esnasında gördüğü ve yaşadığı sefalet manzaraları yeniden ortaya çıkabilecektir³.

¹ KUZU, Burhan: **Sağlıklı ve Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkı**, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1997, s.13; KABOĞLU, İbrahim Ö.: **Çevre Hakkı**, İmge Kitabevi, İstanbul 1996, s. 9.

² GÜRBÜZ, Mahir: Çevre Hakkı Gelişim Süreci, (Çevrimiçi) <http://www.cmo.org.tr> , 18.09.2005.

³ MADRA, Ömer: “Beklemeye Tahammül Kalmadı!”, **Zaman Gazetesi**, 04.11.2006.

Geçen yüzyılda yaşanan bu olumsuz süreç, "her şeye rağmen büyüme, her şeye rağmen kalkınma" anlayışları, aynı zamanda 1970'li yıllarda "kalkınma ile doğal kaynaklar dengesinin kurulmasının gerektiği", "doğal kaynakların sınırsız olmadığı ama insan ihtiyaçlarının sınırlı olduğu" temelinde yeni yaklaşım ve kavramların doğmasına yol açmış ve "çevreyi dışlamayan bir kalkınmanın", "sürdürülebilir bir kalkınmanın" mümkün olduğu fikrini de ortaya çıkarmıştır⁴. Bu yeni sürdürülebilir kalkınma kavramı, "kalkınma ile doğal kaynaklar arasında denge kurulması, doğal kaynakların korunarak verimli kılınması, doğal kaynakların gelecek kuşakların da yararına sunulması gerektiği", "ekonomik gelişme ile sağlıklı çevre oluşturma ve çevreyi koruma amaçlarının çelişen hedefler olmadığı" anlayışına dayanmaktadır.

Nitekim çevre sorunlarının ulaştığı boyutlar ve gelişen bu "sürdürülebilir kalkınma" (sustainable development) kavramı, Birleşmiş Milletler'in öncülüğünde 5-16 Haziran 1972 tarihleri arasında Stockholm'de düzenlenen Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda ilk kez uluslararası kamuoyunun gündemine gelmiştir. Bu Konferans sonunda yayınlanan Bildirge'de bir insan hakkı olarak çevre hakkı ilk kez hukuksal değer olarak ifade edilmiş ve tanınmıştır. Stockholm Bildirgesi'yle başlayan ve sonradan bazı yazarlar tarafından "Ekolojik çağ"⁵ olarak da adlandırılan son çeyrek yüzyılda çevre hakkı pek çok ülke anayasasına girmiş ve ulusal düzenlemeler ile koruma altına alınmaya başlamıştır.

Son dönemde ise sadece çevreyi korumaya yönelik düzenlemelerin anayasalarda ve bazı özel yasalarda öngörülmesi, getirilen özel hukuka ilişkin bazı yaptırımlar ile idari yaptırımların çevreyi korumada yetersiz kalması karşısında, ceza hukukunun önleyici fonksiyonunun ön planda tutularak çevreyi ciddi biçimde tehlikeye sokan ve ona zarar veren, bu yolla insan sağlığını ve hayatını tehdit eden fiillerin suç olarak ceza kanunlarında düzenlenmesi ve ciddi cezai müeyyidelere

⁴ KUZU, a.g.e., s.281

⁵ KABOĞLU, İbrahim Ö.: "Çevre Hakkı", **İnsan Hakları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000, s.340.

bağlanması gerektiği düşüncesi hakimdir⁶. Gerçekten de sağlıklı, temiz ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı anayasal bir hak olarak güvence altına alındığına ve çevrenin kirlenmesinden sadece belli kişiler değil tüm toplum ve hatta gelecek kuşaklar etkilendiğine göre, bu hakkın cezai müeyyidelerle de korunmasından daha doğal bir şey olamaz.

Bu bağlamda ülkemiz açısından Avrupa Birliği Konseyi'nin 27 Ocak 2003 tarihli ve 2003/80/JHA sayılı “*Çevrenin Ceza Hukuku Yoluyla Korunması Hakkında Yönerge*”si ayrı bir önem arz etmektedir. Yönergenin en önemli özelliği, çevre suçlarını diğerlerinden ayrı bir hukuksal değer olarak görmesidir⁷. Avrupa Birliği, çevrenin korunması konusunda kabul edilen hukuki düzenlemelerin uygulanmasını üye devletlere bırakmış ve hukuki ve idari tedbir ve yaptırımlar ile cezaların tatbik edilmesini ilke olarak benimsemiştir. Önceleri çevrenin korunması konusunda esaslı özel hukuka dayanan tazminata ilişkin çalışmalar yapan, hukuki sorumluluğu ve kusursuz sorumluluğu öne çıkaran Avrupa Birliği'nin, çevrenin ceza hukuku vasıtasıyla korunması konusunda üye devletlere doğrudan yükümlülük getirmediği, Birliğin çevre standartlarına ilişkin ceza kuralı koyma ve ceza tayin etme yetkisini tümüyle üye devletlerin inisiyatifine bıraktığı gözlemlenmekte idi⁸. Söz konusu 2003 tarihli yönerge ise, Avrupa Birliği üyesi devletlere çeşitli çevre suçlarını ceza kanunlarında düzenleme ve bunlar için özgürlüğü bağlayıcı cezalar ve tüzel kişilere özgü yaptırımlar öngörme yükümlülüğü getirmektedir⁹.

Dünyadaki gelişmelere koşut olarak çevre hakkının anayasal bir hak olarak 1982 Anayasası ile pozitif hukukumuzda girdiği, 1983 yılında Çevre Kanunu'nun çıkarıldığı ve sonrasında bu kanun doğrultusunda bazı yönetmeliklerin çıkarıldığı, Çevre Bakanlığı'nın kurulduğu ve bu gün Avrupa Birliği ile müzakerelerin başladığı

⁶ KUZU, a.g.e., s. 72-73, 400-401; ŞEN, Ersan: **Çevre Ceza Hukuku (Ceza Hukuku Açısından Sağlıklı ve Düzenli Bir Çevrede Yaşama Hakkı)**, Kazancı Hukuk yayınları, İstanbul 1994, s.77-78.

⁷ ERMAN, R. Barış: “TCK Tasarısı'nda Çevre Suçları”, **Hukuki Perspektifler Dergisi**, Sonbahar 2004, S. 2, s. 187; ÜLKÜ, M. Murat: “Çevreye Karşı Suçlar”, (Çevrimiçi) <http://www.ceza-bb.adalet.gov.tr/makale/149.pdf>, 15 Kasım 2006.

⁸ ŞEN, Ersan: “Ceza Hukuku Açısından Avrupa Birliği'nde Çevrenin Korunması”, **İÜSBFD**, Nisan 1994, S. 7, s. 61-65.

⁹ ERMAN, a.g.m., s. 187.

süreçte 2004 yılında çıkartılan 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda¹⁰ çevre suçlarının ayrı bir bölüm halinde yeni suç tipleri olarak düzenlenmesi ve korunan hukuksal yarar açısından çevreye değer atfedilmesi aynı zamanda çağdaş ceza hukukunun bir gereğidir.

Biz de çalışmamızın birinci bölümünde çevre hakkının tarihsel gelişim sürecini, çevre hakkının haklar kategorisindeki yerini ve çevre hakkının unsurlarını inceleyeceğiz. Daha sonra kısaca çevre hakkının Türk hukukunda düzenleniş biçimini ve bu kapsamda özellikle Çevre Kanunu'nu irdelleyeceğiz.

Çalışmamızın ikinci bölümünde önce çevrenin korunmasında ceza hukukunun fonksiyonuna ilişkin tartışmaları ele alacağız, genel olarak çevre suçlarında ortaya çıkan ihlal biçimlerini inceleyeceğiz ve son olarak da çevre suçlarının genel yapısı üzerinde duracağız.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise çevre hakkının Türk Ceza Hukuku'nda korunmasını, bu bağlamda ceza hukuku mevzuatımıza giren yeni suç tipleri olarak 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun "Topluma Karşı Suçlar" başlıklı üçüncü kısmının ikinci bölümünde "Çevreye Karşı Suçlar" başlığıyla düzenlenen suç tiplerini ayrı ayrı inceleyeceğiz.

¹⁰ 26.09.2004 tarihinde TBMM'de kabul edilen 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu, 12 Ekim 2004 tarih ve 25611 no.lu Resmi Gazete'de yayınlanmıştır. Çalışmada kullanılan madde metinleri (çevrimiçi) <http://www.ceza-bb.adalet.gov.tr/mevzuat/5237.html>, madde gerekçeleri (çevrimiçi) <http://www.ceza-bb.adalet.gov.tr/mevzuat/maddegerekce.doc> adreslerinden alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇEVRE HAKKI

I. ÇEVRE HAKKININ TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ

A. Uluslararası Hukuk Belgelerinde Ortaya Çıkışı

1970’li yıllara gelindiğinde çevreyi dışlayan kalkınma ve salt ekonomik büyüme yarışının sonucu ortaya çıkan çevre sorunlarının dünyanın sonunu hazırlayabilecek yegâne tehdit olduğu gerçeği karşısında önlem alınması gerektiği, insanlığın ortak bir mücadele yürütmesi gerektiği uluslararası platformlarda tartışılmaya başlanmış ve ilk kez **Haziran 1972’de Birleşmiş Milletler tarafından Stockholm’de bir Çevre ve Kalkınma Konferansı** düzenlenmiştir. Konferansın en önemli amacı ve hedefi; her ülkenin çevreye karşı sorumluluğunu kabul etmesi, insanın yeryüzündeki varlığını sürdürebilmesinin esas koşulu olduğu noktasında birleşilmesidir. Konferans sonucunda ise, gelişmekte olan ülkeleri, kalkınırken çevre sorunlarının ortaya çıkmasını önlemeye yöneltmenin, zengin ve yoksul ülkeler arasındaki ayrımlar giderilmedikçe çevre koşullarının iyileştirilmesinde önemli bir ilerleme kaydedilemeyeceğinin ve kalkınmanın çevreyi korumakla çelişen bir tarafının olmadığına önemine varılmış olmasıdır¹¹. Türkiye ile birlikte 113 ülkenin katıldığı Konferans’ta “çevre sorunlarının evrenselliği” vurgulanmış, *bir insan hakkı olarak çevre hakkı ilk kez hukuksal değer olarak ifade edilmiş ve tanınmıştır*¹². Konferans sonunda yayımlanan **Stockholm Bildirgesi**’ne göre; *“İnsan, kendisine onurlu ve iyi bir yaşam sürmeye olanak veren nitelikli bir çevrede, özgürlük, eşitlik ve tatmin edici yaşam koşulları temel hakkına sahiptir...”* Her ne kadar çevre hakkının bu bildirme ile kabulü siyasal bir ilke niteliğinde olmak ve subjektif bir hak

¹¹ İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu: Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı ve Uygulaması, (Çevrimiçi) <http://www.basbakanlik.gov.tr>, (15 Kasım 2006).

¹² KABOĞLU, **a.g.e.**, s. 18; **a.g.m.**, s. 338; KUZU, **a.g.e.**, s. 87; KELEŞ, Ruşen / ERTAN, Birol: **Çevre Hukuku’na Giriş**, İmge Kitabevi, Ankara 2002, s. 98; ŞEN, **a.g.e.**, s. 34; EKİNCİ, Oktay: “5 Haziran 1972 Bildirgesi Işığında İnsan Hakları ve Çevre”, **Yeni Türkiye Dergisi**, İnsan Hakları Özel Sayısı II, S. 22, Ankara 1998, s. 1192.

sağlamamakla birlikte¹³, ilk kez uluslararası bir genel bildirmede karara bağlanması, Konferans’a katılan ülkelerin temel bir hak olarak kabul etmesi ve hakkın oluşumu ve tanınması bakımından çok önemli bir ilk adımdır.

On yıl sonra **28 Ekim 1982 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nda kabul edilen Dünya Doğa Şartı**, çevre hakkının uygulamaya geçirilmesi konusunda devletlerin yükümlülüklerini ve bireylerin katkılarını belirleyerek daha somut ilkeler öngörmüştür¹⁴. Ayrıca türlerin ve ekosistemlerin korunmasının, bugünkü ve gelecek kuşaklar açısından önemi vurgulanarak “sürekli ve dengeli gelişme” (sustainable development) kavramına yer verilmiştir.

Çevre hakkının tanınması ve gerçekleşmesi için katkı sağlayan ve kaynak olan uluslararası belgelerden birisi de, Stockholm Konferansı’ndan 20 yıl sonra yine Birleşmiş Milletler öncülüğünde **Haziran 1992’de Rio de Janeiro’da toplanan Çevre ve Gelişme Konferansı’dır**. 117 devlet veya hükümet başkanının, 187 milli delegasyonun ve 30.000’den fazla ilgilinin katılımıyla gerçekleşen zirvede bağlayıcı bir Çevre Sözleşmesi imzalanamamış ise de, “*İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi*” ve “*Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi*” imzalanmış; “*Çevre ve Gelişme Üzerine Rio Bildirgesi*” ile “*Ormanlar Üzerine Bildirge*” kabul edilmiş; ayrıca “*Gündem 21*” isimli 21. yüzyılın çevre gündemine ilişkin eylem programı benimsenmiştir¹⁵.

27 emredici ilkenin kabul edildiği Rio Bildirgesi’nin 1. maddesinde çevre hakkı; “*İnsanlar sürekli ve dengeli kalkınmanın merkezindedir. Doğa ile uyum içerisinde sağlıklı ve verimli yaşama hakları vardır.*” şeklinde ifade edilmiştir¹⁶.

Kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya bulunan flora ve faunanın muhafazasını hedefleyen “*Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi*”, yeryüzündeki birbuçuk milyon bitki ve hayvan türleri ile doğal kaynakların korunmasını öngörmektedir. Sözleşme, ABD tarafından biyoteknoloji endüstrisini tehlikeye düşüreceği gerekçesiyle

¹³ ÖZDEK, Yasemin E. : **İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı**, TODAİE Yayınları, Ankara 1993, s.72.

¹⁴ KUZU, **a.g.e.**, s. 88; KABOĞLU, **a.g.e.**, s. 18; **a.g.m.**, s. 338; KELEŞ/ERTAN, **a.g.e.**, s. 99, 214.

¹⁵ KABOĞLU, **a.g.e.**, s. 150; KUZU, **a.g.e.**, s. 91-92; KELEŞ/ERTAN, **a.g.e.**, s. 99-100; ŞEN, **a.g.e.**, s. 36.

¹⁶ Rio Bildirgesi ile kabul edilen 27 temel ilkeye ilişkin, bkz. KUZU; **a.g.e.**, s. 92-93.

imzalanmazken, aralarında Avrupa Birliği ülkeleri ve Türkiye'nin de bulunduğu 153 devlet tarafından imzalanmıştır.

“İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi” ise; küresel ısınma ile atmosferde sera etkisi yaratan gaz emisyonlarının azaltılmasını öngörmektedir. 153 devlet tarafından kabul edilen ve 1994'te yürürlüğe giren Sözleşme'yi başlangıçta Türkiye, OECD üyesi olduğu için hem seragazı salımlarını azaltmada birinci derecede sorumlu olacak ülkeler Ek I grubunda, hem de az gelişmiş ülkelerin salımlarını azaltması için finansal ve teknolojik destek sağlayacak ülkeler Ek II grubunda yer alması nedeniyle ve ekonomik gelişmesini yavaşlatacağı endişesiyle imzalamamıştır¹⁷. Ancak 2001 yılında Marakeş'te yapılan 7. Taraflar Konferansında “Sözleşmenin Ek I listesinde yer alan diğer taraflardan farklı bir konumda olan Türkiye'nin özel koşulları tanınarak, Ek I'de kalarak Ek II'den çıkartılması” yönünde alınan kararın ardından 2004 yılında Sözleşme'ye taraf olmuştur.

İklim değişikliğini önlemeye yönelik BM öncülüğünde başlayan bu uluslararası gelişmeler, İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne bağlı olarak Aralık 1997'de Japonya'nın Kyoto kentinde gerçekleştirilen III. Taraflar Konferansı sonunda kabul edilen **Kyoto Protokolü** ile somutluk kazanmış ve özellikle gelişmiş ülkelere seragazı azaltımı konusunda yükümlülükler getirmiştir. *Gelişmiş ülkelerin iklim değişikliğine yol açan seragazı emisyonlarını 2008-2012 arası dönemde 1990 yılı seviyesinin en az % 5 altına indirmelerini öngören* Protokol, ancak 16 Şubat 2005 tarihinde yürürlüğe girebilmiştir. 2008 yılı itibariyle 181 ülke ve Avrupa Birliği'nin taraf olduğu Protokol, Uluslararası Enerji Ajansı ve Avrupa Nükleer Araştırma Örgütü'nün ortaklaşa yayınladıkları verilere göre yılda 5 milyar 400 milyon ton karbondioksit salımlayan, yani dünyada havayı en çok kirleten ülke olan ABD¹⁸ tarafından ekonomisine yük getirdiği gerekçesiyle imzalanmamıştır. Türkiye

¹⁷ KARAKAYA, Etem/ÖZÇAĞ, Mustafa: “Türkiye Açısından Kyoto Protokolü'nün Değerlendirilmesi ve Ayrıştırma Yöntemi İle CO2 Emisyonu Belirleyicilerinin Analizi”, 6-9 Eylül 2003 tarihleri arasında Ankara'da düzenlenen VII. ODTÜ Ekonomi Konferansı'nda sunulan tebliğ, (Çevrimiçi) <http://www.econturk.org>, 11 Nisan 2008.

¹⁸ JAMALİ, Tarık: “Katrina Kasırgası ve Kyoto Protokolü”, **Dünya Gazetesi**, 05.09.2005. ABD dünya nüfusunun % 4'ünü oluşturmaya karşın global seragazı emisyonunun %25'inden sorumludur ve ilk yükümlülük dönemi (2008-2012) için %35 oranında bir indirim yapması gerekmektedir. KARAKAYA/ÖZÇAĞ, **a.g.t.**, s. 6.

ise, İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne başlangıçta taraf olmadığı için Kyoto Protokolü'ne de taraf olmamıştır. Bunun temel nedeni Sözleşmeye taraf olmama gerekçeleriyle aynıdır; 2001 yılına kadar hem Ek I hem de Ek II ülkeler grubuna dahil edilmiş olmasıdır¹⁹.

Çevre hakkı konusunda uluslararası alanda yaşanan en önemli gelişmelerden biri de Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu (UNECE) tarafından Haziran 1998'de hazırlanarak imzaya açılan **Aarhus Sözleşmesi**'dir. Tam adı **Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Karar Sürecine Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi** olan ve 2001'de yürürlüğe giren Sözleşme²⁰, “herkesin çevreyle ilgili bilgilere serbestçe ulaşma”, “çevreyle ilgili konularda karar alma sürecine katılma” ve yargı yoluna başvurma” haklarını güvence altına almakta ve bu amaca ulaşmak için taraf devletlere somut yükümlülükler yüklemektedir. Türkiye henüz Sözleşme'nin tarafı değildir.

Bölgesel ölçekte ise, çevre hakkına ilişkin en açık ilke 1981'de kabul edilen ve 1986'da yürürlüğe giren Afrika İnsan ve Halklar Hakları Şartı'nda ve Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 1988 tarihli Ek Protokolü'nde yer almış ve çevre hakkı

¹⁹ Geline aşamada Türkiye 2001 yılında Ek II listesinden çıkartılmış, 2004 yılında Sözleşme'ye taraf olmuş ve bu gün AB üyelik sürecinde çevre faslı müzakerelerinde en önemli ön koşul Kyoto Protokolü'ne taraf olunması konusudur. Çevre ve Orman Bakanı Veysel Eroğlu'na göre, Türkiye bu günden itibaren Protokol'e taraf olsa bile ilk yükümlülük döneminde (2008-2012) sayısal bir emisyon azaltım ve sınırlama hedefi alması mümkün görünmemektedir. Ancak Türkiye Protokol'e taraf olmakla hem AB ile müzakere sürecinde çevre faslında önemli bir aşama kaydetmiş olacak, hem de Protokol'ün ilk uygulama döneminin biteceği 2012 sonrası iklim değişikliği rejimi müzakerelerine aktif olarak katılma imkanı elde edecek ve yeni döneme ilişkin kendi konumunun belirlenmesinde etkin olabilecektir. **Çevre ve İnsan**, Çevre ve Orman Bakanlığı Yayın Organı, 2008/2, S. 73, s. 18-19.

Bu çalışmanın hazırlandığı sırada Haziran ayında “BM İklim Değişikliği Sözleşmesine Yönelik Kyoto Protokolüne Katılmamızın Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı” Bakanlar Kurulu tarafından TBMM'ye sunulmuş, Çevre Komisyonu ve Dışişleri Komisyonu'nda kabul edilmiş, ancak henüz yasalaşmamıştır.

²⁰ Orijinal adı “Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters” olan Sözleşme'nin metni için, bkz. (Çevrimiçi) <http://www.unece.org/env/pp/documents/cep43e.pdf>, 11 Mart 2008.

Ayrıca Sözleşme'ye ilişkin bir değerlendirme için, bkz. EBBESSON, Jonas (Stockholm University): “Information, Participation and Access to Justice: the Model of the Aarhus Convention”, Joint UNEP-OHCHR Expert Seminar on Human Rights and the Environment, Geneva, 14-16 January 2002, (Çevrimiçi) <http://www.unhchr.ch/environment/bp5.html>, 6 Mart 2008.

açık bir şekilde tanınmıştır²¹. Afrika Şartı'nın 24. maddesi “*Bütün halklar, gelişmelerine uygun olarak tatmin edici ve bütünleyici bir çevre hakkına sahiptirler*” hükmüyle çevre hakkını, kolektif bir hak olarak tanımaktadır. Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi ise 1988 tarihinde Ek Protokol'ün 10. maddesi ile “sağlık hakkı”nı, 11. maddesi ile “sağlıklı çevre hakkını” bireysel bir hak olarak tanımaktadır.

Ülkemizin de içinde yer aldığı Avrupa Konseyi bünyesinde ne 1950’de kabul edilen İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Sözleşmesi’nde (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi-AİHS) ve Ek protokollerde, ne de 1961’de kabul edilen Avrupa Sosyal Şartı’nda çevre hakkı, özgün bir insan hakkı olarak tanınmış ve güvenceye bağlanmış değildir²². Ancak Sözleşme’nin yargı organı olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) içtihatlarında çevre hakkı, Sözleşme’nin yaşam hakkı (m. 2), özel yaşam ve aile yaşamına saygı (m. 8), aşağılayıcı muamele yasağı (m. 3), mülkiyet hakkı (1 no.lu Ek Protokol, m.1) gibi diğer haklar aracılığıyla dolaylı olarak korunmaktadır²³.

Bu bağlamda Mahkeme’nin **09.12.1994 tarihli Lopez Ostra v. Spain kararı** (Seri A, No.303C), çevre hakkının tanınması bakımından bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir²⁴. İspanya’nın Murcia şehrine bağlı Lorca ilçesinde oturan şikâyetçi Bayan Lopez Ostra, evine 12 metre uzaklıkta bulunan bir kamu arazisine özel bir şirket tarafından ruhsat almadan kurulan sıvı ve katı atıkları arıtma ve işleme fabrikasının yaydığı pis ve hastalık yayıcı gaz, duman ve kokuların çevre sakinlerinde sağlık sorunlarına ve zararlara yol açması nedeniyle, iç hukuk yollarını

²¹ KUZU, **a.g.e.**, s. 100-101; KABOĞLU, **a.g.e.**, s. 136-137; ÖZDEK, **a.g.e.**, s. 75.

²² KABOĞLU, **a.g.e.**, s. 137; ÖZDEK, **a.g.e.**, s. 76.

²³ KABOĞLU, İbrahim Ö.: **Özgürlükler Hukuku (İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı)**, Afa Yayınları, İstanbul 1998, s. 301; **a.g.m.**, s. 339; KUZU, **a.g.e.**, s. 101-102; KELEŞ/ERTAN, **a.g.e.**, s. 94-95.

²⁴ KABOĞLU, **a.g.e.**, s. 141; ÖZKAN, Noyan: “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Çevre Hukuku”, Avrupa Konseyi ile Türkiye Adalet Akademisi tarafından 10-11 Nisan 2006 tarihlerinde Çeşme’de düzenlenen “Çevre Hukuku” konulu sempozyumda sunulan tebliğ, **Çevre Hukuku Sempozyumu** (Ed. Emel Badur), Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, Ankara 2006, s. 63; SHELTON, Dinah (University of Notre Dame): “Human Rights and the Environment: Jurisprudence of Human Rights Bodies”, Joint UNEP-OHCHR Expert Seminar on Human Rights and the Environment, Geneva, 14-16 January 2002, (Çevrimiçi) <http://www.unhchr.ch/environment/bp2.html>, 6 Mart 2008.

tükettikten sonra Komisyon'a yaptığı başvuruda, evinin birkaç metre ilerisinde kurulan atık işleme fabrikasının verdiği rahatsızlık bakımından yerel makamların hareketsiz kalmaları nedeniyle Sözleşme'nin özel yaşam ve aile yaşamına saygı hakkının (m.8) ve aşağılayıcı muamele ile 3. maddenin ihlal edildiğini ileri sürmüştür. Komisyon ve Divan (Mahkeme), davalı Devletin arıtma istasyonuna sahip olmakla kentin ekonomik iyiliği ile davacının konutuna, özel ve aile yaşamına saygı hakkını etkili bir şekilde kullanması arasında adil bir denge kuramadığı ve sağlayamadığı gerekçesiyle 8. maddeyi ihlal ettiğine ve maddi ve manevi tazminat olarak 4 milyon Peseta ödenmesine karar vermiştir. Mahkeme, davacı ve ailesinin yıllarca koku ve dumandan duyduğu rahatsızlığın aşağılayıcı muamele oluşturduğu şikâyeti hakkında ise muamelenin asgari ağırlıkta olmadığı gerekçesiyle 3. maddenin ihlal edilmediğine karar vermiştir²⁵.

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği (AGİT) sürecinde ise, 1975 Helsinki Nihai Senedi, 1990 Paris Şartı ve 1992 Helsinki Belgesi "çevre"ye ilişkin bölümler ayırarak hakkın "uluslararası bir insan hakkı" niteliğinin kuvvetlenmesini sağlamışlardır²⁶.

Başından beri çevre sorunlarına yakından ilgi gösteren, üye ülkelerdeki çevre standartlarını ve uygulamalarını ortak bir düzeye yükseltme hedefi ile üye ülkelerin kendine özgü çevre sorunlarını belli ortak ve genel kurallar çerçevesinde çözmeye çalışan ve bu anlamda 30 yıllık bir yasama geçmişine sahip olan Avrupa Birliği'nin²⁷ çevreye bakışı ve çevreye ilişkin yasal dayanakları konusunda burada ayrı bir paragraf açmak gerekmektedir. 1972'de düzenlenen Stockholm Konferansı, çevre konusunda AB'nin de harekete geçmesine zemin hazırlamış, Konferans'ın ardından 1973-1977 yıllarını kapsayan *1. Çevre Eylem Programı*²⁸ kabul edilmiştir. Beş yıllık bir süreyi kapsayan bu program ile Topluluk, gelecekteki politikalarını

²⁵ Kararın tam metni için bkz. (Çevrimiçi) <http://www.jur.ku.dk/internationalenvironmentallaw/Lopez>, 6 Mart 2008.

²⁶ ÖZDEK, **a.g.e.**, s.78.

²⁷ KELEŞ/ERTAN, **a.g.e.**, s. 227 vd.

²⁸ AB Çevre Eylem Programları hakkında, bkz. KUZU, **a.g.e.**, s. 102-104; KELEŞ/ERTAN, **a.g.e.**, s. 231-232.; İktisadi Kalkınma Vakfı'nın (Çevrimiçi) <http://www.ikv.org.tr> ve Türkiye Çevre Vakfı'nın (Çevrimiçi) <http://www.cevre.org.tr> internet adresleri.

biçimlendirecek ve bu politikalara yol gösterecek ilke ve önceliklerini belirlemiştir. 2. *Çevre Eylem Programı* 1978-1982 yıllarını kapsamak üzere hazırlanmıştır. Bu ilk iki eylem programı, kirlenme ile ilgili geniş kapsamlı sorunları kontrol altına almaya yönelik ayrıntılı bir faaliyetler listesi içermektedir. Sonraki programlarda da göz önüne alınacak bazı temel ilkeler, bu ilk iki program ile ortaya koyulmuştur. 1982-1986 yıllarını kapsayan 3. *Eylem Programı* ve 1987-1992 yıllarını kapsayan 4. *Eylem Programı*, çevrenin ve Topluluk doğal kaynaklarının korunmasında küresel ve bütünlüklü bir strateji oluşturulmasını öngörmüştür. Bu eylem programlarında vurgu, kirlenmenin kontrolünden önlenmesine kaydırılmış ve çevrenin korunması kavramı, toprak kullanımı politikalarını, diğer Topluluk politikaları ile çevresel konuların ve sorunların bütünleştirilmesini ve bir arada ele alınmasını kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu çerçevede, Topluluk Çevre Politikası kapsamında kirlenmenin önlenmesine yönelik ilkeler güçlendirilerek doğal kaynakların en ekonomik ve verimli şekilde kullanılabilmesi amacıyla ortak bir strateji benimsenmesi ve **Çevresel Etki Değerlendirmesi** (ÇED) prosedürünün hazırlanması da ele alınmış ve 1985 yılında karara bağlanmıştır.

1987 yılında yürürlüğe giren ve Avrupa Toplulukları'nın kurucu antlaşmalarına ilk köklü değişiklikleri getiren **Avrupa Tek Senedi'nin 25. maddesi**, Roma Antlaşması'na "Çevre" başlığını taşıyan bir VII. başlık eklenmesini öngörmektedir. Böylece Avrupa Topluluğu'nun kuruluşundan bu yana ilk kez, çevre sorunları, doğrudan kurucu antlaşmalar içine dahil edilmiş olmaktadır. Çevre konusundaki temel madde olan 130R maddesi, *çevrenin kalitesini koruma ve iyileştirmeyi, kişi sağlığının korunmasına katkıda bulunmayı, doğal kaynakların dikkatli ve akılcı kullanımını gerçekleştirmeyi* Topluluğun çevre konusundaki amaçları olarak sıralamaktadır²⁹. Avrupa bütünleşmesinin kurumsal yapısı içinde son derece önemli rol oynayacak olan yetki ikamesi (subsidiarity) ilkesi de, ilk defa Ortak Çevre Politikası kapsamında Topluluk terminolojisine ve kurucu antlaşmalara bu madde ile dahil olmaktadır. Ayrıca çevre konusunda Topluluğun ve üye ülkelerin üçüncü devletlerle ve uluslararası örgütlerle ilişkilerdeki yetkisi de bu madde ile belirlenmektedir.

²⁹ ÖZDEK, a.g.e., s. 77.

1993 yılında yürürlüğe giren ve Avrupa bütünleşmesi açısından önemli bir dönüm noktasını ifade eden **Maastricht Antlaşması** ile güçlendirilen politika alanlarından biri de çevre politikasıdır. Bu çerçevede, Maastricht Antlaşması ile çevrenin korunması ilkesi ilk kez açık olarak, Birlik hedefleri kapsamına alınmıştır. Ekonomik büyümenin çevreyle uyum içinde gerçekleşmesi gerektiği belirtilmiş, bu amaçla Birliğe bir çevre politikası geliştirilmesi görevi verilmiştir.

1 Ocak 1993'te yürürlüğe giren 5. *Çevre Eylem Programı*'nın temelinde ise "sürdürülebilir kalkınma ve sorumluluğun paylaşılması" genel kavramları yer almaktadır. Avrupa bütünleşmesini 21. yüzyıla ve büyük bir genişleme dalgasına hazırlama amacını güden **1997 Amsterdam Antlaşması** ve Avrupa Birliği'nin kurumsal yapısını, özellikle genişleme sonrası verimli bir işleyişe kavuşturmayı hedefleyen **2000 Nice Antlaşması** da çevre korumasının bütünleşen yeni Avrupa düzeninde alacağı yeri vurgulamıştır. Ocak 2001 tarihinde açıklanan ve 2001-2010 dönemini kapsayan 6. *Çevre Eylem Programı* ise, çevre alanında AB'nin bu on yıl içindeki hedeflerini ortaya koymuştur. "*Çevre 2010: Geleceğimiz, Tercihimiz*" başlıklı Program'da dört ana konu; iklim değişikliği, doğa ve biyolojik çeşitlilik, çevre ve sağlık ile doğal kaynaklar ve atıklar öncelikli hedefler olarak belirlenmiştir.

B. Anayasalarda Ortaya Çıkışı

Uluslararası belgelerde çevre hakkının bir insan hakkı olarak yer alması etkisini anayasalarda da göstermiştir. Stockholm Bildirgesiyle başlayan ve sonradan "Ekolojik çağ" olarak adlandırılan yeni dönemde pek çok devlet, çevrenin korunması konusunda *devlete veya devlet ile bireye koruma ödevi yüklemiş ya da sağlıklı ve düzenli bir çevrede yaşam hakkını bir insan hakkı olarak anayasal düzeyde tanımıştır*³⁰.

Bu bağlamda çevre hakkını İsviçre 1971'de, Macaristan 1972'de, Yunanistan 1975'de, Portekiz 1976'da, Sovyetler Birliği 1977'de, İspanya, Kore 1978'de, Peru 1979'da, Brezilya 1988'de anayasalarına koymuşlardır. 90'lı yılların başında 45

³⁰ KABOĞLU, **a.g.e.**, s. 35; **a.g.m.**, s. 340; KUZU, **a.g.e.**, s. 117; ŞEN, **a.g.e.**, s. 41.

ulus-devletin anayasalarında ve ABD üyesi 11 devlet anayasasında çevreyi korumaya yönelik hükümlerin bulunduğu gözlemlenmektedir³¹.

Doktrinde genel olarak çevrenin korunmasına ilişkin düzenlemeler içeren anayasalar iki kategoriye ayrılarak incelenmektedir³². Bazı anayasalar çevrenin korunması konusunda devlete veya devlet ile birlikte bireylere koruma ödevi/yükümlülüğü yüklerken, bazı anayasalar sağlıklı ve düzenli bir çevrede yaşama hakkını bir insan hakkı olarak açıkça güvence altına almaktadır.

Devlete çevreyi koruma ödevi yükleyen anayasalar kendi içinde iki alt gruba ayrılmakta; bu noktada bazı anayasalar sadece devlete ödev yüklerken bazı anayasalar hem devlete hem de bireylere ödev yüklemektedir. “*Doğal ve kültürel çevrenin korunması devlet için bir ödev oluşturur. Devlet çevreyi muhafaza amacıyla, özgül önleyici veya bastırıcı önlemler almak zorundadır*” (m. 24) hükmüyle Yunanistan Anayasası, “*Devlet, insan ve çevresini koruyucu ve ona zarar verici her şeye karşı önlemler almak zorundadır*” (m. 24) hükmüyle İsviçre Anayasası, “*Devlet otoriteleri, insan çevresini korur ve iyileştirir*” (m. 21) hükmüyle Hollanda Anayasası, çevreyi korumada sadece devlete yükümlülük yükleyen anayasalara örnek olarak verilebilir³³. Devletin ödevi yanında bireylere de ödev yükleyen anayasalara örnek ise Çin Halk Cumhuriyeti, Sri Lanka, Arnavutluk, Bulgaristan, eski Çekoslovakya, İran, İsveç, Filipin anayasaları sayılabilir.

İkinci kategoride yer alan anayasalar ise, sağlıklı ve düzenli bir çevrede yaşama hakkını bir insan hakkı olarak tanımaktadır. Bireylere hak tanıma biçiminde çevreyi koruyucu hükümler içeren İspanya, Portekiz, Peru, Türkiye, Brezilya, Rusya Federasyonu anayasaları örnek olarak gösterilebilir³⁴. Çevreyi açıkça “anayasal bir hak” olarak düzenleyen son dönem anayasaları, yurttaş ve bireyleri hakkın öznesi olarak tanımlarken aynı zamanda onlara bazı ödev ve sorumluluklar da yükleyerek hakkın muhatabı/yükümlüsü statüsüne sokmaktadır. Örneğin İspanya Anayasası, m.

³¹ Ayrıntılı liste için bkz. KABOĞLU, a.g.e., s. 35-36; KUZU, a.g.e., s. 119-122.

³² KABOĞLU, a.g.e., s. 37-39; KUZU, a.g.e., s. 117; ŞEN, a.g.e., s. 44-46; ÖZDEK, a.g.e., s. 81-82.

³³ KABOĞLU, a.g.e., s. 37.

³⁴ **İbid.**

45/1’de yer alan “*Herkes, kişiliğinin gelişmesine elverişli bir çevreden yararlanma hakkına sahiptir ve onu korumakla yükümlüdür*”. hükmü ile çevre hakkını bir insan hakkı olarak tanımış ve anayasal düzeyde güvence altına almıştır. 45. maddenin 2. fıkrasında ise, “*Kamusal güç, yaşam kalitesini korumak, iyileştirmek, çevreyi savunmak ve onarmak amacıyla tüm doğal kaynakların akla uygun kullanımını gözetir. Kamusal gücün esasını, vazgeçilmez toplumsal dayanışma oluşturur.*” hükmü ile de hakkın “kollektif dayanışma” niteliğine vurgu yapmıştır. 3. fıkrasında da çevrenin ceza hukuku yoluyla korunması öngörülmekte, cezai sorumluluk düzenlenmektedir. Bu hükme göre, “*Kanun, yukarıdaki fıkralarda bulunan düzenlemelere yönelik ihlallere karşı cezai veya gerekirse idari müeyyideleri öngörür. Bundan başka sebep olunan zararın telafisi yükümlülüğü de vardır*”. Gerçekten bu düzenleme, çevrenin korunmasına ilişkin cezai sorumluluğa anayasa gibi en üst normda yer verilmesi bakımından son derece önemlidir³⁵. Portekiz Anayasası’nda da m. 66 ile “*Herkes, sağlıklı ve ekolojik olarak dengeli bir çevre hakkına sahip olup, aynı zamanda savunma ödeviyle yükümlü kılınmıştır*”. Peru Anayasası’na göre ise, “*Herkes, sağlıklı, ekolojik olarak dengeli, yaşamın gelişmesine elverişli, peyzaj ve doğanın korunmasına uyarlı bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Herkes çevreyi koruma ödeviyle yükümlüdür*” (m. 123)³⁶.

Ülkemizde ise çevre hakkı, 1982 Anayasası ile pozitif hukukumuza girmiş bulunmaktadır. Anayasa’nın “Sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması” başlığını taşıyan 56. maddesi; “*Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir.*” hükmünü getirmiştir.

³⁵ ŞEN, a.g.e., s. 46-47; KABOĞLU, a.g.e., s. 38.

³⁶ *İbid.*

II. ÇEVRE HAKKININ HAKLAR KATEGORİSİNDEKİ YERİ

A. İnsan Haklarının Tarihsel Evrimi

En genel anlamıyla “insan hakları”, devlet tarafından güvence altına alınsın ya da alınmasın, insanlığın ulaştığı her gelişme aşamasında, bütün insanların hiçbir ayırım gözetmeksizin sadece insan oluşlarından dolayı insan onurunun gereği olarak, insanın kendine özgü doğasını gerçekleştirmek ve onurlu bir yaşam sürdürmek için sahip oldukları tüm hakları ifade etmektedir³⁷. Modern anlamıyla insan hakları, bir kavram ve öğreti şeklinde doğduğu 17. yüzyıldan bu güne geçirdiği tarihsel gelişim sürecini ortaya koyan, genel olarak konu ve niteliklerinden hareketle yapılan ve günümüzde yaygın olarak kabul edilen ve kullanılan sınıflandırmaya göre üç kuşak hak şeklinde kategorize edilmektedir. Bu sınıflandırmaya göre insan hakları; birinci kuşak kişi hakları ve siyasal haklar, ikinci kuşak ekonomik, sosyal ve kültürel haklar, üçüncü kuşak dayanışma hakları.

1. Birinci Kuşak Haklar/Kişi Hakları ve Siyasal Haklar

İnsan haklarının üç yüzyıllık gelişim evrimine baktığımızda, ilk aşamada, devletin, siyasal iktidarın karışmaması gereken, insana “özgür” olduğu bir alanın tanınması, kendi “küçük dünyası”³⁸ ile baş başa bırakılmasını gerektiren haklar grubu (birinci kuşak haklar) yer almaktadır.

“Klasik haklar” olarak da adlandırılan birinci kuşak haklar, 17 ve 18. yüzyılda ticaret yoluyla zenginleşen burjuvazi sınıfının etkisi ve baskısıyla gündeme gelmiş, Amerikan ve Fransız devrimleri ile uygulamaya geçirilmiştir³⁹. Doğal hukuk anlayışına ve liberal öğretiye dayanan bu dönemin özgürlük anlayışı, özgürlüğü, insanın doğuştan ve insan olmak nedeniyle sahip olduğu bir değer olarak kabul eder⁴⁰. Bu dönemin insan haklarının temelinde de burjuvazinin feodaliteye karşı

³⁷ İnsan hakları kavramı konusunda, bkz. GEMALMAZ, M. Semih: **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, Beta, İstanbul 1997, s. 326-349.

³⁸ TUNAYA, Tarık Zafer: **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, 5. Bası, İstanbul 1982, s. 188.

³⁹ UYGUN, Oktay: “İnsan Hakları Kuramı”, **İnsan Hakları**, YKY, İstanbul 2000, s. 21.

⁴⁰ ÖZDEK, a.g.e., s. 29.

verdiği mücadele yatar. Ticaret yoluyla zenginleşen yeni sınıf burjuvazinin kendi sınıfsal çıkarlarını savunmak için ileri sürdüğü bu klasik haklara –mülkiyet hakkı, serbest rekabet olanakları, sözleşme özgürlüğü gibi- ihtiyacı olan kendisinden başkası değildir⁴¹.

17 ve 18. yüzyıllarda çeşitli ülkelerde bildirge ve anayasalarla kabul edilen ve daha sonra İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin 2-21 maddelerinde ifade edilen birinci kuşak insan hakları; *yaşam hakkı ve kişi dokunulmazlığı, kişi özgürlüğü ve güvenliği, düşünce ve düşünceyi açıklama özgürlüğü, inanç ve ibadet özgürlüğü, konut dokunulmazlığı, mülkiyet hakkı, eşitlik hakkı, dernek kurma hakkı, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı, çalışma özgürlüğü, dilekçe hakkı, seçme ve seçilme hakkı, kamu hizmetlerine girme hakkı, tarafsız yargıç önünde yargılanma hakkı*.

Birinci kuşak insan haklarını ağırlıklı olarak “negatif statü hakları” (koruyucu haklar) oluşturmaktadır. Bu hakların temel özelliği, kişiye devlet, toplum ve üçüncü kişilerin karışamayacağı, dokunamayacağı özel, bağımsız bir hareket alanı sağlamasıdır. Bu alana devletin, toplumun ve üçüncü kişilerin müdahalesini yasaklayarak karışmama ödevi yükler. Kişinin bu özel alanda “maddi koşul ve yeteneklerine göre⁴²” dilediğini yapabilmesi asıldır. Devlete düşen görev ise, kişiye karışmamak, pasif bir tutum takınmaktır. Devlet, bu haklarla ilgili alanlarda özgürlüğün kullanılmasını kolaylaştırmak amacıyla –sınırlamak değil- düzenleme yapabilir⁴³.

2. İkinci Kuşak Haklar/Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar

18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılda İngiltere ve Kıta Avrupa'sında ortaya çıkan sanayi devrimi ve sınai kapitalizmin etkisi ile toplumsal yapının alt üst olması ve sosyal eşitsizliklerin derinleşmesi sonucu yoksulluk içindeki geniş halk kitleleri, birinci kuşakta kendisine tanınan haklardan yararlanamıyordu. Günlük hayat şartları ile mücadele eden ve neredeyse sadece karnını doyurabilmek için yaşayan insanların

⁴¹ **İbid.**

⁴² KABOĞLU, **a.g.e.**, s. 10.

⁴³ ÖZDEK, **a.g.e.**, s. 31; UYGUN, **a.g.m.**, s. 22.

büyük çoğunluğu, “bildirilerde parlak ifadelerle kendisine tanınan haklar”dan haberdar bile değildi; haberi olsa da bu hakları kullanma olanağına sahip değildi. İnsanların hayat hakkı vardı, ancak en basit sağlık şartlarından yoksun, en basit hastalıklara karşı çaresizdi. Konut dokunulmazlıkları vardı, ancak insanların başını sokacak konutları yoktu. Eğitim hakkı, düşünce özgürlüğü tanınmıştı, fakat daha küçük yaştan hayatını kazanmak zorunda olduğundan ne okula gidecek zamanı vardı, ne de sabahın köründen akşamın geç saatlerine kadar çalışmak zorunda olduğundan düşünmeye zaman ve imkanı vardı⁴⁴.

Teorik olarak bütün insanların doğuştan sahip olduğu kabul edilen hak ve özgürlüklerden pratikte sadece maddi bakımdan varlıklı küçük bir zümrenin yararlanabildiği, liberal zihniyetle tanınan klasik hak ve özgürlüklerin yetersiz olduğu ve bazı yeni hakların tanınmasının gerekli olduğu gerçeği karşısında; borçlusu devlet olan, devlete bir takım pozitif edimlerde bulunma yükümlülüğü yükleyen ikinci kuşak haklar gündeme gelmiştir⁴⁵.

19. yüzyıl boyunca yaşanan işçi sınıfının hak mücadelesinden 1917 Sovyet Devrimi’ne uzanan tarihsel süreç ve Birinci Dünya Savaşı ertesinde ortaya çıkan sosyal devletler anayasaları ile tanınmaya başlanan ve ilk kez 1948’de Birleşmiş Milletler *İnsan Hakları Evrensel Bildirisi* (m. 22-28) ile uluslararası düzleme yansıyan ve nihayet 1966’da *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi* ile ayrıntılı olarak düzenlenen ikinci kuşak ekonomik, sosyal ve kültürel hakların belli başlıları şunlardır: *çalışma hakkı, sendika kurma hakkı, grev ve toplu sözleşme hakkı, dinlenme hakkı, sosyal güvenlik hakkı, parasız eğitim hakkı, kültürel yaşama katılma hakkı, sağlık hakkı, konut hakkı, anne, çocuk, sakat, yaşlı gibi korunmaya muhtaç kesimlerin korunmasıyla ilgili haklar*.

Ağırlıklı olarak “pozitif statü hakları”nın (isteme hakları) özelliklerini gösteren ikinci kuşak haklar, devlete, toplumdaki değişik sınıf ve katmanlar arasındaki uçurumu gidermek, ekonomik ve sosyal sorunları çözmek konusunda

⁴⁴ KAPANİ, Münci: **Kamu Hürriyetleri**, AÜHFY, 6. bası, Ankara 1981, s. 51; UYGUN, **a.g.m.**, s. 23.

⁴⁵ KAPANİ, **a.g.e.**, s. 51-52; ÖZDEK, **a.g.e.**, s. 34-35.

görevler yüklemekte, bireylere devletten olumlu bir hareket, bir *hizmet isteme yetkisi* vermekte; bu anlamıyla birinci kuşak hakların tersine, devletin karışamayacağı bir alan yaratma çabasını değil, devletin pasif rolünü terk ederek bütün vatandaşlarının kendilerine tanınan haklardan tam ve eşit olarak yararlanmalarını sağlamak amacıyla *müdahalede* bulunmasını ve *tedbirler almasını* gerekli kılar⁴⁶. Örneğin eğitim, sağlık, konut ve sosyal güvenlik gibi haklar, “sosyal eşitlik” amacıyla, olumlu ya da olumsuz bir edimi gerektirsin toplu ya da bireysel olarak kullanılabilsin, özünde sosyal adaleti sağlamaya, sosyal eşitsizlikleri azaltmaya, toplum içinde ekonomik bakımdan zayıf olan sınıf ve grupları korumaya yönelmiştir⁴⁷.

3. Üçüncü Kuşak Haklar/Dayanışma Hakları

17 ve 18. yüzyılda ortaya çıkan birinci kuşak “klasik haklar” ve 19 ve 20. yüzyılda ortaya çıkan ikinci kuşak “sosyal haklar”ın ardından, 2. Dünya Savaşı sonrasında insan haklarının devletlerin iç sorunu olmaktan çıkıp uluslararası toplum düzeyine taşındığı⁴⁸, insan haklarının uluslarüstü anlam, koruma ve güvence mekanizmalarına kavuştuğu dönemde özellikle sömürgeci çıkıp uluslararası toplum Ülkelerinin baskısı ve bilimsel ve teknik ilerlemelerin yarattığı sorunlar sonucu ortaya çıkan ve “dayanışma hakları” olarak da adlandırılan üçüncü kuşak insan hakları gündeme gelmiştir. Teknik ve bilimsel ilerlemelerin yol açtığı tehlikelere karşı bugünün insanı ile birlikte gelecek kuşakların da korunması hedefiyle 1982 yılında BM bünyesinde hazırlanan “Dayanışma Haklarına İlişkin Uluslararası Üçüncü Pakt Öntasarısı” dört özgün hakkı düzenleme konusu yapmıştır. Bunlar; *çevre hakkı, barış hakkı, gelişme hakkı ve insanlığın ortak malvarlığına saygı hakkı*.

⁴⁶ KAPANİ, a.g.e., s. 52; UYGUN, a.g.m., s. 23; ÖZDEK, a.g.e., s. 36.

⁴⁷ ÖZBUDUN, Ergun: *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, 3. baskı, Ankara 1993, s. 110; ÖZDEK, a.g.e., s. 36.

⁴⁸ İnsan haklarının uluslararası toplumun bütününe ilişkin bir sorun olduğu bilincinin doğduğu ve 1945’te yürürlüğe konan Birleşmiş Milletler Şartı (başlangıç bölümünde “Biz Birleşmiş Milletler Halkları, bir insan yaşamında iki kez insanlığa eşi görülmedik acılar yaşatan savaş felaketinden gelecek kuşakları korumaya, temel insan haklarına olan inancımıza ilan etmeye...” ile başlayan ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (1948), Kişisel ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (1966) ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (1966) gibi önemli uluslararası bildirge ve sözleşmelerin ilan edildiği bu belgeler ile yeni hakların gündeme geldiği bu dönem, insan haklarının *uluslararasılaştığı* dönem olarak kabul edilmektedir. Bkz. KABOĞLU, İbrahim: “İnsan Haklarının Gelişmecî Özelliği ve Anayasa Yargısı”, *Anayasa Yargısı*, Cilt 9 (1992), s. 123; KABOĞLU, a.g.e., s. 11.

Konularını evrensel değerlerin oluşturduğu bu yeni haklar, devlet sınırlarının ötesinde insanlık ailesinin bütün üyeleri arasında ortak bir “dayanışma”yı ifade eder. Bu yönüyle, birinci kuşak hakları “özgürlük”, ikinci kuşak hakları “eşitlik” ilkeleri simgelerken, yeni üçüncü kuşak hakları “kardeşlik” ilkesi simgeler⁴⁹. Bu kuşakta yer alan dayanışma hakları, birinci ve ikinci kuşak haklardan farklı olarak, toplumda yaşayan herkesin çabalarını birleştirmesi, kamu kurumlarının, bireylerin ve toplulukların aktif katkısı, devletin müdahalesi ve katkısını gerekli kılmaktadır⁵⁰.

Bu bakımdan üçüncü kuşak haklar, *kolektif boyutu* ön planda olan haklardır. Hakkın öznesi olarak bireyin yanı sıra, bireylerin oluşturdukları topluluklar ve halklara da vurgu yapılmaktadır⁵¹. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nda kabul edilen 1984 tarihli Halkların Barış Hakkına Dair Bildirge “*gezegenimizde yaşayan halkların kutsal barış hakları....*” (m. 1), 1986 tarihli Gelişme Hakkına Dair Bildirge “*gelişme hakkı, her insanın ve bütün halkların... vazgeçilmez bir insan hakkıdır*” (m.1) cümleleriyle başlar.

20. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan bu yeni kuşak hakların gerek çoğu kez birbirine bağlı ve dünyamızın yaşanılır bir gezegen olma niteliğini yok etme potansiyeline sahip büyük küresel sorunlara çözüm arama çabasından doğması, gerek kolektif nitelikleri ve gerçekleştirebilmeleri için devletlerin, uluslararası toplumun, tek tek bireylerin ve birey topluluklarının, yani kısaca herkesin çabalarını birleştirmek zorunda olması nedeniyle, bu haklar, birbiriyle yakından ilişki içinde olup iç içe geçmiş vaziyettedir. Bu durum 1992 Rio Bildirgesi’nde şöyle ifade edilmektedir; “*Barış, gelişme ve çevrenin korunması karşılıklı olarak bağımlıdır ve birbirinden ayrılmaz*” (İlke 25). Örneğin gelişme hakkı ile çevre hakkı arasında “sürdürülebilir gelişme, kalkınma” kavramı vasıtasıyla kurulan yakın bir ilişki ve bağlantı söz konusudur. “*Beşeri varlıklar, sürdürülebilir gelişmeye ilişkin kaygıların merkezinde*

⁴⁹ KABOĞLU, *İnsan Haklarının Gelişmeci Özelliği*, s. 123; *Özgürlükler Hukuku*, s. 295.

⁵⁰ KUZU, *a.g.e.*, s. 31; KABOĞLU, *a.g.e.*, s. 12; UYGUN, *a.g.m.*, s. 25; ÖZDEK, *a.g.e.*, s. 42.

⁵¹ UYGUN, *a.g.m.*, s. 37; ÖZDEK, *a.g.e.*, s. 40-42.

yer alır. Onlar, doğayla uyum içinde sağlıklı ve üretken bir yaşam hakkına sahiptirler” (Rio Bildirgesi, ilke 1)⁵².

Yine insanların sağlıklı, temiz, bozulmamış bir çevrede yaşamalarını güvence altına alan *çevre hakkı*; savaşın olmadığı, terörün ve şiddetin önlendiği, silahlanmanın önüne geçildiği bir ortamda yaşama olanağı sağlayan *barış hakkı*; uygarlığın gelişmesiyle ortaya çıkan nimetlerden herkesin, her topluluğun eşit ve dengeli biçimde yararlanmasını hedef alan *gelişme hakkı*⁵³ ve bu hakların uzantıları (türevleri) *güvenlik, silahsızlanma, kültürel kimliğe saygı, insani yardım, halkların kendi kaderini tayin gibi haklar*, “**yaşam hakkı ortak temelinde**⁵⁴” yükselen evrensel değerleri oluşturmakta ve önceki iki kuşak hakların da tam olarak gerçekleşeceği bir “toplumsal ve uluslararası düzen” özlemini yansıtmaktadır.

B. Çevre Hakkının Üçüncü Kuşak Hak Niteliği

Dayanışma hakları adını verdiğimiz üçüncü kuşak insan haklarını doğuran nedenlerin başında bilimsel ve teknik ilerlemenin yarattığı sorunlar yer almaktadır. Çevre kirliliğinin korkunç boyutlara ulaşması, nükleer silahların tüm insanlığı yok edecek bir savaş tehlikesine yol açması, bölgesel savaş ve çatışmalar, ülkeler ve bölgeler arasındaki büyük gelişmişlik farkları gibi insanoğlunun yeryüzündeki varlığını sürdürebilme olanağını tehdit eden sorunlar; uluslararası planda ortak bir dayanışmayı, ortak çözümler bulmayı zorunlu hale getirmiş, büyük uluslararası toplantı ve konferanslarda yeni kuşak hakların tanınmasını gündeme getirmiştir.

İşte bu uluslararası toplantı ve belgeler ile ortaya çıkan ve olgunlaşan dayanışma hakları, “tüm insanlığın yan yana geldiği takdirde çözebileceği, yoksa tek tek insanların ya da ülkelerin üstesinden gelemeyeceği sorunlar”dan kaynaklanmakta ve konularını evrensel değerler oluşturmaktadır. Bu bağlamda dayanışma haklarının ortak temeli, bu gün yaşayan herkesin ve gelecek kuşakların yaşam hakkıdır ve doğası gereği bu haklar, insanlık ailesinin bütün üyelerinin, tek tek bireylerin, birey

⁵² KABOĞLU, a.g.e., s. 16.

⁵³ UYGUN, a.g.m., s. 38.

⁵⁴ KABOĞLU, a.g.e., s. 19; **Özgürlükler Hukuku**, s. 299.

topluluklarının, kamu ve özel kuruluşların, devletlerin ortak çabası ve dayanışması ile anlam kazanmaktadır.

Çevre hakkı da, diğer dayanışma hakları gibi belirli bir topluluk halinde yaşam anlayışını dile getirir. Toplumsal yaşama katılanların tümünün çabalarını birleştirmesiyle gerçekleşebilir. Gerek konusu, gerek öznesi ve muhatabı yönünden çevre hakkı, içinde yer aldığı üçüncü kuşak hakların bütün özelliklerini taşımaktadır.

13 Mayıs 1968 tarihinde kabul edilen İnsan Hakları Uluslararası Tahran Bildirisi'nin 13. maddesinde ifade edilen “insan haklarının bölünmezliği ve birbirine bağlı olma” niteliği, çevre hakkı özelinde daha somut bir şekilde kendini göstermektedir. Yine insan haklarının başından bu güne geçirdiği evrimi ve içerik, kapsam ve nitelik yönünden geçirdiği değişimi göstermesi bakımından çevre hakkı önemli bir haktır. Bu bağlamda örneğin klasik haklardan başlangıçta mutlak ve kutsal kabul edilen mülkiyet hakkının zaman içinde sosyal haklar ile birlikte mutlaklığını ve kutsallığını kaybetmesi ve sınırlanabileceği düşüncesi, çevre hakkının ortaya çıkması ile birlikte bir adım daha ileriye gitmiş bulunmaktadır. Zira bu gün çevre sorunlarının dünya ölçeğinde olması, çevrenin “bugünün ve gelecek kuşakların ortak malvarlığı” olarak tanımlanması, çevre hakkının bugün yaşayan tüm insanlar ile birlikte aynı zamanda gelecek kuşakların da hakkı oluşu, çevre hakkının “toplumda dayanışma halinde yaşam anlayışını dile getirmesi” ve kolektif bir hak oluşu, doğal olarak çevre hakkı ile mülkiyet hakkı arasında bir çatışmanın varlığını ve genel çıkarları deyimleyen çevre hakkına özel çıkarları deyimleyen mülkiyet hakkı karşısında öncelik tanınmasını zorunlu kılmaktadır⁵⁵.

Çevre hakkı, mülkiyet hakkı ile çatışma halinde bulunmasına karşılık; birinci kuşak haklardan yaşam hakkı ve ikinci kuşak haklardan sağlık hakkı ile birbirini bütünleyici ve tamamlayıcı yakın bir ilişki içindedir. Çevre hakkı, yaşam hakkı bakımından vazgeçilmez nitelikte olup yaşam hakkının güvencesini oluşturur. Çünkü çevre hakkının konusu, yaşamın içinde gerçekleştiği “çevre”dir; amacı da insanoğlunun ve tüm canlı varlıkların hayatını idame ettirdikleri mekan olan çevrenin

⁵⁵ Çevre hakkı, mülkiyet hakkı çatışması konusunda, bkz. ÖZDEK, **a.g.e.**, s. 92-93.

korunması, iyileştirilmesidir. Yaşam hakkı, ancak insanın maddi ve manevi varlığını geliştirebileceği, hayatını sağlıklı bir şekilde sürdürebileceği koşullara sahip bir çevrede anlam ifade eder ve bu bakımdan çevreye yönelik her tehdit aynı zamanda yaşam hakkını da tehdit eder. Bu noktada çevre hakkı, yaşam hakkının gerçekleşebilmesi için bir ön koşul olarak öngörülebilir. Hatta son dönemde gelişen yaklaşıma göre çevre hakkının, sadece yaşam hakkının bir ön koşulu değil, diğer bütün hak ve özgürlüklerin varlık ve geçerlik koşulu olduğu ifade edilmektedir⁵⁶.

Nihayetinde “çevre”nin “insanlığın ortak malvarlığının bir parçası” olduğu düşüncesiyle korunması, iyileştirilmesi ve gelecek kuşaklara aktarılması gereken bir değer olarak kabul edilmesi halinde, bu değerın korunması amacına hizmet eden çevre hakkının gerçekleşmesi de, insanlık ailesinin bütün üyelerinin ortak çabası ve dayanışmasına bağlıdır.

III. ÇEVRE HAKKININ UNSURLARI

Bir hakkın somutlaşabilmesi için dört unsuru içermesi gerekir; hakkın konusunun açık bir şekilde belirlenebilmesi, hak sahibin (öznesinin) belirlenebilmesi, hakkın borçlusunun (muhatabının) belirlenebilmesi ve son olarak hakkın korunabilmesi için bir yaptırım olanağının varlığı⁵⁷.

A. Çevre Hakkının Konusu

Çevre hakkının **konusu**, en genel anlamıyla çevrenin korunması ve geliştirilmesidir. Ancak çevre hakkının konusu, çevre kavramının tanımı ile açıklığa kavuşturulabilir.

Genel bir tanımla çevre, insan faaliyetleri ve canlı varlıklar üzerinde hemen ya da süre içinde dolaylı ya da dolaysız bir etkide bulunabilecek fiziksel, kimyasal,

⁵⁶ Çevre hakkının yaşam hakkı ve sağlık hakkı ile ilişkisi konusunda, bkz. ÖZDEK, **a.g.e.**, s. 93 vd.

⁵⁷ KUZU, **a.g.e.**, s. 34; KABOĞLU, **a.g.e.**, s. 55; **Özgürlükler Hukuku**, s. 296.

biyolojik ve toplumsal etkenlerin belirli bir zamandaki toplamıdır⁵⁸. Bir başka tanıma göre “çevre”, “insanın içinde yaşadığı tüm çevreleri ve insan yerleşimlerinin tüm sorunlarını” içine alan bir kavram olup, “her birinin karşılıklı etkileşim içinde olduğu çok sayıda ögenin dengelendiği bir ilişkiler sistemi” olarak tanımlanabilir⁵⁹.

Bu çerçevede çevre hakkının konusu, insan varlığı ile yeryüzünün tüm canlı organizmalarının (mikroorganizmalar dahil, hayvanlar ve bitkiler) yaşamlarını sürdürdüğü biyosferdir⁶⁰. Keleş-Ertan’a göre ise hakkın konusu, insan ve diğer canlıların yaşamını sürdürdüğü ve kısa ya da uzun dönemde etkileşim içinde bulunduğu “yaşam çevresi”dir⁶¹. En genel manasıyla bu hakkın konusu dünya ekosisteminin korunması, yani yaşamı ve yaşam kalitesini tehdit eden saldırılara karşı tedbir alınmasıdır⁶². Anayasamızın 56. maddesi “sağlıklı ve dengeli” nitelemesi yaparak ekolojik dengeye vurgu yapmaktadır. Çevre Kanunu da “Tanımlar” başlıklı 2. maddesinde “çevre”yi, “canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde bulundukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortam” olarak tanımlamakta ve çevre hakkının konusunu böyle belirlemektedir.

Çevre hakkının konusu, yalnız bu “doğal çevre”den ibaret değildir. Çevre hakkı, “canlı ve cansız varlıklar ile denge içinde olan ve temizlenme, yenilenme ve onarılma gibi nitelikleri, insan faaliyetleri ile bozulmamış doğal unsurların oluşturduğu bir bütün⁶³” olan doğal çevrenin yanı sıra “yapay çevre”yi de kapsamaktadır. “Yapay çevre, insanın yaşamaya karar vererek yerleştiği; yaşaması için gerekli değişiklikleri yaptığı; fiziksel ve kimyasal yollarla doğal çevresini etkilediği çevredir⁶⁴”. Yani insan, doğal çevrede kendi faaliyetleri ile ortaya çıkardığı

⁵⁸ KELEŞ/ERTAN, a.g.e., s. 81.

⁵⁹ KUZU, a.g.e., s. 48.

⁶⁰ KABOĞLU, **Özgürlükler Hukuku**, s. 302; a.g.m., s. 341.

⁶¹ KELEŞ/ERTAN, a.g.e., s. 82.

⁶² KUZU, a.g.e., s. 157; ÖZDEK, a.g.e., s.103.

⁶³ ÇÖRTOĞLU, Sahir: **Komşuluk Hukukunda Taşınmaz Mülkiyetinin Kullanılmasının Çevreye Etki ve Sonuçları (MK 661)**, AİTİA Yayınları, Ankara 1982, s. 24’ten akt. ÖZDEK, a.g.e., s. 103.

⁶⁴ **İbid.**

bir yapay çevreye; bunun zaman içindeki birikiminden oluşan “tarihsel çevre”ye ve bu tarihsel birikimden doğan “kültürel çevre”ye de sahiptir.

Sonuç olarak çevre hakkının konusu, “doğal çevre ile insanın tarih boyunca doğal çevresini işleyerek biçimlendirdiği insan elinden çıkan çevrenin oluşturduğu bütün anlamında “yaşama çevresi”dir⁶⁵.

B.Çevre Hakkının Sahipleri

Çevre hakkının sahipleri, bu hakka “saygıyı isteyebilecek⁶⁶” yararlanıcılarıdır. Sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olanlar, yalnızca insanlar değildir. Kaboğlu’na göre çevre hakkı, aynı zamanda insan dışında başta hayvan türü olmak üzere bütün canlı varlıklara aittir. Zira insan, doğal çevre ve ortamından ayrı olmayıp onun bileşenlerinden biridir⁶⁷. Bu bakımdan diğer haklardan farklı olarak çevre hakkı, hakkın sahipleri (özneleri) konusunda daha geniş bir uygulama alanına sahiptir. Hakkın sahipleri, bireyler, birey toplulukları, gelecek kuşaklar ve devletler olmak üzere dört kategoride ele alınabilir.

1. Bireyler

Çevre hakkının en başta ve en açık yararlanıcıları bireylerdir. Bu durum çevre hakkının “bireysel” bir insan hakkı olma niteliğini ifade eder. Çevre hakkı ile ilgili bütün uluslararası metinlerde ve özellikle anayasalarda “herkes”, “bireyler”, “yurttaşlar”, “bütün halklar” gibi deyimlerle ifade edilir. Örneğin 1982 tarihli değişiklik ile Portekiz Anayasası, 1978 İspanya Anayasası, 1979 Peru Anayasası ve 1982 Anayasamız “herkes” deyimini kullanarak bütün bireylerin çevre hakkının öznesi olduğunu kabul ederler.

Tüm bireylerin çevre hakkının yararlanıcısı (alacaklısı) olmasının somut anlamı, çevre hakkının ihlali halinde, çevreye olumsuz bir müdahalede

⁶⁵ HAMAMCI, Can: “Çevre ve Hukuk”, **Fehmi Yavuz’a Armağan**, AÜSBF Yayını, Ankara 1983, s.244.

⁶⁶ KABOĞLU, **a.g.e.**, s.56.

⁶⁷ **İbid.**

bulunulduğunda veya hakkın gerçekleştirilmesi için olumlu bir müdahaleye gerek duyulduğunda, herkesin, tüm bireylerin tek tek haklarını hakkın yükümlüsüne (muhatabına) karşı ileri sürebilmeleridir⁶⁸.

2. Topluluklar

Çevre hakkının konusu olan “çevre”nin bütün varlıklara ait olması, insanlığın ortak mal varlığı olması, çevre hakkının da “kollektif” bir hak olmasını zorunlu kılar. Hukuksal metinlerde yer alan “herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir” ifadesindeki “herkes” ibaresi, sadece tek tek bireyleri değil, birey topluluklarını ve tüzel kişiliği olan kamusal ve özel kuruluşları da kapsar⁶⁹. Çevre hakkının öznesi olarak birey topluluklarının, kamusal ve özel kuruluşların, hatta tüzel kişiliğe sahip olmayan birey gruplarının da tanınması, çevre ile ilgili karar alma süreçlerine halkın katılımını, çevre hakkının etkin bir şekilde kullanılmasını, hayata geçirilmesini sağlamak bakımından önemlidir. Çünkü çevre hakkından yararlanma, bireylerin soyut ve tek başlarına harekete geçirebilecekleri araçlarla değil, ancak birey grupları, topluluklar ve dernekler gibi örgütler aracılığıyla mümkündür⁷⁰. Bu şekilde çevre hakkının “dayanışmacı” niteliği ya da “kollektif hak” olma özelliği, ona bireysel hak olmanın yanında “toplulukların” da hakkı olma özelliğini kazandırmaktadır.

3. Gelecek Kuşaklar

Çevrenin herkesin ortak mülkiyeti olması, çevre hakkının bugünkü kuşakları aşan boyutunu, gelecek kuşakların da bu hakkın sahibi olduğu düşüncesini gündeme getirmiştir. Bugünkü kuşakların sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamlarını sürdürebilmeleri için tanınan çevre hakkı, aynı zamanda gelecek kuşakların da çıkarlarını gözetmektedir. Çevre hakkı ile ilgili uluslararası metinlerden 1990 tarihli Limoges Bildirgesi, gelecek kuşakların çevre hakkını açıkça şöyle ifade etmektedir: *“Bugünkü kuşakların, gelecek kuşaklara bugünkünden aşağı olmayan bir biyolojik*

⁶⁸ ÖZDEK, a.g.e., s. 107.

⁶⁹ KELEŞ/ERTAN, a.g.e., s. 84-85.

⁷⁰ KABOĞLU, a.g.e., s. 57.

*çeşitlilik ve zenginliği güvence altına alan nitelikli toprağı iletme ödevi vardır*⁷¹”. Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu’nun “Ortak Geleceğimiz” Raporu’nun 2. maddesinde ise gelecek kuşakların hakkı, devlete görev yükleyerek dile getirilmektedir: “Devletler çevreyi ve doğal kaynakları bugünün ve geleceğin kuşakları yararına hem koruyacak, hem de kullanacaktır⁷²”. Bazı anayasalarda da gelecek kuşakların çevre hakkının öznesi olduğu açıkça hüküm altına alınmıştır. Örneğin 1969 tarihli Pennsylvania Anayasası (m. 8), 1977 tarihli eski Sovyetler Birliği Anayasası (m. 18), 1979 tarihli İran Anayasası, gelecek kuşakları şimdiki kuşaklarla birlikte çevre hakkının sahibi olarak öngörmektedirler⁷³. Bizde ise Anayasa’da yer almamakla birlikte, 2006 yılındaki değişiklikten önceki halinde Çevre Kanunu’nun 1. maddesinde “...bugünkü ve gelecek kuşakların sağlık, uygarlık ve yaşam düzeyinin geliştirilmesi ve güvence altına alınması...” kanunun amacı olarak ifade edilmiştir.

Diğer haklardan farklı olarak gelecek kuşakların çevre hakkının sahibi olması, bugünkü kuşaklara ve hakkın yükümlülerine bir borç, bir sorumluluk yüklemektedir; gelecek kuşaklara temiz ve sağlıklı yaşanabilir bir çevre bırakmak. Bugünkü kuşaklar çevrenin gerçek sahibi değil emanetçisidirler. Zira sağlıklı ve temiz bir çevrede yaşamak, doğal ve kültürel kaynaklardan yararlanmak, en az şimdiki kuşakların olduğu kadar gelecek kuşakların da hakkıdır. Esasen bu durum çevre hakkının *kuşaklararası* ya da *zamanlararası* niteliğini ifade eder. Kuşaklararası adalet, her kuşağın en az kendinden önceki kuşaklar kadar, sağlıklı ve dengeli koşullarda yaşama hakkına sahip olduğunu öngören “kuşaklararası eşitlik” ilkesini ifade eder. Çevrenin kuşaklararasıında da “ortak varlık” olduğu gerçeği, her kuşağa “zamanlararası dayanışma” borcu yükler⁷⁴.

⁷¹ KABOĞLU, “Çevre Hukuk Dernekleri Dünya Toplantısı Limoges Bildirgesi 16 Kasım 1990”, **Argumentum**, Mart 1991, C. 1, S. 8, s. 123.

⁷² GÜRSELER, Güneş: **Dikkat Dünya Tektir**, Ankara 1992, s. 30; ÖZDEK, **a.g.e.**, s. 109.

⁷³ KABOĞLU, **a.g.e.**, s.56; KUZU, **a.g.e.**, s. 163.

⁷⁴ ÖZDEK, **a.g.e.**, s. 109.

4. Devlet

Günümüzde çevre sorunlarının bireyleri aşan boyutta devletleri karşı karşıya getirecek ölçüde büyümesi⁷⁵, gelişmiş-gelişmemiş ülkeler çatışması, gelişmiş ülkelerin gelişmemiş ülkelerin doğal kaynaklarını sömürmesi ve bu ülkeleri sanayi ve nükleer artıklarını bıraktıkları çöplük olarak görmeleri gibi uluslararası çevre ihlalleri⁷⁶, devletlerin çevre hakkının öznesi olarak ortaya çıkmalarına neden olmuştur.

“Devletlerin kendi çevre politikalarına göre kendi kaynaklarını işletmelerinin bir hak ve bu faaliyetlerinin başka devlet ya da yetki sınırlarının ötesindeki alanlardaki kaynakları kirletmemelerinin bir sorumluluk” olarak ifade edildiği Stockholm Bildirisi’nin 21. maddesi ve benzer nitelikteki Limoges Bildirgesi’nin 8/11 maddesi, Rio Bildirgesi’nin 16. maddesindeki ilkelerden hareketle çevre hakkının uluslararası nitelikte olduğu ve devletlerin kendi kaynaklarının dış etkenlerce kirletilmesi halinde buna karşı kullanabilecekleri bir çevre hakkının varlığı kabul edilmektedir⁷⁷.

Genelde insan haklarının muhatabı olan devletin çevre hakkı açısından özne konumunda olması bir paradoks gibi görünse de, hakkın devlet tarafından kullanılması, hakkın özünde, insan hakkı olma niteliğinde bir değişiklik yaratmaz. Zira devlet, çevre hakkını, insanların sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşaması amacına yönelik olarak, insanlar adına, bütün vatandaşları adına kullanmaktadır⁷⁸.

C. Çevre Hakkının Yükümlüleri

Çevre hakkının *muhatabının, borçlusunun* tespit edilmesinde hak-ödev (hak-sorumluluk) ilişkisi belirleyicidir⁷⁹. Genel olarak hakkın yararlanıcıları, aynı zamanda hakkın muhatapları, borçlularıdır da. Bireyler, toplumlar ve devlet çevre

⁷⁵ KABOĞLU, *Limoges Bildirgesi*,

⁷⁶ ÖZDEK, *a.g.e.*, s. 111-112.

⁷⁷ *Ibid*, s.112; KUZU, *a.g.e.*, s. 166.

⁷⁸ *Ibid*, s. 112-113; KELEŞ/ERTAN, *a.g.e.*, s. 87.

⁷⁹ KABOĞLU, *a.g.e.*, s. 74; *a.g.m.*, s. 342.

hakkının alacaklısı olduğu kadar borçlusudur da. Yalnız gelecek kuşaklar, hakkın gerçekleştirilmesinden sorumlu tutulamazlar. Ancak en önemli ve öncelikli muhatap devlettir.

1. Devlet

Çevre hakkının gerçekleştirilmesinde en önemli ve öncelikli muhatap devlettir. Çünkü çok boyutlu çevre sorunlarının üstesinden ancak devletin güçlerini seferber etmesiyle gelinebilir. Bu nedenle devlet, gerek ulusal gerek uluslararası alanda çevrenin koruyuculuğu ve iyileştirilmesi ödevlerini üstlenir; çevre hakkının gerçekleştirilmesini gözetir⁸⁰.

Aynı zamanda devlet, çevreyi kullanan bir özne olarak faaliyetleriyle çevre sorunlarına sebep olmakta, çevreyi kirletmekte ve zarar vermektedir. Bu nedenle de çevre hakkı, devlete kaçınma ödevi yükler; çevreyi kirletmeme ve ona zarar vermemeye. Ancak devletin yükümlülüğu yalnızca çevreyi kirletmekten kaçınma değildir; tersine, çevre politikalarının ana belirleyicisi olarak hakkın kullanılma koşullarını düzenleme, güvence altına alma, kamusal makamları örgütleme ve yönlendirme şeklinde daha çok olumlu bir edim yükümlülüğu altında bulunur⁸¹.

Pozitif hukukta 1982 Anayasamız çevre hakkını düzenleyen 56. maddesinde çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek görevini açıkça vatandaşların yanı sıra devlete yüklemiştir.

2. Bireyler

Diğer haklardan farklı olarak çevre hakkının sahibi olan bireyler, aynı zamanda hakkın muhatabı, yükümlüsüdürler. Hak-ödev diyalektiğinin bir gereği olarak bireyler çevre hakkından yararlanmakla birlikte, hakkın gerçekleşmesi için sorumluluk da yüklenmektedirler. Bu nedenle çevre hakkının gerçekleşmesi

⁸⁰ ÖZDEK, **a.g.e.**, s. 113.

⁸¹ KABOĞLU, **a.g.e.**, s. 75; KUZU, **a.g.e.**, s. 170.

bireylerin sadece “pasif” değil “aktif” olarak katılımına bağlıdır⁸². Bireyler, kendi eylemleri ile çevrenin kirletilmemesi konusunda sorumlu oldukları gibi, başkaları tarafından çevrenin kirletilmesi, zarara uğratılması ve çevre hakkının ihlali karşısında da duyarlı olmak, harekete geçmek zorundadır. Bu sorumluluk aynı zamanda bireylerin gelecek kuşaklara karşı da sorumluluğudur. Limoges Bildirgesi’nin 18. maddesine göre, “Bugünkü kuşakların, gelecek kuşaklara bugünkünden aşağı olmayan bir biyolojik çeşitlilik ve zenginliği güvence altına alan nitelikli toprağı iletme ödevi vardır”.

3. Topluluklar

Çevre hakkının alacaklısının aynı zamanda borçlusu da olması ilkesi gereği topluluklar; kamusal ve özel kuruluşlar, tüzel kişiliğe sahip olmasalar dahi hakkın yükümlüsü durumundadırlar. Çevre hakkı konusunda birey ve devlet dışındaki aktörler olarak toplulukların sorumlu olmasının özel bir anlamı vardır; bu çevre hakkının “dayanışma hakkı” olma niteliğinden kaynaklanır⁸³. Dayanışma niteliğinin her anlamda somutlaştığı hak olan çevre hakkı, ancak toplumdaki tüm aktörlerin etkin katılımı, ortak çabası ve işbirliği ile gerçekleştirilebilir. Bu bakımdan çevre hakkının pratikte yaşama geçirilebilmesi için özel önem taşıyan “karar alma süreçlerine katılım” ve “yargısal başvuru hakkı”nın kullanılmasında toplulukların, gönüllü örgütlerin ve derneklerin baskı unsuru olarak rolü çok değerlidir.

D. Sorumluluk ve Yaptırım

Bir hakkın somutlaşabilmesi için dört unsurun belirlenebilir olması gerektiğini ifade etmiş idik. Hakkın konusunun, hakkın sahiplerinin, hakkın muhataplarının somutlaşmış olması, bilinir olması gerekmektedir. Bu noktada son olarak hakkın korunabilmesi ve normatif değere sahip olabilmesi için, hakkın ihlali halinde sorumlulara uygulanacak bir yaptırımın öngörülmesi icap eder.

⁸² ÖZDEK, **a.g.e.**, s. 115; KELEŞ/ERTAN, **a.g.e.**, s. 89.

⁸³ KELEŞ/ERTAN, **a.g.e.**, s. 90.

Bu bağlamda insanların en temel hakkı olan yaşam hakkını kullanabilmeleri için, kirletilmemiş, sağlıklı ve doğal dengenin korunduğu temiz bir çevreye ihtiyaçları bulunmaktadır ve mademki sağlıklı ve düzenli bir çevrede yaşamak anayasal bir hak olarak tanınmaktadır; öyleyse çevre hakkına yönelen her türlü ihlal eylemine karşı hukuki bir yaptırımın da uygulanması zorunludur. İşte çevre hakkına normatif değer kazandıran temel kurum sorumluluk ilkesi ve çevreyi bozan davranışlar karşısında yaptırım uygulanabilmesidir⁸⁴.

Bu anlamda hukuki sorumluluk açısından çevre hukukuna iki temel ilke hakimdir; “kirleten öder” ve “kusursuz sorumluluk”⁸⁵. Bu konuda ulusal hukukta 5491 sayılı kanunla değişik Çevre Kanunu farklı maddelerinde hükümler öngörmektedir. Kanun’un 3/g maddesinde, *“Kirlenme ve bozulmanın önlenmesi, sınırlandırılması, giderilmesi ve çevrenin iyileştirilmesi için yapılan harcamalar kirleten veya bozulmaya neden olan tarafından karşılanır. Kirletenin kirlenmeyi veya bozulmayı durdurmak, gidermek veya azaltmak için gerekli önlemleri almaması veya bu önlemlerin yetkili makamlarca doğrudan alınması nedeniyle kamu kurum ve kuruluşlarınca yapılan gerekli harcamalar 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun hükümlerine göre kirletenden tahsil edilir.”* hükmü ile “kirleten öder” ilkesi; 28. maddesinde de *“Çevreyi kirletenler ve çevreye zarar verenler sebep oldukları kirlenme ve bozulmadan doğan zararlardan dolayı kusur şartı aranmaksızın sorumludurlar./ Kirletenin, meydana gelen zararlardan ötürü genel hükümlere göre de tazminat sorumluluğu saklıdır.”* hükmü ile “kusursuz sorumluluk” ilkesi öngörülmektedir.

Cezai sorumluluk yönünden ise, bu gün artık “çevre”nin başlı başına korunması gereken hukuksal değer olarak kabul edildiği ve ihlal eylemlerine karşı büyük para cezaları, özgürlüğü kısıtlayıcı hapis cezaları, iznin iptali ve kazanç müsadereci gibi yaptırımların uygulandığı özgün “çevre suçları” birçok ülkenin ceza kanununa girmiş bulunmaktadır. Bu kapsamda çalışmamızın ana konusunu

⁸⁴ KABOĞLU, a.g.e., s. 78.

⁸⁵ Hukuki sorumluluk konusunda, bkz. HELVACI, İlhan: “Çevre Kirletilmesinden Doğan Zararlardan Hukuki Sorumluluk”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1989. “Kirleten öder” ilkesi hakkında, bkz. TURGUT, Nükhet: “Kirleten Öder İlkesi ve Çevre Hukuku”, AÜHFD, 1995, C. 44, S. 1-4, s. 607-654.

oluşturan, 2004 yılında yapılan 5237 sayılı yeni Türk Ceza Kanunu’nda “Çevreye Karşı Suçlar” başlığı altında dört özgün çevre suçu düzenlenmiş bulunmaktadır.

IV. TÜRK HUKUKUNDA ÇEVRE HAKKI

A. Anayasal Düzenleme

Türk hukukunda çevre hakkı ilk kez, 1982 Anayasası’nın 3. bölümünde düzenlenen “Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler” başlığı altındaki 56. maddesiyle normlar hiyerarşisinin en üst düzeyinde koruma altına alınarak anayasal bir hak olma niteliğini kazanmıştır.

Çevrenin korunması, herkesin iyilik ve mutluluğu için çevreye yönelik güvencelerin sağlanmasını ve canlı yaşamının temel taşı olan çevre unsurlarına ilişkin esasların belirlenmesini ifade eder. Bu esaslardan hareket eden 1982 Anayasası’nın 56/I. maddesinde, **“Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir.”** ve aynı maddenin II. fıkrasında da, **“Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir.”** hükümleri yer almıştır. Böylece Anayasa, bireyin hakkı karşısında Devlete ve vatandaşlara ödevler yükleyerek sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkını tanıdıktan sonra, çevre korumayı en geniş biçimde düzenlemiştir.

Çevre hakkı, Türk Hukuku’nda bir insan hakkı olarak tanınmakla kalmamış, ek olarak normatif bir düzenleme şeklinde yerini almıştır. Doktrinde Kaboğlu’na göre, mukayeseli Anayasa Hukuku verileri gözönüne alındığında, 56. madde hükümlerinin yönlendirici ve yol gösterici (program hüküm) nitelikte sınırlı kalmayıp, aynı zamanda hak ve ödev eksenli bir düzenleme olduğundan normatif değere sahip bağlayıcı bir düzenleme olduğu öne sürülebilir⁸⁶. Nitekim Anayasa

⁸⁶ KABOĞLU, **a.g.e.**, s. 44; aynı görüşte ÖZDEK, **a.g.e.**, s. 126-127; KUZU, **a.g.e.**, s. 192. Çevre hakkının uygulamaya geçirilmesini güçleştiren sorunlar olarak, hak ve özgürlükler sistematigi içinde “Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler” başlığı altında yer alması nedeniyle “program hüküm” olduğu, gerçekte “normatif bir hüküm” olmadığı ve “subjektif hak” niteliği taşımadığı;

Mahkemesi de çevre hakkını düzenleyen 56. maddeyi kullanarak bazı iptal kararları vermiş bulunmaktadır⁸⁷.

Anayasa’da çevre hakkıyla ilgili 56. madde dışında çevreyi ilgilendiren başka maddeler de yer almaktadır; yerleşme ve seyahat özgürlüğünün düzenlendiği 23. madde, konut hakkının düzenlendiği 57. madde, “tarih, kültür ve tabiat varlıklarının korunması”nın düzenlendiği 63. madde, kıyılardan yararlanma ve korumanın düzenlendiği 43. madde, ormanların korunması ve geliştirilmesiyle ilgili 169. madde.

B. Kanuni Düzenlemeler ve Yönetmelikler

1. Çevre Kanunu ve Çevreyle İlgili Diğer Kanunlar

Çevre hakkının 1982 Anayasası ile tanınmasından sonra, çevrenin korunmasına ilişkin ilk kez özel bir kanun çıkarılmıştır. 9.8.1983 tarih ve 2872 sayılı Çevre Kanunu, 1984, 1986, 1988, 1990, 1991 tarihlerinde değişiklikler geçirmiş ve son olarak 26.4.2006 tarih ve 5491 sayılı kanunla önemli ölçüde yenilenmiş bulunmaktadır.

1983 yılında kanunun yürürlüğe girdiği dönemde her biri oldukça ileri adımlar olan, kirleten öder ilkesi, çevre zararlarının tazmininde kusursuz sorumluluk kuralı, çevresel etki değerlendirmesi gibi kavramların Türk Çevre Hukukuna kazandırılması bu kanunla sağlanmıştır. Ancak kanun, çevresel değerlerle kalkınma çabaları arasında bir çatışma bulunduğu varsayımından hareketle “kalkınma çabalarını” kayıran ve ekonomik kalkınmaya öncelik veren bir yapıya sahip

“Devletin, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, ekonomik istikrarın korunmasını gözeterek mali kaynakların yeterliliği ölçüsünde yerine getireceğine” ilişkin 65. maddenin çevre hakkını sınırlandırdığı ve yine bu nedenle KHK ile düzenlenebilir olduğundan “yasa güvencesi”nden yoksun olduğu yönündeki tartışmalar için, bkz. KABOĞLU, **a.g.e.**, s. 45-47; ÖZDEK, **a.g.e.**, s. 126-130; ŞEN, **a.g.e.**, s. 51-58; KUZU, **a.g.e.**, s. 189-204.

⁸⁷ Örnek olarak, bkz. AYM’nin 11.12.1986 tarihli E. 1985/11 ve K. 1986/29; 19.4.1988 tarihli E. 1987/16 ve K. 1988/8; 28.6.1989 tarihli E. 1988/61 ve K. 1989/28; 18.9.1991 tarihli E. 1990/23 K. 1991/29 sayılı kararları.

olduğundan gerçek anlamda bir çevre politikasının geliştirilmesine kaynak olamamıştır⁸⁸.

Kanunla ilgili kapsamlı değişiklik çalışmaları 19. Yasama Dönemi'nde 1995 yılında gündeme gelmiş ise de o dönemde meclise sunulan değişikliklerin yasalaşması, 11 yıl sonra 22. Yasama Dönemi'nde 2006 yılında gerçekleşebilmiştir⁸⁹.

Kanunun amacı, 5491 sayılı kanunla değişen 1. maddeye göre “*bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlamaktır*”. “İlkeler” başlığını taşıyan 3. maddede ise çevrenin korunmasına, iyileştirilmesine ve kirliliğinin önlenmesine ilişkin genel ilkeler özetle şöyle belirlenmiştir:

“Başta idare, meslek odaları, birlikler ve sivil toplum kuruluşları olmak üzere herkes, çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesi ile görevli olup bu konuda alınacak tedbirlere ve belirlenen esaslara uymakla yükümlüdürler (m. 3/a),

Çevrenin korunması, çevrenin bozulmasının önlenmesi ve kirliliğin giderilmesi alanlarındaki her türlü faaliyette; Bakanlık ve yerel yönetimler, gerekli hallerde meslek odaları, birlikler ve sivil toplum kuruluşları ile işbirliği yaparlar (m. 3/b),

Arazi ve kaynak kullanım kararlarını veren ve proje değerlendirmesi yapan yetkili kuruluşlar, karar alma süreçlerinde sürdürülebilir kalkınma ilkesini gözetirler (m. 3/c),

Yapılacak ekonomik faaliyetlerin faydası ile doğal kaynaklar üzerindeki etkisi sürdürülebilir kalkınma ilkesi çerçevesinde uzun dönemli olarak değerlendirilir (m. 3/d),

⁸⁸ BURSALI, Övgü: “Çevre İle İlgili Hukuki Yapı”, **Bursa Barosu Dergisi**, S. 83, Eylül-Ekim-Kasım 2007, s. 125-131; KABOĞLU, **a.g.e.**, s. 50.

⁸⁹ Değişiklik tasarısının 11 yıllık gecikmeden sonra “yönetime katılım ve şeffaflık ilkesi”nin yok sayıldığı anti-demokratik bir girişimle yasalaştığı ve yasaya son dakikada eklenen geçici maddelerle bazı olumlu değişikliklerin gölgelendiği ve geri alındığı yönündeki eleştiriler için, bkz. ÖZKAN, Noyan: “Yeni Çevre Kanunu: Bir Adım İleri İki Adım Geri”, **Güncel Hukuk Dergisi**, Haziran 2006,

(Çevrimiçi) http://rightsagenda.org/dosyalar/dokuman/guncel_hukuk_cvre_kanunu_makale_ww w.rightsagenda.org.doc, 27 Kasım 2007.

Çevre politikalarının oluşmasında katılım hakkı esastır. Bakanlık ve yerel yönetimler; meslek odaları, birlikler, sivil toplum kuruluşları ve vatandaşların çevre hakkını kullanacakları katılım ortamını yaratmakla yükümlüdür (m. 3/e),

Her türlü faaliyet sırasında doğal kaynakların ve enerjinin verimli bir şekilde kullanılması amacıyla atık oluşumunu kaynağında azaltan ve atıkların geri kazanılmasını sağlayan çevre ile uyumlu teknolojilerin kullanılması esastır (m. 3/f),

Kirlenme ve bozulmanın önlenmesi, sınırlandırılması, giderilmesi ve çevrenin iyileştirilmesi için yapılan harcamalar kirleten veya bozulmaya neden olan tarafından karşılanır. Kirletenin kirlenmeyi veya bozulmayı durdurmak, gidermek veya azaltmak için gerekli önlemleri almaması veya bu önlemlerin yetkili makamlarca doğrudan alınması nedeniyle kamu kurum ve kuruluşlarınca yapılan gerekli harcamalar 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun hükümlerine göre kirletenden tahsil edilir” (m. 3/g).

2006 yılındaki değişikliğe konu olan bazı önemli maddeler;

Kanunun **1. maddesi** ile “sürdürülebilir kalkınma” ve “sürdürülebilir çevre” kavramlarının getirilmesi ve bu kavramların 2. maddede tanımlanması ile BM çevre ve kalkınma kriterlerine uyum sağlanmıştır.

“İlkeler” başlıklı **3. maddede**, sivil toplum kuruluşları, meslek odaları ve herkese çevre koruma hakkını kullanma, karar alma süreçlerine katılma hakları verilmiş ve Çevre ve Orman Bakanlığı ile yerel yönetimlerin bu kurumlarla işbirliği yapması öngörülmüştür. Böylece “uygulamada idareler tarafından sürekli engellenen ve Danıştay kararlarında da istikrar bulamayan “çevre hakkı” daha güçlü bir yasal dayanağa kavuşmuştur⁹⁰”.

Yine 3/g maddesinde “kirleten öder” ilkesi ifade edilmiş, **8. maddede** “kirlenme yasağı” kuralı korunmuş, **9. madde** ile çevre koruma temel değerlerini yansıtan ve uluslararası sözleşmeler ile uyum sağlayan olumlu hükümler getirilmiştir.

⁹⁰ **İbid.**

“İzin alma, arıtma ve bertaraf etme yükümlülüğü” başlıklı **11. maddede** tesis ve işletmelerin çevreye zararlı atıklarının kontrolü için ayrıntılı düzenleme yapılmış, **12. madde** ile bu kanun hükümlerine uyulup uyulmadığının denetlenmesinde Bakanlığın yanısıra İl Özel İdareleri, Belediyeler veya bakanlıkça uygun görülen diğer kurum ve kuruluşlara yetki devri öngörülmüştür.

Yönetmeliklere aykırı davranan tesislerin faaliyetlerinin durdurulmasına ilişkin **15. maddeye**, çevre ve insan sağlığı yönünden tehlike yaratan faaliyetlerin süre verilmeksizin durdurulacağı, süre verilmesi veya faaliyetin durdurulmasının yasada öngörülen cezaların uygulanmasına engel teşkil etmeyeceği hükmü eklenmiştir.

20. madde ile düzenlenen idari para cezaları eskiye oranla artırılmış ve bu maddenin uygulanmasında Türk Ceza Kanunu ile diğer kanunların, fiilin suç oluşturması haline ilişkin hükümlerinin saklı olduğu belirtilmiştir. Böylece, çevreyi kasten kirletenler ve bir kimsenin sağlığını bozan gürültü yapanlar hakkında hem idari para cezası verilecek, hem de TCK 181, 182 ve 183. maddelerinin ihlali halinde ceza davası açılabilecektir.

“Bilgi edinme ve başvuru hakkı”nı düzenleyen **30. madde** ile de “Çevreyi kirleten veya bozan bir faaliyetten zarar gören veya haberdar olan herkes ilgili mercilere başvurarak faaliyetle ilgili gerekli önlemlerin alınmasını veya faaliyetin durdurulmasını isteyebilir. / Herkes, 9.10.2003 tarihli ve 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu kapsamında çevreye ilişkin bilgilere ulaşma hakkına sahiptir.” hükmü getirilmiştir⁹¹.

Çevre hakkının Türk Hukukuna girmesinden sonra Çevre Kanunu dışında çevreyle ilgili başka yasal düzenlemeler de yapılmıştır. Bunların başında kültürel çevre ile ilgili 2863 sayılı *Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu*⁹² gelmektedir. Kanunun amacı, korunması gerekli taşınır ve taşınmaz kültür ve tabiat

⁹¹ Bilgi Edinme Hakkı Kanunu’nun çevre yönünden değerlendirilmesi hakkında bkz. TURGUT, Nühmet: “Çevre için de bilgi gerek”, **Radikal Gazetesi**, 16.6.2004.

⁹² R.G., 23.7.1983-18113.

varlıkları ile ilgili faaliyetlerin düzenlenmesi, ilkelerin belirlenmesidir. Yine 2873 sayılı *Milli Parklar Kanunu*⁹³, ülkemizdeki ulusal ve uluslararası değere sahip milli park, doğa parkı, doğa anıtı ve doğa koruma alanlarının belirlenmesi, özellikleri ve yapılarının bozulmadan korunması, geliştirilmesi ve yönetilmesine ilişkin ilke ve kuralları düzenler. İstanbul Boğaziçi alanının kültürel ve tarihi değerlerini ve doğal güzelliklerini kamu yararı gözetilerek korumak ve geliştirmek ve bu alandaki nüfus yoğunluğunu artıracak yapılanmayı sınırlamak için uygulanacak imar mevzuatını belirlemek ve düzenlemek amacıyla 2960 sayılı *Boğaziçi Kanunu*⁹⁴ çıkarılmıştır. Yine bunlardan başka 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu, 3621 sayılı Kıyı Kanunu, 3194 sayılı İmar Kanunu, 618 sayılı Limanlar Kanunu, 167 sayılı Yeraltı Suları Kanunu, 3167 sayılı Kara Avcılığı Kanunu, 6831 sayılı Orman Kanunu, 1380 sayılı Su Ürünleri Kanunu gibi birçok kanun, çevreyle ilgili doğrudan ya da dolaylı olarak hükümler içermektedir.

2. Çevreyle İlgili Yönetmelikler

Çerçeve kanun niteliğinde olan ve uygulama ile ilgili pek çok alanı yönetmeliklere bırakan Çevre Kanunu’nun 31. maddesi, ilgili yönetmeliklerin en geç 5 ay içinde Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe konulacağını öngörmekte ise de, yönetmeliklerin çoğu ancak beş yıl sonra yürürlüğe sokulabilmiştir. Kanunun getirdiği en önemli yenilik olan “Çevresel Etki Değerlendirmesi”ne (ÇED) ilişkin yönetmelik ise tam 10 yıllık bir gecikmeyle 1993’de çıkarılmıştır. Gecikmeli olarak çıkarılan ve pek çoğu Avrupa Birliği ile müzakere sürecinin başladığı 2004’ten sonra Birlik müktesebatına uyum kapsamında değiştirilen veya yenilenen başlıca yönetmelikler şunlardır: ÇED Yönetmeliği; Atık Yağların Kontrolü Yönetmeliği; Tarımsal Kaynaklı Nitrat Kirliliğine Karşı Suların Korunması Yönetmeliği; Hafriyat Toprağı, İnşaat ve Yıkıntı Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği; Benzin ve Motorin Kalitesi Yönetmeliği; Ambalaj ve Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği; Atık Pil ve Akümülatörlerin Kontrolü Yönetmeliği; Radyasyon Güvenliği Yönetmeliği; Yaban Hayatı Koruma ve Yaban Hayatı Geliştirme Sahaları Yönetmeliği; Endüstri

⁹³ R.G., 11.8.1983-18132.

⁹⁴ R.G., 22.11.1983-18229

Bölgeleri Yönetmeliği; Gemilerden Atık Alınması ve Atıkların Kontrolü Yönetmeliği; Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği; Isınmadan Kaynaklanan Hava Kirliliği Yönetmeliği; Zararlı Kimyasal Madde ve Ürünlerin Kontrolü Yönetmeliği; Toprak Kirliliğinin Kontrolü Yönetmeliği; Çevresel Gürültünün Değerlendirilmesi ve Yönetimi Yönetmeliği; Tıbbi Atıkların Kontrolü Yönetmeliği; Tehlikeli Maddelerin Su ve Çevresinde Neden Olduğu Kirliliğin Kontrolü Yönetmeliği; Kentsel Atıksu Arıtımı Yönetmeliği; Endüstri Tesislerinden Kaynaklanan Hava Kirliliğinin Kontrolü Yönetmeliği; Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği; Sulak Alanların Korunması Yönetmeliği.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇEVRE VE CEZA HUKUKU, ÇEVRE SUÇLARI

I. ÇEVRENİN KORUNMASINDA CEZA HUKUKUNUN ROLÜ

Çevrenin korunmasında ceza hukukunun rolü son yıllara kadar tam olarak açıklığa kavuşmuş değildi. Önceleri sadece idari, siyasi ve ekonomik bazı müdahalelerin çevreyi korumada yeterli olabileceği savunulmuş ise de, bu gün artık çevre suçlarının sadece belli kişilere karşı değil kamuya ve topluma karşı işlenmiş bir suç olduğu, gerçek mağdurun toplum olduğu¹ ileri sürülerek ceza hukukunun bu alanda da etkili olması gerektiği, ceza hukukunun müdahalesinden vazgeçilemeyeceği genellikle kabul edilmektedir².

İnsanların en temel hakkı olan yaşam hakkını kullanabilmeleri için, kirletilmemiş, sağlıklı ve doğal dengenin korunduğu temiz bir çevreye ihtiyaçları bulunmaktadır. Bu bakımdan kirletilen ve bozulan çevrenin ceza normları ile korunması, çevreyi ciddi biçimde tehlikeye sokan ve zarar veren, bu yolla insan sağlığını ve yaşamını tehdit eden ve hiçe sayan fiillerin ceza kanunlarında suç olarak düzenlenmesi ve yaptırıma tabi tutulması zorunludur³. Günümüzde çevrenin korunması, sadece yaşama hakkının bir uzantısı olarak görülmemekte, anayasal düzeyde bir insan hakkı olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca sağlıklı ve düzenli bir çevrede yaşamak anayasal bir hak olarak tanındığı ve koruma altına alındığı gibi, bizatihi doğal çevrenin kendisi de korunması gereken bir varlık ve değer olarak kabul edilmektedir. Öyleyse cezalandırma yetkisini elinde tutan Devlet çevre unsurlarına yönelik olumsuz etki ve zararları önlemek, çevreye karşı suç teşkil eden fiilleri

¹ TOPRAK, Zerrin: “Çevre Hakkı ve Yerel Yönetimler”, **İnsan Hakları Yıllığı**, 1988-89, C. 10-11., s. 100.

² TOROSLU, Nevzat: “Doğal Çevrenin Kirletilmesi ve Ceza Hukuku”, **Akif Erginay’a 65. Yaş Armağanı**, AÜHF Yayını, Ankara 1981, s. 153; KUZU, **a.g.e.**, s. 72; TURGUT, Nükhet: **Çevre Hukuku**, Yenilenmiş 2. Bası, Savaş Yayınevi, Ankara 2001, s. 613 vd.

³ ŞEN, **a.g.e.**, s. 60; KUZU, **a.g.e.**, s. 73.

cezalandırmak amacıyla gerekli düzenlemeleri yapmak ve önlemleri almak yükümlülüğü altındadır⁴.

Hakikaten, çevre suçları sadece belli kişilere karşı değil topluma karşı işlenmiş suç durumunda olduğundan mağduru da toplum hatta gelecek kuşaklar olmaktadır. Bu bakımdan da anayasada güvence altına alınan bugünkü ve gelecek kuşaklar ile tüm toplum ve insanlığın ortak malvarlığı olan çevrenin ve insan hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla ceza hukuku özel bir öneme sahiptir. Ancak burada ceza hukukunun öncelikli ve asıl hedefi, çevre suçlarının işlenmesini önlemektir. Yani çevrenin kirlenme ve bozulmaya karşı korunmasında ceza hukukunun giderici ya da cezalandırıcı değil *önleyici fonksiyonu* ön plandadır⁵.

Bu bağlamda sadece kendi çıkarlarını düşünerek toplumun menfaatlerini göz ardı eden kişilerin çevreyi ciddi biçimde tehlikeye sokan ve zarar veren, bu yolla insan sağlığını ve yaşamını tehdit eden ve hiçe sayan fiillerinin açıkça suç olarak tanımlandığı ve bu suçlar için caydırıcı biçimde cezaların öngörüldüğü, kamu vicdanında yer eden ve kamu desteğini arkasına alan çevre ceza normlarına ihtiyaç bulunmaktadır⁶. 1990 yılında ABD’de yapılan bir araştırma Amerikan halkının % 84’ünün çevreye zarar vermenin ciddi bir suç olduğuna, % 70’inin ise çevre suçu işleyenlerin hapisle cezalandırılması gerektiğine inandığını ortaya koymuştur⁷.

Nitekim bazı gelişmiş ülkeler ceza kanunlarında çevrenin korunmasına yönelik doğrudan düzenlemelere yer vermiş bulunmaktadırlar. Örneğin Almanya, daha önce yan ceza kanunlarında dağınık olarak düzenlenmiş olan çevre suçlarını, 01.07.1980 tarihinde yürürlüğe giren reformla Alman Ceza Kanunu’nun yeni 28inci

⁴ KABOĞLU, **a.g.e.**, s. 75; TURGUT, **a.g.e.**, s. 622 vd.; KANTAR, H. Elvend: “Çevre Hukukunda Sorumluluk Kavramı”, **İBD**, C. 58, S. 1-2-3, İstanbul, Ocak-Şubat-Mart 1984, s. 20.

⁵ ŞEN, **a.g.e.**, s. 71, 82; KANTAR, **a.g.m.**, s. 23;

⁶ Çevrenin korunmasında Ceza Hukukuna doğrudan yer verilmesi gerektiğini savunan görüş için bkz. JESCHECK, Hans-Heinrich: **Alman Ceza Hukukuna Giriş**, Çev. Feridun YENİSEY, Beta, İstanbul 2007, s. 133; ŞEN, **a.g.e.**, s. 81, 91; KANTAR, **a.g.m.**, s. 23, 26.

⁷ SITU, Yingyi / EMMONS, David: **Environmental Crime: The Criminal Justice Systems Role in Protecting the Environment**, Sage Publications, California, 2000, s. 10’dan aktaran, ARIN, Sadık: Çevresel Suçlar ve Türkiye’deki Durum, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2002, s. 11.

bölümünde toplamıştır⁸. Kanunun 324. paragrafında hukuka aykırı olarak suları kirletme, 328. paragrafında nükleer yakıtı yasa dışı kullanma, 329. paragrafında korunması gereken bölgeleri tehlikeye düşürme ve 330a. paragrafında zehirli maddeleri açığa çıkararak vücut veya hayat açısından tehlike yaratma fiilleri suç olarak tanımlanmış ve yasaklanmıştır⁹.

Çevreyi kirleten ve bozan fiillere uygulanacak müeyyideleri sadece idare hukukunda toplayan ve ceza hukukunda yer vermeyen eski Çekoslovakya ise, 1989 yılında Ceza Kanunu'na eklediği 181a ve 181b maddeleri ile çevrenin korunmasını ceza hukuku kapsamına almış bulunmaktadır. Bu maddelerde, bir kimsenin kasten veya taksirle hareket etmek suretiyle çevreyi tehlikeye düşüren, kirleten ya da bozan fiillerinin suç teşkil edeceği ve bu fiilleri kendi veya bir tüzel kişi adına işleyen gerçek kişilerin cezalandırılacakları belirtilmiştir¹⁰.

Avusturya Ceza Kanunu'nda toprak, yer ve suyun kirletilmesine ilişkin soyut suç tiplerinin (m. 180 ve 181) yanında gürültü kirliliği (m. 181a), atıkların işletilmesi veya bırakılması yoluyla gerçekleştirilen kirlilik (m. 181c), tesislerin işletilmesi sırasında çevreye zarar verilmesi (m. 181d) ve hayvan ve bitki örtüsüne verilen zararlar (m. 182, 183) düzenlenmiştir.

Çevre suçlarını ayrı bir başlık altında düzenleyen İspanya Ceza Kanunu ise, 325. maddesinde genel ifadelerle toprağın, suyun ve havanın kirletilmesini suç olarak öngörmüştür. 328. madde ile zehirli atıkların çevreye bırakılması suçu düzenlenmiş, 332-337. maddeler arasında da “bitki örtüsünün ve faunanın korunmasına ilişkin suçlar” başlığı altında nesli tükenme tehlikesi altında bulunan hayvanların avlanması,

⁸ Çevrenin giderek artan bir kirlenmeye ve tehlikeye maruz kalması nedeniyle yapılan bu reform ile Alman kanun koyucusu, çevreyi koruyan suçları çoğaltmak, suç tariflerine açıklık getirmek, suçların kovuşturulma imkânlarını genişletmek ve çevreye zarar vermenin, topluma zarar vermek demek olduğunu topluma öğretmek ve bu suretle kamu vicdanının oluşmasını sağlamayı amaçlamıştır. Bkz. JESCHECK, **a.g.e.**, s. 133.

⁹ Alman Ceza Kanunu'ndaki çevre suçlarını inceleyen kapsamlı bir çalışma için, bkz. ÜNVER, Yener/NUHOĞLU, Ayşe: **Federal Almanya Çevre Ceza Hukuku**, Beta, İstanbul 1999.

¹⁰ NOVOTNA, Jaroslava: “Protection of the Environment and Czechoslovak Penal Law”, **Protection of the Environment and Penal Law**, Cacucci Editore-Bari, 1993, s. 128-129'dan aktaran: ŞEN, **a.g.e.**, s. 76 (dipnot) ve s. 90.

vahşi bitki örtüsünün veya faunanın dengesini bozacak şekilde bitki veya hayvan türlerinin ticaretini yapmak yasaklanmış bulunmaktadır¹¹.

Yine Portekiz Ceza Kanunu'nun 269. maddesinde ve Danimarka Ceza Kanunu'nun 186. maddesinde, çevreyi zarara uğratarak halk sağlığını tehlikeye düşürmek veya insan hayatı ile vücudunu somut tehlikeler karşısında bırakmak fiilleri çevre suçu olarak düzenlenmiştir¹².

İsveç Ceza Kanunu'nun 13. bölümünde bulunan 8a maddesinde, kurallara aykırı olarak suyun, havanın ve toprağın kirletilmesi yoluyla insan sağlığının soyut tehlikeye düşürülmesi eylemi, Fransa'da Kırsal Alanlara ait Kanun'un 434. maddesinde akarsularda balıklara zarar veren veya onların imha edilmesine sebep olan maddelerin boşaltılması eylemi soyut çevre suçu olarak düzenlenmiştir¹³.

İngiltere, ABD ve Kanada gibi Anglo-Amerikan hukukunun etkisi altında kalan devletlerde ise çevrenin korunmasında ceza hukukunun fonksiyonu, idari emir ve tedbirleri tamamlayıcı niteliktedir. Bu devletlerde çevre ihlalinin sadece işlenmiş olması suç olarak düzenlenmemiştir. Ancak çevrenin korunması amacıyla uygulanan idari emir ve tedbirlere aykırı davranılması halinde, bu ihlaller suç kapsamına alınmaktadır¹⁴.

Ülkemizde ise ancak 1983 yılında çevrenin korunmasına ilişkin özel bir kanun çıkartılmıştır. Bu kanunda çevre ihlallerine karşı öngörülen tedbirler, idari para cezası, faaliyetin durdurulması gibi idari nitelikte yaptırımlar olup cezai nitelikte değildir. Sadece 26. maddede kuruluş ve işletmelerin kullandıkları yakıtlar ve neden oldukları atıklarla ilgili belgeleme ve raporlama yükümlülüğünü yerine getirirken gerçeğe aykırı belge düzenlenmesi ve gerçeğe aykırı bilgi verilmesi suç sayılmış ve hapis cezası öngörülmüştür. Ceza mevzuatımızda ise 765 sayılı Türk Ceza Kanunu döneminde derli toplu çevre ceza normlarına yer verilmemiş; ancak çevreyi kirletme ve bozma fiillerinin halkın sağlığını tehlikeye düşürmesi haline ilişkin 369 (yangın

¹¹ ERMAN, **a.g.m.**, s. 188.

¹² ŞEN, **a.g.e.**, s. 87.

¹³ **İbid.** s. 90; KANTAR, **a.g.m.**, s. 24.

¹⁴ ŞEN, **a.g.e.**, s.77.

çıkarmak), 394 (halkın içeceği suları zehirleyerek veya bozarak umumun sıhhatini tehlikeye düşürmek), 526 (yetkili makamların emir ve talimatlarına aykırı davranmak) gibi münferit hükümler bulunmakta idi.

Yukarıda açıklanan dünyadaki gelişmelere koşut olarak belli başlı çevre suçları, 2004 yılında kabul edilen 5237 sayılı yeni Türk Ceza Kanunu ile hukuk sistemimize girmiş bulunmaktadır. Bir yazarın deyimiyle dünya üzerinde ilk kez, Türkiye’de kabul edilen bir ceza kanununda, kanunun temel amaçlarından birinin çevreyi korumak olduğu belirtilmektedir¹⁵. Gerçekten yeni ceza kanunumuzun getirdiği önemli yeniliklerden biri, “Topluma Karşı Suçlar” bölümünde “Çevreye Karşı Suçlar” başlığı altında dört özgün çevre suçunun tanımlanmış olmasıdır.

Sonuç olarak geline aşamada çevrenin korunmasında etkili idari yaptırımların yanı sıra, toplumsal bilinci güçlendiren ve kamuoyunun desteğini alan, ceza hukukunun genel önleme amacını ön planda tutan, gerek somut gerek soyut bir biçimde gerek bir bütün olarak gerekse tek tek unsurlarını hedef alarak çevreyi tehlikeye düşüren fiil ve davranışların temel ceza kanunlarında açıkça birer çevre suçu olarak düzenlenmesi gerektiği görüş ve kanaati hakimdir.

II. ÇEVRE SUÇLARINDA İHLALLER

Çevre suçlarında ihlaller genelde üç aşamada gerçekleşmektedir. Birinci aşamada çevre üzerinde herhangi bir tehlike veya zarar yaratan eylemin varlığı aranmamakta, sadece ihlali oluşturan davranışın varlığı yeterli görülmektedir¹⁶. Bu aşamada “daha ziyade bazı engel suçlar yaratan veya objektif hedefi bakımından doğanın bütünlüğüne zarar vermeye elverişli davranışları yasaklayan” ceza normları söz konusudur¹⁷. Çevreyi kirletici nitelikte veya çevre için tehlike yaratan maddelerin üretilmesi, ticari amaçla bulundurulması veya ülkeye sokulmasının yasaklandığı ceza

¹⁵ YAŞAMIŞ, Firuz D.: “Çevre Ceza Hukuku’nda Son Gelişmeler: Yeni Türk Ceza Kanunu ve Kabahatler Kanunu”, **TBBD**, S. 58, Mayıs-Haziran 2005, s. 138.

¹⁶ TURGUT, **a.g.e.**, s. 638.

¹⁷ TOROSLU, **a.g.m.**, s. 154.

normları örnek olarak verilebilir. Bu tip fiillerin yasaklanmasındaki amaç, çevre ve insan üzerinde henüz bir zarar gelmeden önüne geçmektir¹⁸.

İkinci aşamada, yine çevreyi kirletme tehlikesini önleme amacını güden tedbirlere aykırılık fiilleri yer almaktadır. Bu anlamda “belirli bir sanayi faaliyetini icra edebilmek, sanayi artıklarını atabilmek ve tesislerin durumunu tespit edebilmek için belli bir yetkilendirme veya izne sahip olma yükümlülüğünü ihlal eden davranışları yahut bu faaliyetlerin icrası ile ilgili olarak kanun veya idari makamlar tarafından konan tedbir kurallarının ihlalini cezalandıran normlar” gündeme gelmektedir¹⁹. Böylece soyut ya da potansiyel bir tehlike önlenmek istenmektedir. Örneğin Alman Ceza Kanunu’nun 28. bölümünde düzenlenen çevre suçlarından yetkisiz olarak suların kirletilmesi (§ 324), idare hukukundan doğan yükümlülüklerin ihlal edilerek toprağın (§ 324a), havanın (§ 325) kirletilmesi, tehlikeli atık maddelerle izinsiz olarak iştilgal etme (§ 326), bazı sanayi tesislerinin izinsiz işletilmesi (§ 327) suçları böyledir²⁰. Bizde ise yeni ceza kanunumuzda düzenlenen, ilgili kanunlarla belirlenen teknik usullere aykırı olarak kirletme (m. 181, f. 1), atık veya artıkları izinsiz olarak ülkeye sokma (m. 181, f. 2), ilgili kanunlarla belirlenen yükümlülüklerle aykırı olarak gürültüye neden olma (m. 183), yapı ruhsatı almadan veya ruhsata aykırı olarak bina yapma (m. 184) suçları birinci ve ikinci aşamaya ilişkin suçlara örnek olarak verilebilir.

Üçüncü aşama ise, bizatihi çevreyi kirletici faaliyetin gerçekleştirilmesidir. Öncelikle kirletici maddelerin atılması veya salınması ile buna bağlı olarak zararlı sonucun ortaya çıkması halinde devreye giren suç tipleri bu kapsamdadır²¹. Ne var ki bu aşamada çoğu zaman zararın ortaya çıkmış olması, çevrenin kirletilmiş veya

¹⁸ ŞEN, **a.g.e.**, s. 154.

¹⁹ TOROSLU, **a.g.m.**, s. 154.

²⁰ İlgili madde metinleri için bkz. ÜNVER/NUHOĞLU, **a.g.e.**, s. 214-221.

²¹ TOROSLU, **a.g.m.**, s.155; TURGUT, **a.g.e.**, s. 640. Turgut, çevreyi kirletici faaliyetin gerçekleştiği bu aşamadaki fiilleri ikinci aşama, çevreyi kirletme tehlikesini önleme amacı güden tedbirlere aykırılık fiillerinin yer aldığı ikinci aşamayı ise birinci aşama olarak değerlendirmektedir. Turgut, ayrıca cezai sorumluluğun genellikle uygulandığı başka bir alan olarak “bölgesel veya uluslararası sözleşmeler ile özel olarak korumaya alınmış hayvan ve bitki türleri”ne de vurgu yapmaktadır. “Söz konusu sözleşmelerin gereğini yerine getirme çerçevesinde yapılan ulusal düzenlemelerde, bu türler için yakalama, koparma, bulundurma, satma gibi konularda ve ayrıca bunların yaşam ortamlarının bozulmasına ilişkin yasaklar getirilmiş olup bunlara aykırılık suç sayılmıştır.”, s. 642.

bozulmuş olması nedeniyle artık ceza normunun önleyici rolünün gerçekleşme olanağı kalmamış olmaktadır.

Doktrinde ceza hukukunun genel önleme amacı ile uyumlu olarak çevrenin korunmasında cezai sorumluluğun ve suç tiplerinin özellikle kirletme eyleminin gerçekleşmesinden önceki aşamada yer alan ihlal biçimlerine yönelmesi gerektiği savunulmaktadır²². Böylece bu aşamaya ilişkin oluşturulacak soyut ve somut/potansiyel tehlike suç tiplerinde, zarar suçlarının uygulanmasını zorlaştıran hava ve su gibi çevre unsurlarının birden çok etkenle kirlenmeye açık olması yüzünden illiyet bağının tam olarak tespit edilememesi, suç faillerinin çokluğu yüzünden sorumluların tam olarak belirlenememesi, bunların tipik eylem ve netice üzerindeki etkileri gibi ispat problemleriyle karşılaşma riski bulunmayacaktır²³.

III. ÇEVRE SUÇLARINDA KORUNAN HUKUKİ DEĞER

Anayasamıza göre herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Bu hak, diğer haklardan farklı olarak özel koruma altına alınmalı ve bu bağlamda tüm çevre unsurları korunmalıdır. Hava, su, toprak, hayvan ve bitki toplulukları arasında bir ayırım yapılmadan tüm çevrenin korunması esas hedef olmalıdır. Zira kirlenen ve bozulan bir çevrede başta yaşama hakkı olmak üzere temel hak ve özgürlüklerin tam anlamıyla kullanılabilmesi mümkün değildir²⁴.

Çevreyi teşkil eden unsurlardan birini ve birkaçını korumak amacıyla ceza normları düzenlenebilir. Yine çevreyi somut ya da soyut olarak tehlikeye düşürebilecek eylemler suç olarak tanımlanabilir. Esasen çevre ceza normları düzenlenirken korunan çevre olmakla birlikte, nihai amaç toplum düzeninin ve insan

²² TOROSLU, **a.g.m.**, s. 182; TURGUT, **a.g.e.**, s. 638, 641; ÜNVER/NUHOĞLU, **a.g.e.**, s. 26-27, 34-35; KELEŞ/ERTAN, **a.g.e.**, s. 170-180; KABOĞLU, **a.g.e.**, s. 90.

²³ TOROSLU, **a.g.m.**, s. 164-182; ÜNVER/NUHOĞLU, **a.g.e.**, s. 18. Çevre kirlenmesinin oluşmasından sonraki aşamada cezai sorumluluğun tespitinin zorluğuna ilişkin bkz. ULUSOY, Ali D.: “Çevre Kirlenmesinin Oluşmasından Sonraki Aşamada Medeni Hukuk, Ceza Hukuku ve İdare Hukuku Çözümlerine Genel Bir Bakış”, **AÜHFD**, C. 43, S. 1-4, Ankara 1993, s. 129-134; ayrıca TURGUT, **a.g.e.**, s. 642-648.

²⁴ ŞEN, **a.g.e.**, s. 115-117.

yaşamı ile sağlığının korunmasıdır. Bu bakımdan çevre, bütün unsurlarıyla birlikte bir bütün olarak dikkate alınmalı ve çevre unsurlarının tamamını kapsayan ceza normları ihdas edilmelidir. Örneğin Avusturya ve İspanya Ceza Kanunlarında genel ifadelerle toprak, hava ve su gibi çevrenin birden fazla unsuruna ilişkin kasıtlı ve taksirli eylemler suç olarak öngörülmekte iken Alman Ceza Kanunu'nda toprağın, havanın, suyun kirletilmesi ayrı suç tipleri olarak düzenlenmiştir.

Genel olarak bütün çevre suçlarında korunan hukuksal değer, hava, toprak, su, bitki örtüsü, hayvan türleri gibi *doğaya ilişkin ekolojik menfaatler* ile yaşam ve sağlık gibi *insanı esas alan hukuksal menfaatler*²⁵. Bazı suç tiplerinde ekolojik menfaatler ön plandayken, bazılarında bireysel menfaatlerin öne çıktığı insana ilişkin değerler doğrudan korunmaktadır.

Nitekim 26.09.2004 tarihinde kabul edilen 5237 sayılı yeni Türk Ceza Kanunu'nun 1. maddesinde “*kamu sağlığı ve çevre*”nin korunması, kanunun **amaçları** arasında sayılmış ve “Topluma Karşı Suçlar” başlıklı 3. kısımda ayrı bir bölüm halinde “Çevreye Karşı Suçlar” başlığı altında yeni suç tipleri ihdas edilmiştir. Böylece korunan hukuki yarar açısından çevrenin kirletilmesi başlı başına bir **haksızlık değerine** kavuşmakta²⁶, 181. maddenin *gerekçesinde* de “*kişilerin sağlıklı bir çevrede yaşama haklarının korunduğu*” açıkça ifade edilmektedir. Çevre suçlarının yeni ceza kanunumuzda kendine özgü bir başlık altında düzenlenmesi ile korunan hukuki değer bakımından çevreye ve çevre hakkına açıkça değer atfedilmesi, ülkemiz ceza yasaları açısından önemli bir yenilik ve gelişme olup, çağdaş ceza hukukunun da bir gereğidir.

IV. ÇEVRE SUÇLARININ GENEL YAPISI

Suç genel teorisine göre bir fiilin suç olarak tanımlanabilmesi ve ceza müeyyidesine tabi tutulabilmesi için, kasıtlı veya taksirli olarak icra edilmesi, bir ceza normunda

²⁵ ÜNVER/NUHOĞLU, **a.g.e.**, s. 40.

²⁶ ERMAN, **a.g.m.**, s. 18.

suç olarak tarif edilmesi ve hukuka aykırı olması gerekmektedir. Çevre suçlarını oluşturan unsurlar bakımından da, öncelikle kasıtlı veya taksirli bir hareketin (fiil) varlığı şarttır. Bu hareket çevreyi somut veya soyut bir tehlikeye ya da zarara maruz bırakmalı ve eylem hukuka aykırılık teşkil etmelidir²⁷. Nihayet çevreyi tehlike ya da zarara uğratan, kasıt veya taksirle işlenen hukuka aykırı bu fiilin cezalandırılabilmesi için, kanunilik ilkesi gereği bir ceza normunda suç olarak tanımlanması zorunludur.

A. Suçta ve Cezada Kanunilik İlkesi

Evrensel bir hukuk ilkesi olan ‘suçta ve cezada kanunilik ilkesi’, suç olarak kabul edilen fiillerin kanun tarafından belirlenmesi ve bu fiilleri işleyenler hakkında uygulanacak cezaların yine kanun tarafından tayin edilmesidir. Anayasamızın 38. maddesinde kanunilik ilkesi şöyle ifade edilmektedir; *“Kimse, işlendiği zaman yürürlükte bulunan kanunun suç saymadığı bir fiilden dolayı cezalandırılmaz; kimseye suçu işlediği zaman kanunda o suç için konulmuş olan cezadan daha ağır bir ceza verilemez”*²⁸. 765 sayılı eski TCK’nın 1 ve 2. maddelerinde düzenlenen suçta ve cezada kanunilik ilkesi, 5237 sayılı yeni TCK’da da 2. maddede *“Kanunun açıkça suç saymadığı bir fiil için kimseye ceza verilemez ve güvenlik tedbiri uygulanamaz. Kanunda yazılı cezalardan ve güvenlik tedbirlerinden başka bir ceza ve güvenlik tedbirine hükmolunamaz./ İdarenin düzenleyici işlemleriyle suç ve ceza konulamaz.”* denilmek suretiyle açıkça belirtilmiştir.

²⁷ ŞEN, a.g.e., s. 118.

²⁸ Anayasa Mahkemesi kararlarında da, suçta ve cezada kanunilik ilkesinin esası, kanun tarafından suçun hiçbir şüpheye yer verilmeyecek şekilde belirtilmesi ve buna göre de cezasının yine kanunla tayin edilmesi olarak ifade edilmiştir. Mahkemeye göre, kişinin yasak fiilleri ve bunların cezalarını önceden bilmesi gerekir ve bu hal, kişi hak ve hürriyetlerinin anayasal teminatıdır. Esasen suçta ve cezada kanunilik ilkesi ile, ceza hukukunun kişi hak ve özgürlüklerini güvence altına alma fonksiyonu icra edilmekte ve devletin bireye karşı keyfi muamelede bulunmasının önlenmesi amaçlanmaktadır. ÖNDER, Ayhan: **Ceza Hukuku Genel Hükümler**, C. I, İstanbul, 1991, s. 109; ÖZGENÇ, İzzet/ŞAHİN, Cumhuriyet: **Uygulamalı Ceza Hukuku**, 3. Bası, Ankara 2001, s. 13 vd.

Bu kapsamda, çevreyi kirleten veya bozan bir fiilin ceza hukuku yaptırımını ile cezalandırılabilmesi için yasama organı tarafından çıkarılmış bir kanuna ihtiyaç bulunmaktadır²⁹. Bu kanunda çevre suçunun tarifi yapılmalı ve cezası belirtilmelidir.

Yine Anayasa'nın 38. maddesi ve TCK'nın 2/II. fıkrası nedeniyle idarenin düzenleyici işlemleri vasıtasıyla çevre suçu oluşturulamaz ve ceza konulamaz. 1990'lı yıllarda Avrupa Konseyi bünyesinde çevrenin ceza hukuku vasıtasıyla korunması konusunda yapılan tartışmalarda konu gündeme gelmiş ve yetki kanunu olarak adlandırılabilen bir çerçeve kanunun belirlediği konular ve cezalarla sınırlı olarak idare tarafından çevre suçlarının tarif edilebileceği, çevre alanında kamu erkini kullanan idare tarafından suç tipinin tanımı ve ayrıntılarının belirlenebileceği ifade edilmiştir³⁰. Doktrinde ŞEN, Avrupa Konseyi'ndeki tartışmalar bağlamında, kanun koyucu tarafından konu ve cezaların belirtilerek suçun tanımını ilgilendiren somut durumların idari kural, emir ve tedbirlere bırakılabileceğini, somut durumu gözönüne alan idari düzenlemelerin ilgili oldukları ceza normlarına atıf yapması gerektiğini belirtmektedir³¹. Kanaatimizce yeni TCK'nın 2. maddesinin 2.

²⁹ ÖZGENÇ, İzzet: **Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler**, Seçkin, Ankara 2006, s. 94; ÖZGENÇ/ŞAHİN, **a.g.e.**, s. 15. "Ceza hukukunun güvence fonksiyonu kapsamında söz konusu edilen kanun ile, anayasal düzen açısından teknik olarak *kanun* niteliği taşıyan yasama tasarrufları kastedilmektedir".

³⁰ Avrupa Konseyi'ndeki tartışmalara ilişkin bkz. ŞEN, **a.g.e.**, s. 103-106. Örneğin Alman Ceza Kanunu'nda yer alan çevre suçlarında, kanunda tarif edilen tipe uygun bir hareketin cezalandırılabilmesi, idare hukukuna ilişkin olarak verilen emirler ile konulan yasaklardan soyutlanarak değerlendirilmemektedir. Somut olayda fiilin "idare hukukuna ilişkin görevlerin ihlal edilmesi suretiyle" (§ 325) veya "gerekli olan izin alınmaksızın veya uyulması mecburi olan bir yasağa aykırı" (§ 327, 328) bir şekilde işlenip işlenmediği önem kazanmaktadır. Bkz. JESCHECK, **a.g.e.**, s. 134.

³¹ ŞEN, **a.g.e.**, s. 105. Esasen, kanunilik ilkesinin gereği olarak, suç teşkil eden fiilin bütün unsurları kanunla tanımlanmalı, hangi fiillerin suç teşkil ettiği kanunda açıkça gösterilmelidir. Ancak bazı kanunlarımızda belli konularda idari organlara düzenleme yapma yetkisi verilmiş ve yine aynı kanunlarla bu yetkilendirme çerçevesinde yapılan düzenlemelere aykırı davranışların suç oluşturacağı ve faillerinin cezalandırılacağı belirtilmiştir. ÖZGENÇ, **Genel Hükümler**, s.94-95.

"Beyaz hüküm" veya "çerçeve kanun" olarak adlandırılan bu tür hükümlere örnek olarak, 20.2.1930 tarih ve 1567 sayılı *Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki Kanun*'un 1. maddesi ile Bakanlar Kurulu'na bazı kararlar alma (suç koyma) yetkisi verilmiş ve 3. madde ile de bu kararlara aykırı davranışlar cezalandırılmıştır. Kanunun iptali amacıyla açılan davada Anayasa Mahkemesi, bu düzenlemeyi, yasama organının yetkisinin yürütme organına devri niteliğinde görmemiş ve kanunilik prensibine aykırı bulmamıştır (28.3.1963 tarih ve 1963/4 E. 1963/71 K. sayılı kararı).

Haklı olarak, doktrinde bu tür düzenlemeler ile suçta kanunilik ilkesinin dolandırıldığı, Anayasa'nın 38. maddesinin ihlal edildiği savunulmuştur. Bkz. ÖZGENÇ, **ibid**; İÇEL, Kayıhan/DONAY, Süheyl: **Karşılaştırmalı ve Uygulamalı Ceza Hukuku, Genel Kısım**, 1. Kitap, 5. Bası, İstanbul

fıkrasındaki *idarenin düzenleyici işlemleriyle suç ve ceza konulamayacağına* ilişkin açık düzenlemeden sonra, normlar hiyerarşisinde “kanun”un altında bulunan kanun hükmünde kararname, kararname, tüzük, yönetmelik gibi hiçbir idari tasarrufla suç tanımı yapılamaz, suçun kapsam ve unsurları belirlenemez, ceza ihdas edilemez³².

B. Maddi Unsurlar

1. Fiil

Fiil, kişinin iradesiyle hakim olduğu, belli bir neticeyi gerçekleştirmeye matuf ve dış dünyada cereyan eden davranıştır³³. Ceza hukuku açısından önem taşıyan fiil ise, toplumsal düzenin devamı için korunması gereken bir *hukuki değeri* ihlal eden ve bu nedenle kanunda suç olarak tanımlanan bir insan davranışıdır. Bu bakımdan kanundaki suç tanımında mutlaka bir fiilin varlığı şarttır. Dış dünyada değişiklik meydana getiren bu fiil, müspet bir hareketle *icrai* olarak gerçekleştirilebileceği gibi, menfi bir hareketle *ihmali* olarak da gerçekleştirilebilir.

Bazen kanundaki tarif ancak belirli bir hareketle ihlal edilebilir, bazen de kanunun yasakladığı neticenin şu veya bu hareketle ihlal edilmiş olması arasında fark gözetilmez. Birinci tip suçlara *bağlı hareketli suçlar*, ikinci tip suçlara da *serbest*

2006, s. 114 vd.; YARSUVAT, Duygun: “Yürütme Organının Koyduğu Kaidelerle Suç İhdası ve 1961 Anayasası”, **İÜHFİM**, C. XXIX, S. 3, İstanbul 1963, s. 555.

Aksi görüş olarak ise, örneğin Dönmezer/Erman’a göre, “*kanunun ihdas edilecek suç alanını belli etmiş ve hükmedilecek cezaları da göstermiş bulunması*” kanunilik ilkesinin varlığı için yeterlidir. Bkz. DÖNMEZER, Sulhi/ERMAN, Sahir: **Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku**, C. I, 12. Bası, Beta, İstanbul 1997, s. 140.

³² TCK m. 2’nin gerekçesinde yapılan açıklamalar da bu konudaki tartışmalara son verebilecek açıklıktadır: “*Anayasamızda da ifade edilen ve evrensel nitelikteki “kanunsuz suç ve ceza olmaz” ilkesinin gereği olarak suçların tanımlanması ve ceza hukuku yaptırımları koyma yetkisine sadece Türkiye Büyük Millet Meclisi sahiptir. Yine Anayasamıza göre yasama görevi, devredilmesi mümkün olmayan bir yetkidir. Bireyin maddî ve manevî varlığı üzerinde derin etkiler doğuran suç ve cezaların, ancak ulusal iradeyi temsil eden organ tarafından yapılacak kanunla düzenlenebilmesi, kişi hak ve özgürlüklerine sağlanan en önemli anayasal garantilerden birini oluşturmaktadır.*

Anayasada temel hak ve özgürlükler alanının, kanun hükmünde kararnamelerle düzenlenemeyeceğinin öngörülmesi de, bu garantinin bir ifadesidir. Kişi hak ve özgürlükleri konusunda kanun hükmünde kararname çıkarılmaması bakımından anayasal normla getirilen bu yasağın, idarenin diğer düzenleyici işlemleri için de geçerli olduğu kuşkusuzdur. İşte maddenin ikinci fıkrasındaki düzenlemeyle, Anayasada yer alan emredici normların gereği yerine getirilerek, idarenin düzenleyici işlemleriyle bir suç tanımının kapsamının belirlenemeyeceği ve ceza konulamayacağı açıkça düzenlenmiş olmaktadır”.

³³ ÖZGENÇ, **Genel Hükümler**, s. 153.

hareketli suçlar denir³⁴. Bağlı hareketli suçlarda hareketin, kanundaki tarife tıpa tıpa uyması gerekir. Aksi takdirde suç oluşmaz. Serbest hareketli suçlarda ise, kanunda hareket tarzı gösterilmez, neticeyi meydana getirmeye elverişli her hareketle kanuni unsur gerçekleşmiş sayılır.

Doktrinde çevre suçlarının çoğunlukla serbest hareketli suçlar olması gerektiği kabul edilmektedir. Çevrenin kirletilmesi veya bozulması sonucunu doğuran her türlü hareketle işlenebilir. Zira burada kanun koyucu, sadece neticeyi yasaklamak istemekte, bu neticeyi doğuran harekete değer vermemektedir. Bir fabrikanın havaya zehirli gaz yaymasıyla, ekzos gazıyla ya da suya zararlı atık boşaltılmasıyla, yani sayısı sınırlanamayacak her türlü hareketle çevrenin kirletilmesi ve bozulması mümkündür. Bu nedenle, bir hareketin çevreyi kirletmesi veya bozması sonucunu meydana getirmeye elverişli olması yeterlidir³⁵.

Bağlı hareketli suç tipleri ise, ancak kanunda tarif edilen belirli bir hareketle gerçekleştirilebileceği için hukuksal korumayı zayıflatır. Örneğin TCK 181. maddede yaratılan “çevrenin kasten kirletilmesi” suçu, bağlı ve iki hareketli bir suçtur. Bu suç, ancak atık veya artıkların “ilgili kanunlarla belirlenen teknik usullere aykırı olarak” doğal ortama bırakılması halinde oluşabilir. Ayrıca, kirletme dolayısıyla ceza verilebilmesi için, kirletmenin “çevreye zarar verecek şekilde” olması gerekir. Yine 183. maddede tanımlanan “gürültüye neden olma” suçunun oluşabilmesi için, eylemin “ilgili kanunlarla belirlenen yükümlülöklere aykırı olarak” ve “başka bir kimsenin sağlığının zarar görmesine elverişli bir şekilde” işlenmesi gerekmektedir.

2. Netice

Netice, icra edilen fiilin dış dünyada meydana getirdiği değişikliktir. Suçun maddi bir unsuru olarak neticeden anlaşılması gereken icra edilen fiilin dış dünyada meydana getirdiği her değişiklik değil, ancak suçun kanuni tanımında yer alan ve

³⁴ İÇEL, Kayıhan/ÖZGENÇ, İzzet/SÖZÜER, Adem/MAHMUTOĞLU, Fatih Selami/ÜNVER, Yener: **Suç Teorisi**, 2. Kitap, İstanbul 1999, s. 74-75; DÖNMEZER/ERMAN, **C. I**, s. 362; ÖZGENÇ, **Genel Hükümler**, s. 158.

³⁵ ŞEN, **a.g.e.**, s. 119.

hukuki bir değer taşıyan dış dünyadaki değişikliktir³⁶. Ceza hukuku açısından netice, bir “zarar” olabileceği gibi bir “tehlike” de olabilir. Kanuni tarife uygun değişikliğin herhangi bir zarar ya da tehlikeyi meydana getirmesi netice açısından yeterlidir³⁷. Bu bakımdan suçlar *zarar suçu* ve *tehlike suçu* olarak ikiye ayrılır. Zarar suçlarında fiilin işlenmesi sonucunda suçun konusunun bir zarara uğraması gerekir (örneğin nası ızzar, adam öldürme suçları). Buna karşılık tehlike suçlarında, icra edilen fiilin suçun konusu üzerinde bir zarar meydana getirmesi söz konusu değildir. Burada aranan, eylemin *bir zarar meydana getirme tehlikesi ve ihtimalidir*³⁸. Tehlike suçları ile kanun koyucu bazı hukuki değerleri daha etkin bir şekilde koruma amacı gütmekte, bu yüzden failin cezalandırılması için herhangi bir zararın doğmasına gerek duymamaktır³⁹. Tehlike suçları ise kendi içinde ikiye ayrılır; *somut tehlike suçu*, *soyut tehlike suçu*. Somut tehlike suçlarında, kanuni tanımda belirlenen fiilin suçun konusu bakımından somut bir tehlike, yani gerçek bir zarar tehlikesi meydana getirmiş olması gerekir. Somut olayda bu durumun varlığı, fiilin somut bir tehlike meydana getirip getirmediği hakim tarafından araştırılarak tespit edilecektir. Ayrıca gerçekleşen somut tehlike ile failin fiili arasında illiyet bağının bulunması da zorunludur. Soyut tehlike suçlarında ise, suçun kanuni tanımında yer alan fiilin icra edilmesi yeterli olup, ayrıca suçun konusu üzerinde gerçekten bir tehlikenin meydana gelip gelmediğinin önemi yoktur. Bu suçlarda kanun koyucu kanuni tanımdaki hareketin gerçekleştirilmesi ile suçun konusu bakımından bir tehlikenin ortaya çıkacağını varsaymaktadır. Bu nedenle soyut tehlike suçlarında suçun konusu bakımından gerçek/somut tehlikenin varlığı araştırılmaz⁴⁰. Örneğin konumuz açısından atık veya artıkları izinsiz ülkeye sokmak suçu (m. 181, f. 2) böyledir.

Çevre suçları bakımından netice unsuruna göre, çevreyi kirleten ve bozan fiil neticesinde düzenli ve temiz bir çevrede bulunması gereken ekolojik dengeler somut

³⁶ ÖZGENÇ, **Genel Hükümler**, s. 161; İÇEL/ÖZGENÇ/SÖZÜER/MAHMUTOĞLU/ÜNVER, **a.g.e.**, s. 77; DÖNMEZER/ERMAN, **C. I**, s. 380, 381.

³⁷ DÖNMEZER/ERMAN, **C. I**, s. 383; İÇEL/ÖZGENÇ/SÖZÜER/MAHMUTOĞLU/ÜNVER, **a.g.e.**, s. 77.

³⁸ İÇEL/ÖZGENÇ/SÖZÜER/MAHMUTOĞLU/ÜNVER, **a.g.e.**, s. 78; DÖNMEZER/ERMAN, **C. I**, s. 383; ÖZGENÇ, **Genel Hükümler**, s. 187-188.

³⁹ ÖZGENÇ, **Genel Hükümler**, s. 188.

⁴⁰ **İbid.**

veya soyut olarak bozulma tehlikesiyle karşı karşıya kalmalı ya da çevrede zarar meydana gelmelidir.

Çevreye zarar veren fiiller öncelikle dikkate alınmalıdır. Çevreyi kirletme ve bozma fiili, eğer temiz ve düzenli bir çevrede ihtiyaç duyulan ekolojik dengeleri bozmakta veya orada yaşayan canlıların sağlığına doğrudan zarar vermekte ise, bu fiil çevreye zarar veren fiiller kapsamında kabul edilmelidir⁴¹. Örneğin, bir nükleer tesisten yayılan radyoaktif gaz sızıntısı o bölgede yaşayan insanların ve diğer canlıların ya da doğal çevrenin zarara uğramasına yol açıyorsa, bu fiil zarar suçu olarak cezalandırılmalıdır.

Çevreyi somut veya soyut bir tehlikeye düşüren ihlallerin de çevre suçu olarak kabul edilmesi gerekir. Zira bu fiiller başlangıçta çevre ve insan için henüz bir zarar doğurmuyorsa da, ekolojik dengede henüz bir bozulma başlamamış veya bozulma henüz canlı varlığını ve insan sağlığını tehdit edecek boyutlarda değilse de, çevre için tehlikeli olabilir ve daha sonra telafisi imkansız zararlara neden olabilir⁴². Bir fiil bütün olarak çevreyi veya unsurlarından birini zarara uğratmayıp, sadece belirli bir kimsenin veya birkaç kişinin fiziksel bütünlüğünü ya da belirli bitki veya hayvan türlerini tehlikeye düşürmüş ise, bu fiil somut tehlike doğuran bir suç olarak değerlendirilmelidir⁴³. Örneğin, bir fabrikanın çevreye yaydığı zehirli gaz ya da çevreye bıraktığı zararlı atıklar, sadece o bölgede yaşayan insanların sağlığını veya diğer canlı varlıkların yaşamını tehlikeye düşürmüş olması halinde somut tehlike suçu var demektir. Sulara zehirli madde dökülmesi sonucu bir canlı türünün tehlikeye düşürülmesi somut tehlike fiilinin varlığını gösterir.

Bir de çevre ve insan için somut tehlike veya zarar doğurmadığı halde kanun koyucu tarafından suç kategorisine dahil edilen fiiller vardır ki, bunlara soyut tehlike doğuran fiiller denir. Bu tip fiillerde, belirli bir kişi veya bitki ve hayvan türünün tehlikeye düşürülmesi aranmaz, fiilin ileride somut tehlike veya muhtemel zararlar doğurup doğurmayacağına bakılır. Bu tip suçlarda kanun koyucu, hareketin

⁴¹ ŞEN, a.g.e., s.145.

⁴² **İbid**, s. 150-151.

⁴³ **İbid**, s. 144.

yapılmasını yeterli görmekte ve ileride doğması muhtemel olumsuz sonuçları önlemek istemektedir⁴⁴. Örneğin, kuruluşu belli esaslara bağlı olan bir işletmenin bu esaslara uymadan çalışmaya başlaması veya üretimi sıkı şartlara bağlanmış bir maddenin bu şartlara uyulmadan üretilmesi gibi. Çevre Kanunu'nun 26. maddesinde atık maddelerle ilgili bilgileri içeren belgeleme yükümlülüğünü yerine getirirken gerçeğe aykırı belge düzenlemek fiili, Umumi Hıfzısıhha Kanunu'nun 268 ve 271. maddelerini ihlal ederek halkın sağlığı için zararlı bir müessese veya atölyeyi gerekli izni almadan faaliyete geçirmek fiili birer soyut tehlike suçudur.

3. Nedensellik Bağlantısı

Ceza hukuku açısından bireylerin sorumlu tutulabilmesi için kanuni tariftaki fiilin icrası ile dış dünyada meydana getirilen değişiklik yani netice arasında illiyet bağının kurulabilmesi şarttır. Nedensellik bağlantısının söz konusu olmadığı durumlarda, failin ceza sorumluluğundan bahsedilemez. Yani hiç kimse kendi eylemi sonucu gerçekleşmeyen neticeden sorumlu tutulamaz.

Çevre suçlarında sorumluluk açısından nedensellik bağlantısının varlığı gereklidir. Ancak çevreyi somut bir tehlikeye düşüren veya zarara maruz bırakan eylemlerde nedensellik bağlantısının kurulması her zaman kolay değildir. Özellikle tehlike veya zarar neticesine birden fazla fiilin neden olduğu ya da birden fazla ve farklı atıkların neden olduğu ya da atıkların yoğunluğunun farklı olduğu ya da aynı türden atığın birden fazla kişi tarafından ayrı ayrı atılması sonucu zararın doğduğu durumlarda nedensellik bağlantısının kurulması ve ispatı oldukça zordur⁴⁵. Lakin failin cezalandırılabilmesi için suç teşkil eden fiilin faile isnat edilebilmesi ve fiil ile netice arasında illiyet bağının bulunduğu şüpheyi yer bırakmayacak şekilde ispat edilmesi gereklidir. Aksi takdirde “ceza sorumluluğunun şahsiliği” ve “şüpheden sanık yararlanır” ilkeleri gereğince failin cezalandırılması mümkün değildir.

Bu bağlamda soyut tehlike yaratan çevre suçu tiplerinde nedensellik bağlantısının kurulması sorun yaratmaz. Zira burada kanun koyucu kanuni tanımdaki

⁴⁴ **İbid**, s. 146.

⁴⁵ TOROSLU, **a.g.m.**, s. 164; ULUSOY, **a.g.m.**, s. 129; ŞEN, **a.g.e.**, s. 162.

fiilin işlenmesini suçun oluşması bakımında yeterli görmektedir. Örneğin çevre için risk taşıyan bir maddenin izinsiz olarak ülkeye sokulması ya da bir faaliyetin yasada öngörülen şartlara uyulmadan gerçekleştirilmesi halinde suç tamamlanmış olmaktadır. Oysa çevrenin somut bir tehlikeye ya da gerçek bir zarara maruz bırakılmasının arandığı suç tiplerinde failin sorumlu tutulabilmesi için sadece kanuni tanımdaki fiilin icra edilmesi yetmez, aynı zamanda kanunda öngörülen somut tehlike ya da zarar neticesinin gerçekleşmesi ve fiil ile netice arasında nedensellik bağlantısının varlığı aranır.

Doktrinde somut tehlike ve zarar fiillerindeki nedensellik bağlantısının ispatı için bazı çözüm önerileri getirilmekte⁴⁶ ise de, son kertede çevrenin korunması amacıyla yaratılacak suç tipleri olarak, ceza hukukunun genel önleme amacı doğrultusunda öncelikle ve özellikle kirletme eyleminin gerçekleşmesinden önceki aşamada yer alan ihlal biçimlerine yönelik tehlike suçu tiplerine ağırlık verilmesi gerektiği, böylece zarar suçu tiplerindeki ispat zorlukları ile karşılaşma riskinin olmayacağı ifade edilmektedir⁴⁷. Örneğin Alman kanun koyucusu, çevreyi etkili bir şekilde koruma düşüncesiyle ispat problemlerini dikkate alarak ceza kanununda çevre suçlarını zarar suçları olarak değil de, tehlike suçları olarak düzenlemiştir⁴⁸.

4. Fail

Kural olarak ceza kanunlarında tanımlanan suçlar, herkes tarafından işlenebilir. Kanuni tarifte fail için, “*kişi*”, “*kimse*”, “*her kim*” gibi ifadeler kullanılır. Bazı suçlar ise özel bir yükümlülük altında bulunan ve belli vasıfları taşıyan kişiler tarafından işlenebilir. Faille ilgili olarak yapılan ayırmada bu tür suçlara özgü (mahsus) suç denir. Örneğin TCK’nın İkinci Kitap, Dördüncü Kısımında yer alan “Kamu İdaresinin Güvenilirliğine ve İşleyişine Karşı Suçlar” başlıklı Birinci Bölümü’nde yer alan suçların çoğunda ancak kamu görevlisi olan kişiler fail olabilir.

⁴⁶ TOROSLU, **a.g.m.**, s. 162-170; ŞEN, **a.g.e.**, s. 156-172; KATOĞLU, Tuğrul: “Çevre ve Ceza Hukuku Yeni TCK ve Çevreye Karşı Suçlar”, Avrupa Konseyi ile Türkiye Adalet Akademisi tarafından 10-11 Nisan 2006 tarihlerinde Çeşme’de düzenlenen “Çevre Hukuku” konulu sempozyumda sunulan tebliğ, **Çevre Hukuku Sempozyumu** (Ed. Emel Badur), Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, Ankara 2006, s. 84-86.

⁴⁷ Bkz., yuk., s. 44.

⁴⁸ ÜNVER/NUHOĞLU, **a.g.e.**, s. 18.

a. Tüzel Kişiler Suç Faili Olabilir mi?

Tüzel kişilerin ceza hukuku bağlamında bir suçun faili olup olamayacağı ve ceza sorumluluğunun olup olmadığı doktrinde oldukça tartışmalı bir konudur. Toplumsal ve ekonomik yaşamın gerekleri sonucu ortaya çıkan tüzel kişilerin özellikle 20. yüzyılda rollerinin ve ağırlıklarının artması nedeniyle, hareket ve suç işleme yeteneklerinin bulunduğu ve dolayısıyla özel hukuktaki haksız fiil ehliyeti ve tazminat sorumluluğunun yanında suç faili de olabilecekleri fikri savunulmaktadır⁴⁹.

Tüzel kişilerin suç faili olup olamayacakları konusunda iki görüş vardır. Bunlardan *gerçeklik teorisine* göre, tüzel kişilerin kendisini oluşturan gerçek kişilerden ayrı ve bağımsız bir iradesi olup, bu iradeyle hak sahibi olabilmekte ve yükümlülükler üstlenebilmektedirler. Dolayısıyla gerçek kişiler gibi hareket yeteneğine sahip oldukları kabul edilmeli ve özel hukuk alanında hak ve borç sahibi olabildikleri gibi ceza hukuku alanında da suç faili sayılabilmeli ve yapılarına uygun para cezası ve faaliyetten men cezası gibi ceza yaptırımları uygulanabilmelidir⁵⁰. *Varsayım (farazilik) teorisi* taraftarlarına göre ise, tüzel kişilik, bir kişi veya mal topluluğundan ibaret olup, organı sıfatıyla hareket eden gerçek kişilerin iradesinden bağımsız kendine özgü bir iradesi yoktur. Yasalar ihtiyaç nedeniyle tüzel kişinin organı sıfatıyla hareket eden gerçek kişilerin iradesini tüzel kişinin iradesi olarak farzetmekte ise de bu iradenin ancak özel hukuk alanında sonuç doğurabileceği, ceza hukuku alanında tüzel kişinin hareket yeteneği ve kusur ehliyetine sahip olmadığı ve ceza yaptırımı uygulanamayacağı kabul edilmektedir. Sonuçta ceza hukukunun aradığı iradi hareketleri isteme ve gerçekleştirme yeteneğine sahip olan gerçek kişilerin, tüzel kişinin organı sıfatıyla icra ettiği suç oluşturan fiilin sorumluluğu yine bu gerçek kişilere ait olacaktır⁵¹.

⁴⁹ ÖZEN, Muharrem: “Türk Ceza Kanunu Tasarısının Tüzel Kişilerin Ceza Sorumluluğuna İlişkin Hükümlerine Bir Bakış”, **AÜHFD**, C. 52, S. 1, Ankara 2003, s. 64.

⁵⁰ İÇEL/ÖZGENÇ/SÖZÜER/MAHMUTOĞLU/ÜNVER, **a.g.e.**, s. 67; DÖNMEZER, Sulhi / ERMAN, Sahir: **Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku**, C. II, 11. Bası, Beta, İstanbul 1997, s. 405-407; ÖZEN, **a.g.m.**, s. 65; ŞEN, **a.g.e.**, s. 131-132.

⁵¹ İÇEL/ÖZGENÇ/SÖZÜER/MAHMUTOĞLU/ÜNVER, **a.g.e.**, s. 68; DÖNMEZER/ERMAN, **C. II**, s. 407-408; ÖZEN, **a.g.m.**, s. 65; ŞEN, **a.g.e.**, s. 129-130.

Mukayeseli hukuka bakıldığında tüzel kişilerin ceza sorumluluğunu kabul eden ülkeler arasında Fransa, İngiltere, Kanada, ABD ve Hollanda örnek olarak gösterilebilir. Buna karşılık Almanya, İtalya ve İsviçre gibi ülkeler ise tüzel kişilerin suç faili olamayacağını kabul etmektedir⁵². Bununla birlikte tüzel kişileri suç faili olarak kabul etmeyen devletlerde hukuki ve pratik açıdan başka araçlara başvurulmaktadır. Örneğin tüzel kişilerin ceza sorumluluğunun kabul edilmediği Almanya’da organlarının işlediği fiiller nedeniyle tüzel kişinin malvarlığında ortaya çıkan artışın ceza dışında başka yaptırımlarla geri alınabileceği vurgulanmakta ve bu bağlamda Alman Düzene Aykırılıklar Kanunu’nun 30. maddesine göre tüzel kişiler hakkında idari para cezaları uygulanması öngörülmektedir⁵³. Yine Alman Ceza Kanunu’nun 75. maddesinde, bir ticaret şirketinin organı veya temsilcisi sıfatıyla bir kimsenin işlediği suçun müsadereyi gerektirdiği hallerde, temsil olunan şirketin malvarlığının müsadere edilebileceği hükme bağlanmaktadır⁵⁴.

Türk hukukunda ise baskın görüş tüzel kişilerin suç faili olamayacağı yönündedir⁵⁵. Anayasa Mahkemesi ise hem 1961 Anayasası döneminde hem de 1982 Anayasası döneminde verdiği kararlarında, Türk Medeni Hukukunda benimsenen

⁵² ÖZEN, **a.g.m.**, s. 66-68; ŞEN, **a.g.e.**, s. 134-137.

⁵³ ÖZEN, **a.g.m.**, s. 67; CENTEL, Nur/ZAFER, Hamide/ÇAKMUT, Özlem: **Türk Ceza Hukuku’na Giriş**, 4. Baskı, Beta, İstanbul 2006, s. 243; ÜNVER/NUHOĞLU, **a.g.e.**, s. 19.

⁵⁴ ŞEN, **a.g.e.**, s. 137; ÜNVER/NUHOĞLU, **a.g.e.**, s. 19; KANTAR, **a.g.m.**, s. 25-26.

⁵⁵ ÖZEN, **a.g.m.**, s. 68-70. Tüzel kişilerin suç faili olarak kabul edilemeyeceğini savunan görüşler için bkz. İÇEL/ÖZGENÇ/SÖZÜER/MAHMUTOĞLU/ÜNVER, **a.g.e.**, s. 67 vd.; İÇEL, Kayıhan: “Sermaye Piyasası Kurulu’nun Tebliğlerine Aykırılık Suçu”, **İÜHFİM, Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu’na Armağan Sayısı**, C. LVI, S. 1-4, İstanbul 1998, s. 111-112; YARSUVAT, Duygun: “Tüzel Kişilerin Ceza Sorumluluğu”, **Prof. Dr. Sahir Erman’a Armağan**, İstanbul 1999, s. 895 vd.; ARTUK, Mehmet Emin/GÖKÇEN, Ahmet/YENİDÜNYA, Caner: **Ceza Hukuku Genel Hükümler I**, Ankara 2002, s. 743 vd.; ÖZEK, Çetin/YARSUVAT, Duygun: Karşı Görüş, s. 2. (Akt. ÜNVER, Yener: “Ceza Hukukunda Objektif Sorumluluk”, **Ceza Hukuku Günleri, 70. Yılında Türk Ceza Kanunu-Genel Hükümler** (26-27 Mart 1997, İstanbul), İstanbul 1998, s. 137 vd.; ÖZGENÇ, İzzet: “Tüzel Kişinin Sorumluluk Ehliyeti-Anayasa Mahkemesi’nin Bir Kararı Üzerine Düşünceler”, **Reha Poroy’a Armağan**, İstanbul 1995, s. 324 vd.; ÖZGENÇ, **Genel Hükümler**, s. 172-185.

Aksi görüş için bkz. DÖNMEZER/ERMAN, **C. II**, s. 413. DÖNMEZER, önceleri tüzel kişilerin ceza sorumluluğunun benimsenmesini “cezaların şahsiliği” kuralına aykırı olarak nitelendirirken, 1994 Fransız Ceza Kanunu’ndaki değişiklikten sonra görüşünü değiştirmiştir. CENTEL ise, tüzel kişilerin ceza sorumluluğunun kabul edilmesinin zorunluluk olduğunu vurgulamakta, ancak Anayasanın ceza sorumluluğu kişiseldir kuralı var olduğu sürece böyle bir düzenlemenin Anayasaya aykırılık oluşturacağı kanaatindedir. CENTEL/ZAFER/ÇAKMUT, **a.g.e.**, s. 242. Ayrıca SOYASLAN, Doğan: **Ceza Hukuku Genel Hükümler**, 3. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara 2005, s. 503-504. ŞEN de çevre ceza hukukunda tüzel kişilerin suç faili sayılmasını savunmaktadır. ŞEN, **a.g.e.**, s. 140-141.

“gerçeklik teorisi”nden hareketle tüzel kişilerin de suç faili olabileceğini, bunun “ceza sorumluluğunun şahsiliği” kuralına aykırı olmadığını ve tüzel kişilerin kapatma, geçici süreli çalışmadan yasaklama ve para cezası gibi yapılarına uygun yaptırımlarla cezalandırılabilceğini kabul etmektedir⁵⁶. Anayasa Mahkemesi’nin görüşü doğrultusunda ve fakat doktrindeki genel eğilimin aksine 1989 ve 1997 tarihli TCK Öntasarılarında da tüzel kişilerin ceza sorumluluğu benimsenmiş idi⁵⁷.

Nihayet 2004 yılında kabul edilen 5237 sayılı TCK’da ise tüzel kişilerin suçun faili olamayacağı ve ceza sorumluluğunun bulunmadığı açıkça düzenlenmiştir. Kanun’un “ceza sorumluluğunun şahsiliği” başlıklı 20. maddesinin 1. fıkrasında “*Ceza sorumluluğu şahsidir. Kimse başkasının fiilinden dolayı sorumlu tutulamaz*” denilmek suretiyle, Anayasa’nın m. 38, f. 7 ile güvence altına aldığı ceza sorumluluğunun şahsiliği ilkesi benimsenmiş ve 2. fıkrasında da “*Tüzel kişiler hakkında ceza yaptırımı uygulanamaz. Ancak suç dolayısıyla kanunda öngörülen güvenlik tedbiri niteliğindeki yaptırımlar saklıdır.*” hükmüyle, tüzel kişilerin ceza sorumluluğunun bulunmadığı hükme bağlanmıştır⁵⁸. Esasen “ceza sorumluluğunun şahsiliği” kuralı, bireyin ancak iradi davranışı ile gerçekleştirdiği, kusurunun bulunduğu ve kanunun açıkça suç saydığı fiillerden sorumlu olmasını zorunlu kılar. Kimse, başkası tarafından gerçekleştirilen ve kusurlu bir davranışının bulunmadığı fiillerden sorumlu tutulamaz. Bu bağlamda ceza normunda suç olarak tanımlanan bir haksızlık teşkil eden hukuka aykırı fiili işleyen fail, ancak bir *gerçek kişi* olabilir.

⁵⁶ Bkz. Anayasa Mahkemesi’nin 16.6.1964 tarih ve E. 1963/101, K. 1964/49; 14.2.1989 tarih ve E. 1988/15, K. 1989/9; 19.9.1991 tarih ve E. 1991/2, K. 1991/30 sayılı kararları. Mahkemenin bu kararlarına karşı doktrinde ciddi eleştiriler getirilmiştir. Örneğin 1989 tarihli kararın eleştirisi için bkz. ÖZGENÇ, **Poroy’a Armağan**, s. 324 vd.; ÖZGENÇ, **Genel Hükümler**, s. 180-183.

⁵⁷ 1997 tarihli Öntasarı’daki “Tüzel kişilerin ceza sorumluluğu” başlıklı 26 ve “Tüzel kişiler hakkında uygulanacak cezalar” başlıklı 27. maddelerin metinleri ve değerlendirme için bkz. ÖZEN, **a.g.m.**, s. 74-76. Ayrıca Öntasarı’daki bu hükümlere ilişkin komisyon üyeleri Özek ve Yarsuvat tarafından yazılan karşıoy yazısında düzenleme şiddetle eleştirilmiştir. Karşıoy yazısı için bkz. YARSUVAT, **Tüzel Kişilerin Ceza Sorumluluğu**, s. 902 vd.; ÜNVER, **Ceza Hukuku Günleri**, s. 137 vd.

⁵⁸ Bu maddenin gerekçesinde, “...Özel hukuk tüzel kişilerinin suç faili sayılıp sayılmaması ile işlenen bir suçtan dolayı bunlar hakkında bir yaptırıma hükmedilmesi sorununu birbirinden ayırmak gerekir. Suç ve ceza politikası gereği olarak ancak gerçek kişiler suç faili olabilir ve sadece gerçek kişiler hakkında ceza yaptırımına hükmedilebilir. Bu anlayış, Anayasamızda da güvence altına alınan ceza sorumluluğunun şahsiliği kuralının bir gereğidir. Ancak işlenen suç dolayısıyla özel hukuk tüzel kişileri hakkında güvenlik tedbiri niteliğinde yaptırımlara hükmedilebilecektir...” denilmektedir.

Sonuç olarak yürürlükteki ceza hukuku mevzuatımız bakımından tüzel kişiler suç faili olarak kabul edilmemekte ve cezai sorumluluğu bulunmamaktadır. Ancak tüzel kişilerin cezai sorumluluğunun bulunmaması, bunlara karşı ceza hukuku dışındaki müeyyidelerin tatbik edilemeyeceği anlamına da gelmez. Nitekim TCK m. 20, f. 2, c. 2’de suç dolayısıyla kanunda öngörülen güvenlik tedbiri niteliğindeki yaptırımların saklı olduğu belirtilmiştir. “Tüzel kişiler hakkında güvenlik tedbirleri” başlığını taşıyan 60. madde hükmüne göre ise belli koşullarda *faaliyet izninin iptali* ve *müsadere* yaptırımları uygulanabilecektir. Güvenlik tedbiri niteliğinde faaliyet izninin iptal edilebilmesi için, özel hukuk tüzel kişisine belirli bir faaliyette bulunabilmesine ilişkin bir kamu kurumunca verilmiş bir izin olmalıdır ve tüzel kişinin organ veya temsilcilerinin iştirakiyle, bu iznin sağladığı yetki kötüye kullanılarak tüzel kişi yararına kasıtlı bir suç işlenmelidir. Maddede özel hukuk tüzel kişileri için öngörülen ikinci güvenlik tedbiri ise müsadere dir. Tüzel kişi yararına işlenen bir suçla ilgili olarak müsadere hükümlerindeki koşulların da gerçekleşmesi halinde suçla bağlantılı olan eşya ve maddi çıkarların müsaderesine hükmedilecektir. Ayrıca tüzel kişiler hakkında uygulanacak güvenlik tedbirleri, ancak kanunda özel olarak belirtilen hallerde uygulanabilecektir. Örneğin konumuz açısından m. 181’de tanımlanan çevrenin kasten kirletilmesi suçunun nitelikli hallerinde tüzel kişiler hakkında güvenlik tedbirleri uygulanacaktır (m. 181, f. 5).

C. Manevi Unsur

Suçun ikinci unsuru, kanuni tarifte suç olarak tanımlanan fiil ile fail arasındaki bağı ifade eden manevi unsurdur. Kanuni tarifte aranan manevi unsur gerçekleşmediği takdirde, yani fiil ile fail arasındaki manevi bağ kurulmadan, suç oluşturan bir haksızlığın varlığından söz edilemez⁵⁹.

1. Kast ve Taksir

Suçun manevi unsuru, kast veya taksir dir. Ceza sorumluluğunun temelinde suç oluşturan fiilin iradi olarak gerçekleştirilmesi vardır. TCK. m. 21/1’de “*suçun*

⁵⁹ ÖZGENÇ, *Genel Hükümler*, s. 205.

oluşması kastın varlığına bağlıdır” denilmek suretiyle kastın asıl sorumluluk biçimi olduğu açıklanmıştır. Bir suçun oluşabilmesi için failin suçun kanuni tanımındaki unsurları bilerek ve isteyerek gerçekleştirmesi gerekir. Kasten işlenen fiillerin suç olarak tanımlanması esas olmakla birlikte, kanunda açıkça öngörülmesi halinde taksirle işlenen fiiller de suç olarak tanımlanır (m. 22, f. 1). Taksir, dikkat ve özen yükümlülüğüne aykırılık dolayısıyla, bir fiilin suçun kanuni tanımında gösterilen neticesi öngörülmeyle gerçekleştirilmesidir (m. 22, f. 2).

Kasıtlı veya taksirli bir hareket ile çevreyi tehlikeye düşüren veya zarara uğratan failin cezalandırılması mümkündür. Doktrinde bir görüş tarafından çevrenin korunmasında ceza hukukunun müdahale edebileceği alanın kasten işlenen fiillerle sınırlandırılması gerektiği savunulmuş⁶⁰ ise de, bu görüş kabul görmemiştir. Aksi görüşe göre, çevreyi kirletme ve bozma fiillerinden sadece kasten işlenenleri suç saymak, çevrenin korunmasında ceza hukukuna çok az yer verilmesine yol açar⁶¹. Zira çevreyi tehlikeye düşüren ya da zarara uğratan hareketlerin çoğu taksir derecesindeki kusur ile işlenmektedir. Faillerin çoğu zaman toplum sağlığını ve ekolojik dengeyi bozmak kastıyla değil, tedbirsizlik ve dikkatsizlikle veya özen yükümlülüğüne aykırı hareket ettikleri dikkate alınacak olursa çevre suçlarında taksirli sorumluluğun öne çıkacağı söylenebilir⁶². TCK’nın 22. maddesi hükmüne göre taksir, kanunun açıkça belirttiği hallerde icrai veya ihmali şekilde iradi olarak gerçekleştirilen bir hareket sonucu, gerekli dikkat ve özen yükümlülüğüne aykırı davranma dolayısıyla ortaya çıkan istenmeyen neticeden sorumlu olmaktır. Örneğin, gerekli dikkat ve özen yükümlülüğüne aykırı davranmak suretiyle fabrika atıklarını akarsuya bırakarak suyu kirleten veya sudaki canlıların ölümüne neden olan bir işletmenin taksirli suçtan dolayı sorumlu tutulması gerekir. Yine çevreyi tehlike veya zarara maruz bırakan eylemin bilinçli taksirle işlenmesi halinde, TCK m. 22 f. 3 uyarınca ceza artırılabacaktır.

⁶⁰ ÖZGENÇ, İzzet: “Müessir Bir Çevre Koruması ve Hukuk, Mer’i Hukukun Değerlendirilmesi”, **Türk Devletleri Arasında 1. İlimi İşbirliği Konferansı**, 22-24 Haziran 1992, Lefkoşa, KKTC, Tebliğler, İTÜ Yayını, s. 427.

⁶¹ ŞEN, **a.g.e.**, s. 121.

⁶² ULUSOY, **a.g.m.**, s. 132.

Nitekim yeni ceza kanunumuzun 181. maddesinde çevreyi kasten kirleten fiiller, 182. maddesinde de taksirle kirleten fiiller suç olarak düzenlenmiş bulunmaktadır. 181. madde uyarınca “ilgili kanunlarla belirlenen teknik usullere aykırı olarak ve çevreye zarar verecek şekilde, atık veya artıkları toprağa, suya veya havaya kasten verme” eylemi cezalandırılırken; 182. madde uyarınca da “çevreye zarar verecek şekilde, atık veya artıkların toprağa, suya veya havaya verilmesine taksirle neden olanlar” cezalandırılmaktadır.

2. Kusursuz Sorumluluk

Önceleri mukayeseli hukukta çevrenin ceza hukuku vasıtasıyla korunması konusunda kusursuz sorumluluğa (objektif sorumluluk) yer verilmesi gerektiği de savunulmuştur⁶³. Kusursuz sorumluluğun savunulmasındaki amaç, failin düşünemediği veya niyet etmediği çok önemli neticelerden sorumlu tutulabilmesini sağlamaktır⁶⁴. Esasen kusursuz sorumlulukta failin davranışı ile netice arasında sadece maddi nedensellik bağının bulunması yeterli sayılmakta, failin kasıtlı veya taksirli davranışı aranmamaktadır. Doktrinde ancak bazı çok istisnai hallerde, örneğin kastın aşılması suretiyle işlenen suçlar, netice sebebiyle ağırlaşmış suçlar ve basın yoluyla işlenen suçlarda objektif sorumluluk kabul edilmiştir⁶⁵.

Ceza hukukunun en temel prensiplerinden “kusursuz suç olmaz” ilkesine aykırı olan objektif sorumluluk, çevrenin korunması gibi hassas bir konuda olsa dahi kabul edilemez. İşlediği fiilden dolayı kendisine hiçbir kusur atfedilemeyen kişinin cezai sorumluluğunu kabul etmek ceza hukuku prensiplerine aykırıdır. Çevreyi kirletmenin çok sayıda canlının hayatını etkilediği ve kirletmenin yarattığı sonuçları gidermenin çok güç olduğu ve bu suçların çok ağır sonuçlar doğuracağı gibi gerekçeler doğru olsa bile bu nedenle kusursuz sorumluluğu kabul etmek, günümüz

⁶³ Bu yöndeki görüşler için bkz. ŞEN, **a.g.e.**, s. 123-128. Şen, aksi görüşte.

⁶⁴ KANTAR, **a.g.m.**, s. 24-25. Kantar, 1984 yılındaki bu makalesinde bazı Batı ülkelerinden örnekler vererek kusur veya ihmale dayanan sorumluluğun yerini kusursuz (kesin) sorumluluğa bırakmaya başladığını ifade etmiştir.

⁶⁵ Objektif sorumluluk konusunda bkz. DÖNMEZER/ERMAN, **C. II**, s. 285-304.

çağdaş ceza hukuku doktrinde büyük bir geri gidişi ifade eder⁶⁶. Zira günümüzde ceza hukuku doktrini, objektif sorumluluğu çağdışı bir sorumluluk türü olarak kabul etmekte ve ceza kanunlarındaki bu sorumluluğa yer veren bazı kalıntılara da son vermek gerektiğini düşünmektedir⁶⁷. Nitekim 5237 sayılı yeni TCK da, objektif sorumluluk hallerini sınırlandırmak istemiş ve bu nedenle de bir fiilin, kastedilenden daha ağır veya başka bir neticenin oluşumuna sebebiyet vermesi halinde, failin sorumlu tutulabilmesi için bu netice bakımından en azından taksirle hareket etmiş olmasını aramıştır (m. 23).

Sonuç olarak, çevrenin tehlikeye düşmesine veya zarara uğramasına yol açan bir fiili kast veya taksir derecesinde bir kusuru olmadan işleyen fail, ceza hukuku yönünden sorumlu tutulamaz⁶⁸. Çevre suçu işleyen fail ancak, hareketi ve neticeyi bilerek ve isteyerek veya hareketi bilerek ve isteyerek fakat neticeyi bilmeyerek ve istemeyerek gerçekleştirmesi halinde cezalandırılabilir.

Çevrenin korunmasında özel hukuk yönünden sorumlulukta ise, kusursuz sorumluluk esası benimsenmekte ve bu, “kirleten öder” ilkesi ile ifade edilmektedir. 2872 sayılı Çevre Kanunu’nun 28/I. maddesi, çevre ihlallerinin neden olduğu zararların tazmin edilmesinde kusursuz sorumluluk ilkesini benimsemiştir. Bu hükme göre, “*çevreyi kirletenler ve çevreye zarar verenler sebep oldukları kirlenme ve bozulmadan doğan zararlardan dolayı kusur şartı aranmaksızın sorumludur*”. Ancak burada öngörülen sorumluluk, bir özel hukuk sorumluluğudur, cezai sorumluluk değil.

⁶⁶ ULUSOY, **a.g.m.**, s. 131-132; TOROSLU, Nevzat: **Ceza Hukuku, Genel Kısım**, 11. Baskı, Savaş Yayınları, Ankara 2008, s. 172-173.

⁶⁷ **İbid.**; DÖNEMZER/ERMAN, **C. II**, s. 291; CENTEL/ZAFER/ÇAKMUT, **a.g.e.**, s. 414, ÜNVER, **Ceza Hukuku Günleri**, s. 131 vd.

⁶⁸ Yeni ceza kanununun yapımı sürecinde bazı çevre kuruluşları, özellikle “çevrenin taksirle kirlenmesi” başlıklı 182. maddeyi yürürlükteki çevre hukuku açısından bir geriye gidiş olarak değerlendirmişler, Çevre Kanunu’nun 28. maddesinde kabul edilen kusursuz sorumluluk ilkesinin ceza kanununda da hakim olması gerektiğini savunmuşlardır. Bkz. ÇEKÜL Vakfı’nın Kamuoyu Duyurusu, “Yeni Türk Ceza Kanunu Çevresel Kalitenin Korunması Açısından Sakıncalıdır”, (Çevrimiçi) <http://www.cekulvakfi.org.tr>, (27.11.2005); GÜNEL, İbrahim, “Çevre kazara kirlenebilir”, **Radikal Gazetesi**, 28 Eylül 2004.

D. Hukuka Aykırılık Unsuru

Çevreyi tehlikeye düşüren veya zarar veren bir fiilin suç olması için diğer unsurların varlığı yanında aynı zamanda hukuka aykırı olması gerekir. Hukuka aykırılık, kanuni tanımdaki fiile hukuk düzenince cevaz verilmediğinin ve fiilin hoşgörülmediğinin ifadesidir. Bu anlamda hukuka aykırılık, fiilin sadece ceza hukuku ile değil, bütün hukuk düzeni ile çatışma halinde olması demektir⁶⁹. “Hukuk düzeninin tekliği” ilkesinin gereği olarak, hukuka aykırılığı ortadan kaldıran nedenler (hukuka uygunluk nedenleri) sadece ceza hukukundan veya yazılı hukuktan değil, bir bütün olarak hukuk düzeninden ileri gelirler. Başka bir ifadeyle, bir davranış, örneğin medeni hukuk ya da idare hukukuna göre hukuka uygun ise, ceza hukuku açısından da hukuka uygundur.

Ancak ceza hukuku alanındaki hukuka aykırılık, önceden suç tipinde öngörülmüş olan fiil nedeniyledir. Yani her hukuka aykırı fiil bir suçun varlığını ifade etmez. Hukuka aykırı fiilin suç oluşturması için, aynı zamanda tipe uygun olması, bir ceza hukuku normunda suç olarak tanımlanması gerekir⁷⁰.

Çevrenin korunması konusunda bir fiilin suç sayılabilmesi için de tüm hukuk düzenine aykırılığı aranır. Çevreye zarar veren veya onu tehlikeye düşüren fiil, bir ceza normunda suç olarak tanımlanmalı ve aynı zamanda bu fiile ceza hukukunun içinde veya dışında bulunan bir hukuk kuralınca cevaz verilmiş olmamalıdır. Bu bakımdan çevrenin korunması için genel ve özel hükümler getiren kanunlar ve bunların uygulanmasını gösteren hukuki düzenlemeler ile idari işlem ve kararlara aykırı davranılması, hukuka aykırılık olarak değerlendirilir⁷¹.

Çevre suçları bakımından hukuka uygunluk nedenleri içinde, hakkın icrası ve bu bağlamda yetkili bir makamdan alınan ruhsat meselesi önemli bir yer teşkil eder. Usulüne uygun olarak idareden alınan ruhsata sahip kişi tarafından yürütülen faaliyet

⁶⁹ DÖNMEZER/ERMAN, C. II, no. 665, s. 2; ÖZGENÇ, *Genel Hükümler*, s. 254; ÖZTÜRK, Bahri/ERDEM, Mustafa Ruhan: *Uygulamalı Ceza Hukuku ve Güvenlik Tedbirleri Hukuku*, 10. Baskı, Seçkin, Ankara 2008, s. 187; CENTEL/ZAFER/ÇAKMUT, *a.g.e.*, s. 288.

⁷⁰ ÖZTÜRK/ERDEM, *a.g.e.*, s. 188; ÖZGENÇ, *Genel Hükümler*, s. 256.

⁷¹ ŞEN, *a.g.e.*, s. 173.

sonucu ortaya çıkan çevre kirliliği ve bozulması hakkın icrası kapsamında değerlendirilecek midir? Ya da çevreyi kirlletmeye elverişli bir faaliyetin, idarenin verdiği bir izin veya yetkiye dayanması halinde, bu idari izin bir hukuka uygunluk nedeni sayılacak ve faili cezai sorumluluktan her halükarda kurtaracak mıdır?

Bu konu doktrinde epey zamandır tartışılmakta olup genellikle sınırlı bir hukuka uygunluk nedeni olarak kabul edilmektedir⁷². Buna göre, fiilin idari bir izin veya yetkilendirmeye dayanması, yani idari bir makamdan alınan ruhsat uyarınca faaliyet gösterilmesi, hakkın kullanılması hukuka uygunluk nedeni olarak değerlendirilmekte ve suçun hukuka aykırılık unsurunun oluşmayacağı ifade edilmektedir. Ancak burada söz konusu olan idari izin ya da yetki, idarenin teknik incelemeler yaparak ve teknik takdir neticesinde verdiği bir izindir. İdarenin teknik takdir yetkisine dayanan bu izin ya da yetki, ayrıntılı teknik incelemeler içermeli ve çevreyi kirlletmeye elverişli faaliyetin yürütülmesine ilişkin temel kurallar ile alınması gereken tedbirleri de belirtmelidir. İşte ancak bu nitelikteki bir idari izin ya da yetki faaliyet sahibine bir hak yaratmaktadır ki, bu durumda faaliyet çevreye zarar verse dahi hukuka uygun kabul edilir⁷³.

Doktrinde bir görüşe göre, idareden alınan ruhsat sadece soyut tehlike doğuran fiiller bakımından hukuka uygunluk nedeni olarak kabul edilmeli, çevreyi somut tehlikeye düşüren veya zarara uğratan fiillerin hukuka aykırılığını ortadan kaldırmamalıdır⁷⁴. ŞEN ise, faaliyete izin veren idarenin hukuka uygunluk bakımından çok dikkatli hareket etmesi ve çevreyi tehlikeye düşürebilecek veya zarara uğratabilecek faaliyetler üzerinde devamlı olarak kontrol görevini ifa etmesi gerektiğini, çünkü bir idari işlem ve karara rağmen çevreyi kirlten ve bozan bir faaliyetin üstün bir hak olan sağlıklı ve düzenli bir çevrede yaşama hakkı karşısında söz konusu idari işlem ve kararın iptal edilmek suretiyle hukuka uygunluk sebebi olmaktan çıkartılmasının mümkün olduğunu belirtmektedir⁷⁵.

⁷² ŞEN, **a.g.e.**, s. 177-186; ÜNVER/NUHOĞLU, **a.g.e.**, s. 63-68; TOROSLU, **a.g.m.**, s. 156-164.

⁷³ KATOĞLU, **Çevre Hukuku Sempozyumu**, s. 83-84; TURGUT, **a.g.e.**, s. 646.

⁷⁴ HEINE, Günter: "Elaboration of Norms and the Protection of the Environment", **Duke Environmental Law and Policy Form**, Duke University School of Law, Volume II, North Carolina, 1992, s. 111'den akt. ŞEN, **a.g.e.**, s. 180.

⁷⁵ ŞEN, **a.g.e.**, s. 184.

Konuyu Alman Çevre Ceza Hukuku yönünden inceleyen ÜNVER/NUHOĞLU, Alman doktrinine göre, idari makam tarafından verilen izin işlemindeki hukuka aykırılığın dahi eylemin hukuka uygunluğunu etkilemediğini, verilen iznin geçerli olduğu sürece idare hukuku açısından sonuç doğurduğunu ve ceza hukuku açısından da tipik fiilin hukuka aykırılığını ortadan kaldırdığını ifade etmektedir. Alman uygulamasında örneğin idari makamdaki iznin tehdit, yanıltma veya rüşvetle alınması halinde veya izin verilen davranışın yaşamsal değerler veya insan sağlığına zarar vermiş olması halinde de, tipik fiildeki hukuka aykırılık unsurunun ortadan kalktığı kabul edilmektedir⁷⁶.

Eğer teknik takdirin kullanılması ile verilen izin aslında gerekli incelemeler yapılmadan tesis edilmiş veya tehdit, hile, rüşvet, kayırma veya politik baskı gibi gayri meşru yöntemlerle elde edilmiş ise, faaliyet hukuka aykırı olacaktır⁷⁷. Zira idarenin verdiği izin ya da yetki hukuk düzeninin temel ilkeleri ile çatıştığında meşru bir yetkilendirmenin bulunduğu kabul edilemez. Hukuka aykırı bir idari karara dayanarak yürütülen faaliyetin hakkın icrası olarak kabul edilmesi mümkün değildir⁷⁸.

Ruhsatın hukuka aykırı yöntemlerle elde edilmesi halinde ruhsat sahibi ile birlikte ruhsatı veren kamu görevlilerinin suça iştirakten cezai sorumluluğu gündeme gelecektir. Yine maddi açıdan hatalı bir ruhsat veya izin verilmesi, hatalı verilen ruhsat veya iznin geri alınmaması, hukuka aykırı bir şekilde çevrenin kirletilmesine karşı resmen harekete geçilmemesi durumlarında kamu görevlileri de, işlenilen çevre suçu dolayısıyla cezalandırılacaklardır⁷⁹.

⁷⁶ ÜNVER/NUHOĞLU, **a.g.e.**, s. 64.

⁷⁷ ŞEN, **a.g.e.**, s. 184; TOROSLU, **a.g.m.**, s. 164; TURGUT, **a.g.e.**, s. 646; KATOĞLU, **Çevre Hukuku Sempozyumu**, s. 84.

⁷⁸ KATOĞLU, **Çevre Hukuku Sempozyumu**, s. 82.

⁷⁹ PRASSE, Heiner: "Almanya'da Çevre Alanında Görevli Olan Kimselerin Cezalandırılması-Çevrenin Korunmasının Aracı Olarak Ceza Hukuku", Çev. Yener Ünver, **İÜHFİM, Prof. Dr. Türkan Rado'ya Armağan Sayısı**, C. LV, S. 3, İstanbul 1997, s. 409; ÜNVER/NUHOĞLU, **a.g.e.**, s. 71.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

5237 SAYILI TÜRK CEZA KANUNU'NDA

ÇEVRE HAKKININ KORUNMASI

I. GENEL OLARAK

Çalışmamızın “Giriş” bölümünde bahsettiğimiz ve Avrupa Birliği üyesi devletlere çeşitli çevre suçlarını ceza kanunlarında düzenleme ve bunlar için özgürlüğü bağlayıcı cezalar ve tüzel kişilere özgü yaptırımlar öngörme yükümlülüğü getiren Avrupa Birliği Konseyi’nin 27 Ocak 2003 tarihli ve 2003/80/JHA sayılı “*Çevrenin Ceza Hukuku Yoluyla Korunması Hakkında Yönerge*”sinin yürürlüğe girmesinden sonra pek çok üye devlet, bunu iç hukukuna geçirmiş veya iç hukukunda bulunan çevre suçları hükümlerini Yönerge ile uyumlu hale getirmişlerdir.

Bizim ceza hukukumuzda ise 765 sayılı TCK’da çok az sayıda ve dağınık halde düzenlenmiş, suçun konusu ve korunan hukuki değer bakımından doğrudan çevre ve unsurlarını esas almayan ancak dolaylı olarak çevrenin korunmasına hizmet eden bazı suç tanımları bulunmakta idi. Bu kapsamda örnek olarak 765 sayılı eski TCK’nın 369 (yangın çıkarmak), 394 (halkın içeceği suları zehirleyerek veya bozarak umumun sıhhatini tehlikeye düşürmek), 526 (yetkili makamların emir ve talimatlarına aykırı davranmak) maddeleri sayılabilir. Yine ceza mevzuatımız dışında 1593 sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu’nun 282, 2872 sayılı Çevre Kanunu’nun 26, 1380 sayılı Su Ürünleri Kanunu’nun 36. maddeleri ile 6381 sayılı Orman Kanunu’nun ceza hükümleri, doğal ve kentsel çevrenin korunmasına ilişkin cezai yaptırım içeren düzenlemelere örnek olarak verilebilir¹.

5237 sayılı yeni Türk Ceza Kanunu’na kadar doğal ve kentsel çevrenin korunması meselesi daha çok idare hukuku kapsamında düşünülmüş ve başta Çevre Kanunu olmak üzere Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, Milli Parklar

¹ ŞEN, **a.g.e.**, s. 97-98; KATOĞLU, Tuğrul: “Yeni Türk Ceza Kanunu ve Çevreye Karşı Suçlar”, **Mülkiye Dergisi**, C. XXIX, S. 246, Bahar 2005, s. 139.

Kanunu, Boğaziçi Kanunu, Kıyı Kanunu ve İmar Kanunu gibi birtakım kanunlar ile özellikle Çevre Kanunu'na dayanılarak çıkartılan yönetmeliklerde doğal, kentsel ve tarihi çevreyi kirleten, bozan veya tahrip eden davranışlar için idari para cezaları öncelikli olmak üzere bir takım idari yaptırımlar öngörülmüştür. Ne var ki, siyasi iktidarların ekonomik büyüme ve gelişme gerekçesiyle çevre sorunlarını yeterince önemsememeleri, idari yaptırımları uygulamada pek de istekli davranmamaları, iş ve ekonomi çevrelerinin yatırımlarının çevreye etkileri konusunda neredeyse sadece fayda-maliyet analizi çerçevesinde yaklaşması, çevre bilincinin toplumumuzda yeterince gelişmemiş olması gibi nedenlerle söz konusu idari yaptırımların çevrenin korunmasında yetersiz kaldığı, önleyici ve caydırıcı bir işlev görmediği bilinen bir gerçektir.

Ancak yakın tarihlerde ülkemizde yaşanan kimyasal veya radyoaktif madde atık ve artıklarıyla dolu varillerin yurtdışından gelen gemilerle sahillerimize bırakılması ve bu tür maddelerle yüklü gemilerin karasularımızda kendi haline terk edilmesi olayları, toplum olarak çevre kirliliğine karşı duyarlılığımızın artmasına neden olmuştur². Yine uzun yıllardır siyasi iktidarlar tarafından politik kaygılarla neredeyse düzenli aralıklarla çıkartılan imar afları vasıtasıyla devletle toplum arasında oluşan örtülü bir uzlaşmanın sonucu bir kısır döngü halinde süregiden kamu arazilerinin işgali, gecekondulaşma ve kaçak yapılaşma, plansız ve düzensiz şehirleşme olgusunun bedelini, 1999 yılında yaşadığımız deprem felaketinde yaklaşık 40 bin insanımızın hayatı ile ödedikten sonra sağlıklı ve planlı şehirleşmenin önemi konusunda toplumsal duyarlılığımız gelişmeye başladı.

İşte bu son yıllarda gelişen toplumsal duyarlılığın ve Avrupa Birliği hukukuna uyum sürecinin de etkisiyle çevrenin korunmasına ilişkin suç tipleri, 2004 yılında çıkartılan 5237 sayılı yeni TCK ile ilk kez açıkça ceza hukukumuzda girmiş bulunmaktadır. Kanun'un 1. maddesinde "*kamu sağlığı ve çevre*"nin korunması, kanunun **amaçları** arasında sayılmış ve "Topluma Karşı Suçlar" başlıklı 3. kısımda ayrı bir bölüm halinde "Çevreye Karşı Suçlar" başlığı altında yeni suç tipleri ihdas

² ÖZGENÇ, İzzet: "Ana Hatlarıyla TCK Tasarısı", **Hukuki Perspektifler Dergisi**, Sonbahar 2004, S. 2, s. 112.

edilmiştir. Bu suçlar, “çevrenin kasten kirletilmesi” (m. 181), “çevrenin taksirle kirletilmesi” (m. 182), “gürültüye neden olma” (m. 183), “imar kirliliğine neden olma” (m. 184). Böylece suçun konusu ve suçla korunan hukuki değer bakımından bizatihi doğal ve kentsel çevrenin kendisi esas alınmakta, anayasal bir hak olan sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına yeni bir hukuksal güvence kazandırılmaktadır. Çevrenin kasten ve taksirle kirletilmesine ilişkin 181 ve 182. maddelerin birinci fıkraları Kanun’un yayımı tarihinden itibaren 2 yıl sonra 12 Ekim 2006 tarihinde, imar kirliliğine neden olma suçunu düzenleyen 184. madde ise Kanun’un yayım tarihi olan 12 Ekim 2004 tarihinde yürürlüğe girmiş bulunmaktadır.

II. ÇEVRENİN KASTEN VE TAKSİRLE KİRLLETİLMESİ

(m.181, m.182)

A. Kanun Hükümleri

Çevrenin kasten kirletilmesi suçu, Türk Ceza Kanunu’nun 181. maddesinde;

“(1) İlgili kanunlarla belirlenen teknik usullere aykırı olarak ve çevreye zarar verecek şekilde, atık veya artıkları toprağa, suya veya havaya kasten veren kişi, altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

(2) Atık veya artıkları izinsiz olarak ülkeye sokan kişi, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

(3) Atık veya artıkların toprakta, suda veya havada kalıcı özellik göstermesi hâlinde, yukarıdaki fıkralara göre verilecek ceza iki katı kadar artırılır.

(4) Bir ve ikinci fıkralarda tanımlanan fiillerin, insan veya hayvanlar açısından tedavisi zor hastalıkların ortaya çıkmasına, üreme yeteneğinin körelmesine, hayvanların veya bitkilerin doğal özelliklerini değiştirmeye neden olabilecek niteliklere sahip olan atık veya artıklarla ilgili olarak işlenmesi hâlinde, beş yıldan az olmamak üzere hapis cezasına ve bin güne kadar adli para cezasına hükmolunur.

(5) Bu maddenin iki, üç ve dördüncü fıkrasındaki fiillerden dolayı tüzel kişiler hakkında bunlara özgü güvenlik tedbirlerine hükmolunur.”

şeklinde düzenlenmiştir.

Çevrenin taksirle kirletilmesi suçunu düzenleyen TCK'nın 182. maddesi ise şöyledir:

“(1) Çevreye zarar verecek şekilde, atık veya artıkların toprağa, suya veya havaya verilmesine taksirle neden olan kişi, adli para cezası ile cezalandırılır. Bu atık veya artıkların, toprakta, suda veya havada kalıcı etki bırakması hâlinde, iki aydan bir yıla kadar hapis cezasına hükmolunur.

(2) İnsan veya hayvanlar açısından tedavisi zor hastalıkların ortaya çıkmasına, üreme yeteneğinin körelmesine, hayvanların veya bitkilerin doğal özelliklerini değiştirmeye neden olabilecek niteliklere sahip olan atık veya artıkların toprağa, suya veya havaya taksirle verilmesine neden olan kişi, bir yıldan beş yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.”

B. Genel Olarak

Çevre kirliliği gündelik hayat içinde bireylerin mutlak faaliyetleri sebebiyle olabileceği gibi, gerçek veya tüzel kişilerin ticari ve sınaî üretim faaliyetleri sonucu da ortaya çıkabilir.

Çevre üzerinde çok büyük olumsuz etkiler yaratmayan ve daha çok gerçek kişilerin evsel ve bireysel atık ve artıklar ile gerçekleştirdikleri kirletme fiilleri, genellikle 5326 sayılı Kabahatler Kanunu ve 2872 sayılı Çevre Kanunu kapsamında idari yaptırım gerektiren fiiller olmaktadır. 30.3.2005 tarihinde kabul edilen ve 1.6.2005 tarihinde yürürlüğe giren 5326 sayılı Kabahatler Kanunu'nun “çevreyi kirletme” başlıklı 41. maddesinde, evsel ve bireysel atık ve artıkların toplanmasına veya depolanmasına özgü yerler dışına atılması, hayvan kesimine tahsis edilen yerler dışında hayvan kesilmesi veya kesilen hayvan atıklarının sokağa veya kamuya ait sair alanlara bırakılması, inşaat atık ve artıklarının bunların toplanmasına ve depolanmasına özgü yerler dışına atılması, kullanılamaz hale gelen veya ihtiyaç fazlası ev eşyasının bunların toplanmasına ilişkin olarak belirlenen günün dışında sokağa veya kamuya ait sair bir yere bırakılması, kullanılamaz hale gelen motorlu kara veya deniz nakil araçları ya da bunların mütemmim cüzlerinin sokağa veya kamuya ait herhangi bir yere bırakılması fiilleri kabahat olarak tanımlanmış ve bu fiiller karşılığında idari para cezası öngörülmüştür. Ancak bireysel kirletme fiilleri de

somut olayın şartlarına göre suç teşkil edebilir. Ya da fiil, bazen hem suç hem de kabahat oluşturabilir. Bu durumda Kabahatler Kanunu'nun m. 15 f. 3 hükmü uyarınca sadece suçtan dolayı yaptırım uygulanır. Ancak, suçtan dolayı yaptırım uygulanamayan hallerde, kabahat dolayısıyla yaptırım uygulanabilir.

Çevre üzerinde asıl önemli olumsuz etkiler yaratan ve çevre unsurlarını çoğu zaman uzun vadede telafisi güç, hatta imkansız zararlara uğratan, insan ve diğer canlı yaşamını tehdit eden kirletme fiilleri ise, modern ekonominin vazgeçilmez üretim biçimleri olan ticari ve sınai faaliyetler sebebiyle ortaya çıkmaktadır. Esasen bu gün yaşadığımız çevre sorunlarının çoğu, ticari ve sınai faaliyetler sonucu ortaya çıkan ve ekolojik denge ile insan ve diğer canlıların doğal yapılarının bozulmasına neden olan endüstriyel atıklardan kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan örneğin patlayıcı, oksitleyici, kanserojen, toksik ve korozyif özellikler taşıyan tehlikeli atıklar, ağır metaller içeren tehlikeli kimyasal atıklar ve patolojik, enfekte ve kimyasal tıbbi atıklar gibi endüstriyel atıkların toplanması, taşınması, işlenmesi, depolanması ve bertarafı özel teknik usullere tabi tutulmakta, kontrolsüz olarak alıcı ortamlara verilmesi yasaklanmaktadır.

İşte ceza hukukunun ilgi alanı içinde bulunan fiiller daha çok bu tarz fiillerdir. Nitekim bu itibarla, yeni Türk Ceza Kanunu'nun çevrenin kasten kirletilmesi suçunu düzenleyen 181. maddesi, ilgili kanunlarla belirlenen teknik usullere aykırı olarak atık ve artıkların çevreye zarar verecek şekilde alıcı ortamlar olan toprak, su ve havaya verilmesini suç olarak tanımlamıştır. Kanun'un 182. maddesinde ise fiilin taksirle işlenmesi hali ayrı bir suç olarak düzenlenmiş bulunmaktadır. Yine 181. maddenin 2. fıkrasında atık ve artıkların izinsiz olarak ülkeye sokulması cezalandırılmıştır. Ayrıca suçun konusunu oluşturan atık ve artıkların toprakta, suda veya havada kalıcı özellik göstermesi ya da insan veya hayvanlar açısından tedavisi zor hastalıkların ortaya çıkmasına, üreme yeteneğinin körelmesine, hayvanların veya bitkilerin doğal özelliklerini değiştirmeye neden olabilecek niteliklere sahip olması daha ağır cezayı gerektiren nitelikli haller olarak kabul edilmiştir. 181. maddenin son fıkrasında ise, maddenin 2, 3 ve 4. fıkralarındaki fiillerin özel hukuk tüzel kişilerinin

faaliyeti çerçevesinde işlenmesi halinde, tüzel kişiler hakkında bunlara özgü güvenlik tedbirlerinin uygulanacağı öngörülmüştür.

C. Korunan Hukuki Değer

Kanun koyucu tarafından bazı fiillerin bir ceza normunda suç olarak tanımlanması ve karşılığında bir ceza yaptırımını ile cezalandırılmasındaki amaç, bu suçların ihlal ettiği temel hak ve özgürlükler başta olmak üzere bazı hukuki değerlerin etkin bir şekilde korunmak istenmesidir. Hukuki değer, bir toplumdaki sosyal düzenin devamı için gerekli olan ideal, manevi ve soyut değerleri ifade eder ve dayanağını davranış normları oluşturur. Esasen her hukuk kuralının temelinde mutlaka korunması gereken bir hukuki değer vardır ve bir fiilin suç olarak belirlenmesi bu suçun ihlal ettiği bir hukuki değeri korumak içindir ve o suçun işlenmesi ile korunan hukuki değer ihlal edilmektedir³.

İşte TCK'nın “çevrenin kasten kirletilmesi” başlıklı 181. maddesinde “ilgili kanunlarla belirlenen teknik usullere aykırı olarak ve çevreye zarar verecek şekilde, atık ve artıkların toprağa, suya veya havaya kasten verilmesi...” (m. 181, f. 1) ile “atık veya artıkların izinsiz olarak ülkeye sokulması” (m. 181, f. 2) şeklinde iki ayrı temel suç olarak tanımlanan suçlar ve “çevrenin taksirle kirletilmesi” (m. 182) suçu ile korunan hukuki değer, “sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı” (Anayasa m. 56)dır. 181. maddenin gerekçesinde de, bu suç ile “kişilerin sağlıklı bir çevrede yaşama haklarının korunduğu” açıkça ifade edilmektedir. Bu bakımdan 181. ve 182. maddeler ile korunan hukuki değer sadece çevre hakkı değil, fakat aynı zamanda çevre hakkının yakın ilişki içinde bulunduğu yaşam hakkı ve sağlık hakkıdır. Zira yaşam hakkı, ancak insanın maddi ve manevi varlığını geliştirebileceği, hayatını sağlıklı bir şekilde sürdürebileceği koşullara sahip bir çevrede anlam ifade eder ve bu bakımdan çevreye yönelik her tehdit aynı zamanda yaşam hakkını da tehdit eder.

Söz konusu suç tanımlarıyla bugünün ve gelecek kuşakların ortak malvarlığı olarak kabul edilen ve Çevre Kanunu'nun deyimiyle başta insan olmak üzere tüm

³ ÖZGENÇ, **Genel Hükümler**, s. 152.

canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde bulundukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortam olan çevrenin temel unsurları toprak, su ve havaya ilişkin ekolojik menfaatlerin korunması amaçlanmıştır. Ayrıca suçun nitelikli hallerini düzenleyen sonraki fıkralarda ise hava, toprak ve su gibi çevre unsurlarının yanı sıra hayvan ve bitki türlerine ilişkin ekolojik menfaatlerle birlikte yaşam ve sağlık gibi insanı esas alan bireysel menfaatlerin korunması ön plana alınmıştır.

D. Suçun Maddi Unsurları

1. Suçun Konusu

Suçun konusu, kanuni tariftteki eylemin tipikliğini gerçekleştirmek için failin davranışını üzerinde gerçekleştirdiği şeydir⁴. Bu bakımdan konusuz suç olmaz. Konu, eşya veya şahsın fiziki, maddi yapısıdır⁵.

Çevrenin kasten ve taksirle kirletilmesi suçlarında, suçun konusu atık ve artıklarla kirletilen çevreyi oluşturan *toprak, su ve hava*dır. Yani kirletme eyleminin üzerinde gerçekleştiği toprak, su ve hava gibi alıcı ortamlardır. Suçun işlenmesi ile bu çevre unsurları saldırıya uğramaktadır. Alıcı ortamlar olan toprak, su ve hava, aynı zamanda kendilerine bağlı canlı hayatının devam ettiği ortamlar olduğundan, bu ortamlarda yaşayan *insanlar ile hayvanlar, bitkiler ve diğer mikroorganizmalar* da suçun konusuna dahil edilmelidir⁶. Toprak, su ve hava ile bu ortamlarda yaşayan canlılar bir sistem içinde birbiriyle etkileşim halindedirler. Çevre unsurlarından biri saldırıya uğradığında bu saldırıdan doğrudan veya dolaylı olarak aynı anda veya daha sonra diğer unsurlar ve canlı yaşamı da etkilenmekte, bir zarara ya da tehlikeye maruz kalmaktadırlar.

⁴ ÖZTÜRK/ERDEM, **a.g.e.**, s. 160.

⁵ ÖZGENÇ, **Genel Hükümler**, s. 187.

⁶ KAYAN, Rahşan Bengi Gezgin: “Çevrenin Atık ve Artıklarla Kirletilmesi Suçu”, **Ceza Hukuku Dergisi**, Nisan 2008, S. 6, Seçkin Yayıncılık, s. 130-131.

2. Fail ve Mağdur

a. Fail

Kanun koyucu TCK 181 ve 182. maddelerde tarif edilen çevrenin atık ve artıklarla kirletilmesi suçlarında fail bakımından belli bir sıfat veya nitelik aramamaktadır. Bu suçların faili herkes olabilir. Buna göre atık ve artıkları toprağa, havaya veya suya kasten (m. 181, f. 1) veya taksirle (m. 182, f. 1) veren ya da atık ve artıkları izinsiz olarak ülkeye sokan (m. 181, f. 2) herkes fail olabilir.

Bu suçların bir tüzel kişiliğin faaliyeti esnasında işlenmesi halinde, tüzel kişilik adına hareket eden organ ve temsilcileri olan gerçek kişilerin fail olarak cezalandırılmaları mümkündür. Örneğin Yatağan Termik Santralindeki faaliyet nedeniyle havaya salınan kükürdioksit oranlarının standart değerleri ve havadaki kirlilik değerlerini aşmasına rağmen santrali çalıştırmaya devam eden işletme yöneticileri teknik müdür yardımcısı ve kimya mühendisleri hakkında “havayı kasten kirlettikleri” iddiasıyla açılan ceza davasında Yatağan Sulh Ceza Mahkemesi sanıklara TCK m. 181 f. 1 uyarınca 6 ay hapis cezası vermiştir⁷.

“Ceza sorumluluğunun şahsiliği” kuralı gereği tüzel kişilerinse suç faili olması mümkün değildir ve TCK m. 20, f. 2 uyarınca tüzel kişiler hakkında ceza yaptırımı uygulanamaz. Ancak tüzel kişiler hakkında suç dolayısıyla kanunda öngörülen güvenlik tedbiri niteliğindeki yaptırımlar, kanunda özel olarak belirtilen hallerde uygulanabilir.

Bu kapsamda çevrenin kasten kirletilmesi suçunu düzenleyen 181. maddenin son fıkrasında, maddenin 2, 3 ve 4. fıkralarındaki fiillerden dolayı tüzel kişiler hakkında bunlara özgü güvenlik tedbirlerine hükmolunacağı belirtilmektedir. Buna göre, *atık ve artıkların izinsiz olarak ülkeye sokulması suçu* (m. 181, f. 2) ile 1. fıkrada temel suç olarak tanımlanan çevrenin kasten kirletilmesi suçunun nitelikli halleri olan *atık veya artıkların toprakta, suda veya havada kalıcı özellik göstermesi* (m. 181, f. 3) ve *atık veya artıkların insan veya hayvanlar açısından tedavisi zor*

⁷ 10.05.2007 tarihli “Muğla’nın havasını zehirleyenler mahkum oldu. Yatağan’da adalet!” başlıklı haber, (Çevrimiçi), <http://www.milliyet.com.tr/2007/05/10/yasam/axyas02.html>, (23.01.2008).

hastalıkların ortaya çıkmasına, üreme yeteneğinin körelmesine, hayvanların veya bitkilerin doğal özelliklerini değiştirmeye neden olabilecek niteliklere sahip olması (m. 181, f. 4) hallerinde özel hukuk tüzel kişileri hakkında kanunun 60. maddesinde öngörülen güvenlik tedbirleri uygulanabilecektir. “Tüzel kişiler hakkında güvenlik tedbirleri” başlığını taşıyan TCK m. 60 hükmüne göre, bir kamu kurumunun verdiği izne dayalı olarak faaliyette bulunan özel hukuk tüzel kişinin organ veya temsilcilerinin iştirakiyle ve bu iznin verdiği yetkinin kötüye kullanılması suretiyle tüzel kişi yararına işlenen kasıtlı suçlardan mahkumiyet halinde, bu *iznin iptaline* karar verilecek, yine m. 55’de düzenlenen *kazanç müsaderesi* tedbirine de hükmedilebilecektir. Örneğin bir anonim şirket yönetim kurulu üyelerinin talimatı ya da kararı ile şirkete ait fabrikanın doğal ortamda kendiliğinden yok olmayan kalıcı nitelikteki atık ve artıkları toprağa verilerek TCK m. 181 f. 1’de bildirilen suç işlenmiş ise, yönetim kurulu üyeleri suça iştirakleri dikkate alınarak madde 181/1 ve 3. fıkra uyarınca cezalandırılacak ve şirket tüzel kişiliği hakkında da 60. maddede belirtilen güvenlik tedbirleri faaliyet izninin iptali ve suçun işlenmesi ile elde edilen ekonomik kazançların müsaderesine karar verilebilecektir.

b. Mağdur

Çevrenin kasten veya taksirle kirletilmesi suçlarının mağduru herkes olabilir. Esasen bu suçlar sonucu çevrede meydana gelen kirlenmeden tüm canlılar ve insanlar olumsuz etkilendiğinden toplumu oluşturan herkes, geniş anlamda mağdur edilmektedir. Bu nedenle TCK sistematığında “topluma karşı suçlar” kısmında düzenlenen çevre suçlarının mağduru belirli bir kişi değildir. Bu suçlarda toplumu oluşturan herkesin yanı sıra, belirli bir kişi veya kişiler de suçun işlenmesiyle haksızlığa uğramış, mağdur edilmiş olabilir. Örneğin bir nehir havzasında bulunan sanayi tesislerinin arıtma sistemlerinin olmaması veya mevcut arıtma sistemlerinin çalıştırılmaması nedeniyle su havzasının kirletildiği ve bölgede yaşayan insanların bu kirlilikten olumsuz etkilendiği durumda suçun dar anlamda mağduru, o bölgede yaşayan insanlardır.

3. Fiil

TCK m. 181 f. 1'deki çevrenin kasten kirletilmesi suç tipine bakıldığında tipik fiil, “*ilgili kanunlarla belirlenen teknik usullere aykırı olarak ve çevreye zarar verecek şekilde, atık veya artıkların alıcı ortamlar olan toprağa, suya veya havaya kasten verilmesi*”nden ibarettir. Bu kanuni tarif ile **bağlı ve iki hareketli** bir suç yaratılmış olmaktadır⁸. Buna göre, suçun oluşabilmesi için öncelikle atık veya artıkların ilgili kanunlarla belirlenen teknik usullere aykırı olarak toprağa, suya veya havaya verilmesi gerekmektedir. Ayrıca suçun oluşabilmesi için bir koşulun daha gerçekleşmesi gerekmektedir ki, bu koşula göre fiil, ancak *çevreye zarar verecek şekilde* gerçekleşirse suç teşkil edecektir.

TCK m. 182 f. 1'deki suç tipinde fiil, “*çevreye zarar verecek şekilde, atık ve artıkların toprak, su veya havaya taksirle verilmesi*”dir.

181. maddenin 2. fıkrasındaki fiil ise, “*atık ve artıkların izinsiz olarak ülkeye sokulması*”ndan ibarettir.

Bu suç tipleri, kanuni tarifinde yapılması yasaklanan veya yapılmaması istenen bir hareketin yapılması şeklinde olduğundan ancak **icrai bir hareketle** ihlal edilebilir⁹. Örneğin bir endüstriyel üretim faaliyeti sonucu ortaya çıkan atıksuyun nihai olarak bertarafı için bir ön arıtma tesisi yapması gereken işletme sahibinin, arıtma tesisini yapmaması veya yaptırdığı tesisi çalıştırmayarak atıksuyu ön arıtmasız olarak alıcı ortama deşarj etmesi icrai bir suçtur.

Bu suçlar yapısı gereği ihmali olarak işlenemez ise de, ihmal suretiyle icrai olarak işlenmesi mümkündür. Yukarıdaki örnekte ön arıtma tesisini kuran işletme sahibinin atıksu yönetimini yürütmek üzere istihdam ettiği çevre mühendisinin görevini ihmal ederek arıtma tesisini çalıştırmaması halinde suç ihmal suretiyle icrai olarak işlenmiş olacak ve çevre mühendisinin fail olarak sorumluluğu doğacaktır.

⁸ ÜNVER, Yener: “Yeni Türk Ceza Kanunu’nda Çevrenin Kirletilmesi Suçları”, **Güncel Hukuk Dergisi**, Aralık 2005, S. 24, s. 52.

⁹ KAYAN, **a.g.m.**, s. 132.

a. Fiilin Aracı

Türk Ceza Kanunu’nun 181 ve 182. maddelerindeki fiilin aracı, *atık ve artık maddelerdir*. Suçun tanımındaki “atık” ve “artık” kavramlarından ne anlaşılması gerektiği konusunda madde metninde bir açıklama bulunmadığı gibi, kanunun başka bir hükmünde de bir tanım veya belirleme yapılmış değildir. Fiilin aracı olan “atık” kavramı, çevrenin korunması konusunda özel kanun niteliğinde olan 2872 sayılı Çevre Kanunu dikkate alınarak belirlenebilir. Çevre Kanunu’nun “Tanımlar” başlıklı 2. maddesine göre, “**atık**; herhangi bir faaliyet sonucunda oluşan, çevreye atılan veya bırakılan her türlü maddeyi” ifade eder. Yine Çevre Kanunu’nda farklı bazı atık türleri de tanımlanmıştır. Buna göre, “**katı atık**; üreticisi tarafından atılmak istenen ve toplumun huzuru ile özellikle çevrenin korunması bakımından, düzenli bir şekilde bertaraf edilmesi gereken katı atık maddeleri”, “**tehlikeli atık**; fiziksel, kimyasal ve/veya biyolojik yönden olumsuz etki yaparak ekolojik denge ile insan ve diğer canlıların doğal yapılarının bozulmasına neden olan atıklar ve bu atıklarla kirlenmiş maddeleri”, “**tehlikeli kimyasallar**; fiziksel, kimyasal ve/veya biyolojik yönden olumsuz etki yaparak ekolojik denge ile insan ve diğer canlıların doğal yapılarının bozulmasına neden olan her türlü kimyasal madde ve ürünleri”, “**atıksu**; evsel, endüstriyel, tarımsal ve diğer kullanımlar sonucunda kirlenmiş veya özellikleri kısmen veya tamamen değişmiş suları” ifade eder. Çevre Kanunu’nda da “atık” ve “artık” kavramları birlikte kullanılmasına rağmen “artık” kavramının tanımı yapılmamıştır. “Artık” kavramı da kullanılmış ürünlerden arta kalan maddeler şeklinde tanımlanabilir.

TCK m. 181 f. 3 ve 4’de suçun nitelikli halleri olarak düzenlenen hükümlerde kirletme eyleminin aracı olan atık ve artıkların bazı özelliklerine vurgu yapılmıştır. Suçun, *toprakta, suda veya havada kalıcı özellik gösteren, insan veya hayvanlar açısından tedavisi zor hastalıkların ortaya çıkmasına, üreme yeteneğinin körelmesine, hayvanların veya bitkilerin doğal özelliklerini değiştirmeye neden olabilecek niteliklere sahip olan atık ve artıklarla işlenmesi durumunda daha ağır ceza öngörülmüştür*.

Esasen suçun konusunu oluşturan atık ve artıkların neler olduğunun kanun metninde yer almaması, suçun kanuniliği ilkesi bağlamında belirlilik unsuru bakımından sakıncalı görülebilirse de, bilim ve teknolojinin bugün geldiği noktada çok farklı şekillerde gerçekleşen üretim ve tüketim süreçleri ile insanoğlunun faaliyet biçimi zenginliği sonucu atık ve artıkların sürekli sayı ve nitelikçe arttığı ve konunun kendine özgü yapısı dikkate alındığında doğru bir yaklaşımdır. Burada önemli olan ekolojik denge ile insan ve diğer canlıların doğal yapısını olumsuz etkileyen katı, sıvı veya gaz şeklinde ortaya çıkan her türlü atık ve artık maddenin suç kapsamında olmasıdır.

b. Atık ve Artıkları İlgili Kanunlarla Belirlenen Teknik Usullere Aykırı Olarak Toprak, Su veya Havaya Vermek

Atık ve artıklarla çevrenin kirlenmesi eylemi, TCK m. 181 f. 1’de sınırlı olarak, bağlı hareketli olarak düzenlenmiştir. Buna göre, atık ve artıkların alıcı ortamlara verilmesi *kanunlarla belirlenen teknik usullere aykırı olarak* yapılmalıdır. Eğer atık veya artıklar kanunlarla belirlenen teknik usullere uygun olarak doğal ortama bırakılırsa, suçun oluştuğundan söz edilemez. Bu durumda tipiklik unsuru ile birlikte hukuka aykırılık unsuru da gerçekleşmeyecektir.

Ülkemizde farklı çevre unsurlarıyla ilgili çeşitli kanuni düzenlemeler bulunmakla birlikte, doğrudan ve bir bütün olarak çevre konusunu düzenleyen, çevrenin korunmasına, iyileştirilmesine ve kirliliğin önlenmesine ilişkin temel ilkeler, önlemler ve yasaklar koyan en önemli kanuni düzenleme 2872 sayılı Çevre Kanunu’dur.

Ancak ne özel kanun niteliğinde olan Çevre Kanunu’nda ne de diğer ilgili kanunlarda atık ve artık maddelerin güvenli bir şekilde çevreye zarar vermeden doğal ortama verilmesi, bertaraf edilmesi ve imhasına ilişkin teknik usuller doğrudan düzenlenmiş değildir. Zira yaşadığımız çağda çevre ve insan hayatı bakımından tehlike yaratan atık ve artıkların sayısı ve çeşidi kadar teknolojik gelişmelerle bunların nasıl bertaraf edileceği zaman içinde sürekli değişmektedir ve bu yüzden atık ve artıkların imhası ve bertarafına ilişkin teknik usullerin kanunlarla belirlenmesi

çok güç, hatta imkansızdır¹⁰. Çünkü çevre sorunlarının doğası gereği teknik usuller son derece ayrıntılıdır ve günün koşullarına göre sürekli yenilenmek ve değişmek zorundadır. Bu nedenle tüm dünyada yönetmelik ve standart gibi ikincil mevzuat metinleriyle düzenlenirler¹¹.

Çevre Kanunu'nun "kirletme yasağı" başlıklı 8. maddesi, "*her türlü atık ve artığı, çevreye zarar verecek şekilde, ilgili yönetmeliklerde belirlenen standartlara ve yöntemlere aykırı olarak doğrudan ve dolaylı biçimde alıcı ortama vermek, depolamak, taşımak, uzaklaştırmak ve benzeri faaliyetlerde bulunmak yasaktır.*" hükmünü içermektedir. Dolayısıyla Çevre Kanunu doğru bir yaklaşımla ve dünyadaki uygulamalara paralel olarak söz konusu teknik usulleri yönetmeliklere bırakmış bulunmaktadır. Bu kapsamda özellikle sanayi ve endüstri alanlarındaki faaliyetler sonucu ortaya çıkan atık ve artıkların imha ve bertaraf edilmesine ilişkin detaylı teknik usuller, Kanunun 8. maddesine istinaden hazırlanan yönetmeliklerde düzenlenmiş durumdadır¹².

Örneğin Çevre Kanunu'nun 10. maddesine göre, gerçekleştirmeyi plânladıkları faaliyetleri sonucu çevre sorunlarına yol açabilecek kurum, kuruluş ve işletmeler, projelerini hayata geçirmeden önce Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) Raporu hazırlamak ve ÇED Olumlu Kararı veya ÇED Gerekli Değildir Kararı almakla yükümlüdürler. Aksi takdirde bu projelerle ilgili onay, izin, teşvik, yapı ve kullanım ruhsatı verilemez; proje için yatırıma başlanamaz ve ihale edilemez. Gerçekleştirilmesi planlanan projelerin çevreye olabilecek olumlu ve olumsuz

¹⁰ KAYAN, **a.g.m.**, s. 142; YAŞAMIŞ, **a.g.m.**, s. 140.

¹¹ YAŞAMIŞ, **a.g.m.**, s. 140.

¹² Atıkların kontrolüyle ilgili bazı yönetmelikler şunlardır: Atık Yağların Kontrolü Yönetmeliği (21.01.2004, RG 25353), Hafriyat Toprağı, İnşaat ve Yıkıntı Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği (18.03.2004, RG 25406), Ambalaj ve Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği (30.07.2004, RG 25538), Atık Pil ve Akümülatörlerin Kontrolü Yönetmeliği (31.08.2004, RG 25569), Endüstriyel Kaynaklı Hava Kirliliğinin Kontrolü Yönetmeliği (07.10.2004, RG 25606), Gemilerden Atık Alınması ve Atıkların Kontrolü Yönetmeliği (26.12.2004, RG 25682), Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği (31.12.2004, RG 25687), Toprak Kirliliğinin Kontrolü Yönetmeliği (31.05.2005, RG 25831), Tehlikeli Kimyasallar Yönetmeliği (11.07.1993, RG 21634), Tıbbi Atıkların Kontrolü Yönetmeliği (22.07.2005, RG 25883), Tehlikeli Maddelerin Su ve Çevresinde Neden Olduğu Kirliliğin Kontrolü Yönetmeliği (26.11.2005, RG 26005), Kentsel Atıksu Arıtımı Yönetmeliği (08.01.2006, RG 26047), Endüstri Tesislerinden Kaynaklanan Hava Kirliliğinin Kontrolü Yönetmeliği (22.07.2006, RG 26236), Bitkisel Atık Yağların Kontrolü Yönetmeliği (19.04.2005, RG 25791).

etkilerinin belirlenmesinde, olumsuz yönlerdeki etkilerin önlenmesi ya da çevreye zarar vermeyecek ölçüde en aza indirilmesi için alınacak önlemlerin, seçilen yer ile teknoloji alternatiflerinin belirlenerek değerlendirilmesinde ve projelerin uygulanmasının izlenmesi ve kontrolünde sürdürülecek çalışmaları ifade eden ÇED sürecini ayrıntılı olarak düzenleyen ve ÇED’e tabi projeleri belirleyen bir “Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği”¹³ bulunmaktadır. Bu yönetmelik kapsamındaki bir projenin ÇED incelemesi yapılmaksızın hayata geçirilmesi ya da ÇED Olumlu Kararı verildikten sonra yükümlülüklerini yerine getirmeyen, çevre için gerekli önlemleri almayan proje sahibinin faaliyeti esnasında yönetmelikle belirlenen izin, standart, sınırlama ve önlemlere aykırı olarak havada emisyonu neden olması, deniz, nehir ya da su havzasına kirli balast, tehlikeli atık, tehlikeli kimyasallar bırakması, atıksu deşarj etmesi veya atıklarını toprağa bırakması suç teşkil edecektir.

Doktrinde 181. maddenin metninde açıkça “ilgili kanunlarla belirlenen teknik usuller” ibaresi kullanılarak suçun tanımının yapıldığı, dolayısıyla Çevre Kanunu’na istinaden çıkartılan yönetmeliklerde düzenlenen teknik usullere aykırılığın suçun oluşumu için yeterli olmadığı, teknik usullere ilişkin düzenlemenin mutlaka kanunla yapılması gerektiği yönünde görüşler de bulunmaktadır¹⁴.

c. Atık ve Artıkları Çevreye Zarar Verecek Şekilde Toprak, Su veya Havaya Vermek

TCK m. 181 f. 1’deki suç tipinin oluşabilmesi için kanuni tarifte yeralan atık ve artıkların alıcı ortama verilmesi fiilinin, kanunla belirlenen teknik usule aykırı olarak gerçekleştirilmesi genel koşulunun yanı sıra aynı zamanda “çevreye zarar verecek şekilde” gerçekleştirilmesi de gereklidir. Atık ve artıkların teknik usullere aykırı olarak doğal ortama verilmesi fiilin tipikliği bakımından yeterli değildir.

¹³ Ülkemizde ÇED, 1983 yılında yürürlüğe giren Çevre Kanunu ile gündemimize girmiş ise de ilgili yönetmelik ancak 10 yıllık bir gecikme ile 1993 yılında yapıldığından bu tarihe kadar herhangi bir uygulama gerçekleştirilememiştir. Zaman içinde üç kez yeniden düzenlenen yönetmeliğin şu an yürürlükte bulunan hali 17.07.2008 tarih ve 26939 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanmıştır.

¹⁴ ÜNVER, **Çevrenin Kirlenmesi Suçları**, s. 53; YAŞAMIŞ, **a.g.m.**, s.140; DİNÇ, Güney: “Yeni Türk Ceza Yasası’nın Kentsel Getirileri”, (Çevrimiçi) http://rightsagenda.org/dosyalar/dokuman/yeni_tck_makale.doc, 27 Kasım 2007.

Kanuni tarifte “zarar verecek şekilde” denildiğinden kanun koyucunun suç olarak düzenlediği fiil, aynı zamanda çevreye zarar verecek şekilde, boyutta ve yoğunlukta olan fiildir. Bu noktada fiilin çevreye zarar verecek boyutta ve yoğunlukta olup olmadığının belirlenmesi önem kazanmaktadır. Somut olayın şartlarına göre fiilin sonuçları bakımından somut bir tehlikenin, gerçek bir zarar tehlikesinin varlığı hakim tarafından araştırılarak tespit edilecektir.

Yine 182. maddede düzenlenen çevrenin taksirle kirletilmesi suçunda da, eylemin çevreye zarar verecek şekilde gerçekleştirilmesi aranmaktadır. Bu nedenle m. 181 f. 1 ile m. 182 f. 1’de tanımlanan suç tipleri, netice unsuru bakımından somut tehlike suçlarıdır.

Esasen hukuksal korumayı güçlendirmek için fiilin çevreye zarar verecek şekli yerine, fiilin aracı olan atık veya atıkların tür, özellik ve miktar itibarıyla çevreye zarar verecek nitelikte ve elverişlilikte olmaları aranmalı idi¹⁵.

¹⁵ Bu konuda Alman Ceza Kanunu’nun atık maddelerin hukuka aykırı olarak imha edilmesine ilişkin temel suç tipini düzenleyen 326. maddesinin 1. fıkrası örnek alınabilir. “Soyut tehlike suçu olarak düzenlenen maddede tipik hareket, ancak atık maddenin imhasının zararlara sebebiyet vermesi halinde değil, *atık madde imhasının belirtilen zararlara sebep olmaya “genel olarak elverişli olması”* halinde mevcuttur. Zarara elverişlilik, sadece çevre yararları bakımından değil; bazı alternatif icrai hareketler de (zehirlerin imhası, salgın hastalık bulaştıran veya patlama tehlikesi olan atıklar) toplumsal bakımdan tehlikeli olduklarından, elverişlilik kapsamındadır”. ÜNVER/NUHOĞLU, **a.g.e.**, s. 134.

Alman CK.’nin 326. maddesinin 1. fıkrası şöyledir:

“(Aşağıda özellikleri belirtilen) atık maddelerle izinsiz olarak,

1) Zehirler veya insanlar veya hayvanlar için bulaşıcı toplumsal tehlikeli hastalıkların virüsünü içeren veya meydana getirebilen,

2) insanlarda kansere sebebiyet veren veya üremeye zarar veren veya nesli değiştiren,

3) patlama tehlikesi olan, kendi kendine yanıcı veya az miktarda olmayan radyoaktif özellik gösteren maddeler, veya

4) Türüne göre özellikleri veya miktarı,

a) suyu, havayı veya toprağı kalıcı olarak kirletmeye veya başka bir şekilde olumsuz olarak değiştirmeye veya

b) hayvanların veya bitkilerin bir kısmını tehlikeye sokmaya, elverişli olan maddeleri,

izin verilen tesisin dışında veya izin verilen veya belirtilen usulden önemli derecede saparak işleyen, depolayan, elden çıkaran veya başka türlü imha eden kimse, 5 yıla kadar hürriyeti bağlayıcı ceza veya para cezası ile cezalandırılır”. ÜNVER/NUHOĞLU, **a.g.e.**, s. 215-216.

d. Atık ve Artıkları İzinsiz Olarak Ülkeye Sokmak

TCK m. 181 f. 2’de düzenlenen suç tipinde ise fiil, *atık ve artıkların izinsiz olarak ülkeye sokulmasıdır*. Gelişmiş ülkelerde endüstriyel faaliyet sonucu ortaya çıkan pek çok tehlikeli atık ve artıklar, zehirli kimyasal madde ve atıklar farklı şekillerde gelişmemiş veya çevre duyarlılığı olmayan ya da mevzuat engeli olmayan ülkelere dış ticaret adı altında ihraç edilmekte ve çoğu zaman bu ülkelerde çevre sorunlarına, felaketlerine yol açılmaktadır. Bu anlamda ülkemizde son yıllarda gelişen çevre bilincinin etkisiyle kanun koyucu bu tarz tehlikeli madde, atık ve artıkların ticaretini, ihraç ve ithal edilmesini, taşınmasını ve ülkeden transit geçişini belli koşullar ve izinlere bağlamakta veya yasaklamaktadır. Örneğin tehlikeli kimyasallar ve atıkların ticaretiyle ilgili Çevre Kanunu’nun 13. maddesi, tehlikeli atıkların ithalatını yasaklamıştır. 14.03.2005 tarih ve 25755 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan *Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği*’nin 41. maddesine göre de atıkların, serbest bölgeler dahil Türkiye Cumhuriyeti Gümrük Bölgesine girişi yasaktır. Ancak, sektör itibari ile ekonomik değere haiz atıklar ise izinle ithal edilebilir.

TCK m. 181 f. 2 ile atık ve artıkların izinsiz olarak ülkeye sokulması fiili bir soyut tehlike suçu olarak tanımlanmaktadır. Buna göre atık ve artıkların izinsiz olarak ülkeye sokulması ile çevre açısından tehlike gerçekleşmiş kabul edilmekte ve suç oluşmaktadır. Ancak maddede izinle ülkeye sokulan atık veya artıkların izne aykırı kullanılması veya alıcı ortamlara verilmesi de açıkça suç olarak düzenlenmeliydi. Yine ithal izninin hukuka uygunluğunun da açıkça düzenlenmesi gerekirdi¹⁶. Zira hukuka aykırı yöntemlerle elde edilmiş bir izin veya başka nedenlerle hukuka aykırı olan bir izin suçun oluşumunu engellememelidir. Örneğin daha önce Hindistan’ın asbestli olduğu gerekçesiyle kabul etmediği Hollanda’ya ait OTOPAN adlı gemi, yedi yıl Amsterdam limanında bekletildikten sonra 2006 yılında İzmir Aliğa’da sökülme üzere bir Türk şirketince satın alınmıştır. Geminin Türkiye’ye girişi için gerekli izinler alınarak yola çıktığı esnada çevre örgütlerinin gemideki asbest ve kanserojen madde miktarlarının bildirilenden yüksek olduğu

¹⁶ ÜNVER, *Çevrenin Kirlenmesi Suçları*, s. 52.

gerekçesiyle yaptıkları eylemler ve izin alınırken 1 ton olarak bildirilen asbest miktarının gerçekte çok daha fazla olduğunun tespiti üzerine geminin ülkeye giriş izni Çevre Bakanlığı tarafından iptal edilmiştir¹⁷. Bu olayda Hollandalı yetkililer ile gemiyi satın alan Türk şirketinin yetkilileri geminin asbest ve kanserojen madde içerdiğini bilmekte ve bu durumu gizleyerek ‘hile ve yalan beyanla’ hukuka aykırı giriş iznini almışlardır.

4. Netice

Suçun maddi unsurlarından netice unsuru bakımından çevre suçları incelendiğinde kanuni tarifte yer alan fiilin icrası ile meydana gelen ve hukuki bir değer taşıyan dış dünyadaki değişiklik, düzenli ve temiz bir çevrede bulunması gereken ekolojik dengelerin kirlenme ve bozulma tehlikesi ile çevresel değerler ve insan, hayvan ve diğer canlıların sağlığı, doğal yapıları ve yaşamlarının zarara uğrama ve olumsuz bir etkiye maruz kalma tehlikesidir.

TCK m. 181 f.1, m. 182 f. 1 ve m.181 f. 2’de tanımlanan suç tipleri, netice bakımından **tehlike suçları** olarak düzenlenmiştir. Zira kanun koyucu öngördüğü bu suç tipleri ile çevreyi daha etkin bir biçimde koruma amacı gütmekte, bu nedenle kanuni tarifte yer alan fiillerin işlenmesiyle çevre üzerinde somut/gerçek bir zarar neticesinin doğmasını aramamakta, somut veya soyut bir tehlikenin varlığını yeterli görmektedir. Buna göre TCK m. 181 f. 1’de tarif edilen çevrenin kasten kirletilmesi suçunun oluşması için atık ve artıkların “çevreye zarar verecek şekilde” toprak, su veya havaya verilmesi yeterlidir. Esasen atık ve artıkların kanunla belirlenen teknik usullere aykırı olarak bertaraf edilmesi ile çevre kirlenme tehlikesine maruz kalmaktadır. Ancak bu kirlenme dolayısıyla ceza yaptırımını uygulanabilmesi için, icra edilen kanuni tarife uygun fiilin çevreye zarar verecek boyutta ve yoğunlukta olması, yani suçun konusu açısından somut bir tehlike meydana getirmesi de aranmaktadır. Bu nedenle suç sadece teknik usullere aykırılık şeklinde soyut bir tehlike suçu değil, somut olayın şartlarına göre araştırılıp tespit edilmesi gereken somut bir tehlikenin,

¹⁷ “Asbestli Otopan Aliğa’ya gelmesin” (16.08.2006), “Çevrecilerin denizde ‘Otopan’ zaferi” (25.08.2006), “Hileli gemiye geçiş izni yok” (15.08.2007) başlıklı haberler, (Çevrimiçi), <http://www.radikal.com.tr>, 30.06.2008.

gerçek bir zarar tehlikesinin varlığı zorunlu olan **somut tehlike suçudur**. Yine TCK m. 182 f. 1’de düzenlenen çevrenin taksirle kirletilmesi suç tipi de somut tehlike suçudur.

Kanun koyucu TCK m. 181 f. 2’de tarif ettiği atık ve artıkların izinsiz olarak ülke içine sokulması fiilini ise herhangi bir somut zarar veya somut tehlike şartı aramaksızın suç olarak düzenlemiştir. Bu suçun oluşması için kanuni tarife uygun fiilin icra edilmesi ile suçun konusu bakımından bir tehlikenin ortaya çıkacağı kabul edilmekte ve bu nedenle neticede gerçek/somut bir tehlikenin meydana gelip gelmediği araştırmasına gerek duyulmamaktadır. Buna göre atık ve artıkların izinsiz olarak ülkeye sokulması suçu, **soyut tehlike suçudur**.

Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, bu maddelerde tanımlanan çevreyi kirletme suçları **ani suçlardır**. Kanuni tarife uygun fiilin gerçekleştirilmesi ile birlikte aynı zamanda tipik netice de meydana gelmektedir. Bu açıdan çevreyi tehlikeye sokan olumsuz durumun belli bir süre devam etmesi sonucu değiştirmez¹⁸. Diğer bir ifadeyle, bu suçlar mütemadi suç değildir. Atık ve artıkların kanuni tarife uygun olarak alıcı ortamlara bırakılmasıyla suç tamamlanmış olur.

5. Nedensellik bağı

Çevreye karşı suç işleyen bir failin cezalandırılabilmesi için, failin kanuni tarife uygun olarak icra ettiği fiili ile dış dünyada meydana getirdiği değişiklik olan netice arasında illiyet bağının kurulması şarttır. Kanuni tarifte yer alan neticenin failin eylemi sonucu gerçekleşmediği hallerde, yani eylem ile netice arasında sebep sonuç ilişkisinin, illiyet bağının kurulamadığı hallerde failin ceza sorumluluğundan söz edilemez. Bu bağlamda çevreye karşı işlenen suçlarda özellikle çevre üzerinde gerçek bir zarar neticesi doğuran zarar suçu tipleri ile çevreyi somut bir kirlenme veya bozulma tehlikesi ile karşı karşıya bırakan somut tehlike suçu tiplerinde nedensellik bağlantısının varlığı gerekli olup, bu bağın tespiti önem arzeder.

¹⁸ KAYAN, **a.g.m.**, s. 136.

TCK m. 181 f. 1 ve m. 182 f. 1’de tarif edilen çevreyi kirletme suç tipleri, somut tehlike suçlarıdır ve bu suçlarda açıkça eylemin “çevreye zarar verecek şekilde” olması aranmaktadır. Bu nedenle çevreye zarar verecek şekilde gerçekleştirilen eylem ile bu eylem neticesinde ortaya çıkan somut tehlike arasında illiyet bağının, sebep-sonuç ilişkisinin belirlenmesi gerekli ve zorunludur. Bu zorunluluk aynı zamanda somut olayın şartlarına göre hakim tarafından bir inceleme ve araştırma yapılmasını da gerektirmektedir. Eğer bu araştırmada çevreyi kirleten kanuni tarife uygun fiil ile neticede gerçekleşen somut tehlike arasında illiyet bağı kurulabiliyorsa suç oluşacak ve fiili icra eden fail sorumlu tutulabilecektir.

Birden fazla failin olduğu durumlarda ise her birinin fiili ayrı ayrı değerlendirilerek nedensellik bağlantısı kurulacaktır. Çevre suçlarında genellikle kabul edilen nedensellik bağı teorilerinden “şart teorisi”ne göre, çevrenin kirlenmesine sebep olan neticenin gerçekleşmesine tesir eden her hareket sebep olarak kabul edilir. Buna göre, örneğin iki ayrı işletmenin atıksularını aynı akarsuya deşarj ettikleri bir olayda her iki işletmenin ayrı ayrı hareketiyle suçun oluşması mümkündür. Bu durumda akarsudaki kirlenme neticesi, birinin hareketi olmadan da gerçekleşecek olsa bile her iki işletmenin atıksularını akarsuya deşarj etmesi neticeye etkili olduğundan her iki hareketin de sebep olarak kabul edilmesi ve faillerinin cezalandırılması gerekir¹⁹.

TCK m. 181 f. 2’de düzenlenen atık ve artıkların izinsiz olarak ülkeye sokulması suçunda ise nedensellik bağı problemi yoktur. Zira bu suç tipi bir soyut tehlike suçudur ve kanuni tarife uygun fiilin icrası, yani atık ve artıkların izinsiz olarak ülkeye sokulması ile çevre açısından tehlikenin gerçekleştiği kabul edilmekte ve suç oluşmaktadır.

¹⁹ ŞEN, **a.g.e.**, s. 161; KAYAN, **a.g.m.**, s. 139.

E. Suçun Manevi Unsuru

1. Kast

TCK m. 181 f. 1’de yer alan atık ve artıkların ilgili kanunlarla belirlenen teknik usullere aykırı olarak ve çevreye zarar verecek şekilde, toprak, su veya havaya verilmesi suçu, kasten işlenen bir suçtur. Kastın varlığı için suçun kanuni tanımında bildirilen unsurların bilerek ve istenerek gerçekleştirilmesi zorunludur (m. 21, f. 1). Buna göre fail, atık ve artıkları alıcı ortamlar olan toprak, su veya havaya verme fiilini bilerek ve isteyerek icra etmeli, ayrıca fiilinin bu konuyla ilgili kanunlarda belirlenen teknik usullere aykırı olduğunu ve çevreye zarar verecek nitelikte olduğunu bilmelidir. Başka bir deyişle, çevrenin kasten kirletilmesi suç tipinde kast, atık veya artık maddelerin kanunlarla öngörülen teknik usullerin dışına çıkılarak ortadan kaldırılmasına, bertaraf edilmesine ilişkin olmalıdır. Yine kast, atık veya artık maddelerin bu teknik usullerin dışına çıkılarak bertaraf edilmesi, alıcı ortamlara verilmesi neticesinde çevrenin somut bir kirlenme tehlikesine maruz kalmasını da kapsamalıdır.

Bu suç doğrudan kastla işlenebileceği gibi olası kastla da işlenebilir. Olası kast, kişinin suçun kanuni tanımındaki unsurların gerçekleşebileceğini öngörmesine rağmen, fiili işlemesi halidir (TCK m. 21. f. 2). Fail, fiilin muhtemel bazı neticeleri meydana getirebileceğini öngörerek ve bunları kabullenerek fiili işlemektedir²⁰. Örneğin 2006 yılının Nisan ayında Tuzla’nın Orhanlı beldesinde bir kimya firması tarafından toprağa gömülmüş yaklaşık 640 tehlikeli atık varilinin bulunduğu olayda failler doğrudan kastla hareket etmiş olabilecekleri gibi, atık varillerini toprağa gömme eyleminin çevreyi kirliteceğini ve bu çevredeki canlı yaşamının da bundan zarar göreceğini öngörmüş ancak ne olursa olsun diyerek ve sonuçlarını kabullenerek olası kast ile de hareket etmiş olabilirler²¹.

²⁰ ÖZGENÇ, *Genel Hükümler*, s. 217.

²¹ “Tuzla’nın Orhanlı beldesinde nisan ayında bulunan zehirli varillerle ilgili olarak açılan dava ikinci celsede sonuçlandı. 640 varil ve 2 bin torbalı atığı gömdürdükleri iddiasıyla 5 yıla kadar hapis istemiyle yargılanan Unifar Kimya’nın 3 yetkilisi ile varilleri gömdükleri belirtilen 4 kişi, “fiilin suç tarihi itibarıyla ‘suç’ olarak tanımlanmadığı” gerekçesiyle beraat etti. Kartal 2. Ağır

TCK m. 181 f. 2’de düzenlenen atık ve atıkların izinsiz olarak ülkeye sokulması suçu da, doğrudan veya olası kastla işlenebilir.

2. Taksir

Kanun koyucu atık ve artık maddelerin alıcı ortamlara verilmesi fiilinin dikkat ve özen yükümlülüğüne aykırı davranarak taksirle işlenmesi halini TCK m. 182 f. 1’de ayrı bir suç tipi olarak düzenlemiş bulunmaktadır. Esasen suç teorisinde kasten işlenen fiillerin suç olarak tanımlanması asıl olmakla birlikte, kanun koyucu, failin kanuni tarifte yer alan neticeye yönelik bir irade ile hareket etmediği bazı hallerde, gerekli dikkat ve özeni göstermemiş olmasından toplumsal düzenin zarar göreceği düşüncesiyle fiilin taksirle işlenmesini de suç olarak düzenlemekte ve ceza yaptırımını öngörmektedir²². Taksirli suçlarda fail, toplumsal hayatın gereklerinden ve belli hukuki değerleri korumaya matuf davranış normlarından kaynaklanan dikkat ve özen gösterme yükümlülüğüne (objektif özen yükümlülüğü) aykırı hareket etmemiş olsa idi, yani kendisinden beklenen özeni göstermiş olsaydı, kanuni tanımda belirlenen netice gerçekleşmeyecekti.

Ceza Mahkemesi'ndeki duruşmaya tutuksuz yargılanan sanıklardan, hafriyat işiyle uğraşan Ali Ayvenli katıldı.

Esas hakkındaki görüşünü açıklayan Cumhuriyet Savcısı Mustafa Aker şunları kaydetti: "5237 sayılı TCK'nın 181. maddesinin 4. fıkrası bazında, sanıkların suçu işlediklerinin sabit olmayışı gerekçesi mevcuttur. Ülkemizde çevre konusunda tüm toplum tarafından gösterilen hassasiyetin pratikte tam anlamıyla işlemlere yansımadağı anlaşılmış olup kamu davasına konu olan eylemle ilgili idari yaptırımların uygulanması gerektiği görüşüne varılmıştır. Ancak, bulunma tarihi dahil olmak üzere olay tarihi itibarıyla bu eylem ceza yaptırımına değil, idari yaptırıma bağlanmıştır. Bu durum karşısında yetkili idari mercilerce idari yaptırımların uygulanması gerekir."

Aker, mütalaasının sonunda, idari yaptırım gereken idari mercilerce yapılması gereken soruşturmalar saklı kalmak üzere, birleşen her iki kamu davasındaki failer açısından suçu işlediklerinin sabit olmayışı görüşüyle haklarında beraat kararı verilmesini istedi.

Mahkeme heyeti de "çevreyi kasten kirletmek" suçundan yargılanan Ali Ayvenli, Mehmet Suiçmez, Turan Yılmaz ve Şerafettin Eyüpoğlu ile Unifar Kimya yetkilisi Emine Özbek, Hüseyin Hilmi Özdal ve Mehmet Ferhat İlhan'ın eylemlerinin olay tarihinde suç olarak tanımlanmadığını, konusunun suç tarihinde idari yaptırım gerektiren bir eylem olarak düzenlendiğini kaydetti. Bu nedenle tüm sanıkların beraatlerine karar verdi". **"Varil katliamına ceza yok"** (13.12.2006) başlıklı haber,

(Çevrimiçi), <http://www.milliyet.com.tr/2006/12/13/guncel/agun.html>, 3.7.2008.

²² ÖZGENÇ, **Genel Hükümler**, s. 227 vd.

Bu bağlamda çevrenin atık ve artıklarla kirletilmesi suçunun taksirli hali m. 182’de ayrıca düzenlenmiştir. Buna göre kendisinden beklenen dikkat ve özen yükümlülüğüne aykırı hareketi neticesinde çevrenin kirlenmesine yol açan fail, taksirli hareketi nedeniyle sorumlu olacaktır.

F. Hukuka Aykırılık Unsuru

Çevreyi tehlikeye düşüren veya zarar veren bir fiilin suç olması için diğer unsurların varlığı yanında aynı zamanda hukuka aykırı olması gerekir. Esasen kanuni tarifte bildirilen fiilin gerçekleştirilmesi ile hukuka aykırılık unsuru da gerçekleşmektedir. Ancak bazı nedenlerle kanuni tarifte bildirilen fiilin hukuka aykırılığı ortadan kalkar ve faile ceza verilmez. İşte fiilin hukuka aykırılığını ortadan kaldıran bu nedenler (hukuka uygunluk nedenleri), “hukuk düzeninin tekliği” ilkesi gereği bir bütün olarak tüm hukuk düzeninden kaynaklanır ve fiil sadece ceza hukuku açısından değil diğer hukuk alanları açısından da hukuka uygun sayılır²³.

Genellikle kanuni tarifte suçun hukuka aykırılık unsuruna ayrıca yer verilmez. Çünkü hukuka uygunluk nedenleri, ceza hukukunun içinden ya da dışından kaynaklanabileceği gibi, yazılı bir hukuk kuralından ya da yazılı olmayan hukuk alanından da kaynaklanabilir ve bu bakımdan bu nedenleri sınırlı sayıda tespit etmek olanağı yoktur. Ancak bazı suç tiplerinde, “hukuka aykırı olarak”, “hukuka aykırı yollarla”, “hukuka aykırı bir davranışla”, “haksız olarak” gibi ifadelerle fiilin hukuka aykırılığı özellikle belirtilmektedir²⁴.

TCK 181. madde ile kanunlarda belirlenen teknik usullere aykırı olarak atık ve artık maddelerin alıcı ortamlara verilmesi, bertaraf edilmesi cezalandırılmaktadır.

²³ DÖNMEZER/ERMAN, C. II, no. 665, s. 2; İÇEL/ÖZGENÇ/SÖZÜER/MAHMUTOĞLU/ÜNVER, a.g.e., s., 106 vd.; ÖZGENÇ, Genel Hükümler, s. 254 vd.; ÖZTÜRK/ERDEM, a.g.e., s. 188; CENTEL/ZAHER/ÇAKMUT, a.g.e., s. 288.

²⁴ Örnek olarak, TCK, m. 91 f. 2, 5, m. 109 f. 1, m. 112, m. 113, m. 114 f. 2, m. 120, m. 124, m. 132 f. 2, m. 135 f. 1, 2, m. 136. Doktrinde “hukuka özel aykırılık” deyimiyle ifade edilen bu hallerde, yani hukuka aykırılık unsurunun suç tanımında özellikle vurgulandığı durumlarda, failin kastının özel olarak belirtilen hukuka aykırılığı da kapsamı, failin hukuka aykırılık bilinciyle hareket edip etmediğinin ayrıca araştırılması ve failin cezalandırılabilmesi için bunun kanıtlanması gerektiği görüşü hakimdir. DÖNMEZER/ERMAN, C. II, no. 694, s. 20.

Ancak atık ve artıkların belirlenen teknik usullere uygun olarak doğal ortama bırakılması halinde, kanuni tarifteki fiil (eylemin tipikliği) gerçekleşmeyeceği gibi fiilin hukuka aykırılık unsuru da oluşmayacaktır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki, daha önce de değindiğimiz gibi kamu menfaati nedeniyle çevrenin korunması devletin doğrudan müdahalesini gerektiren bir alandır ve dolayısıyla bu alana ilişkin düzenlemeler çoğunlukla idare hukuku mevzuatı içinde yer almaktadır. Özellikle çevre üzerinde ciddi olumsuz baskılar yaratan, çevreyi kirletme ve zarar verme ihtimali bulunan sınai ve endüstriyel üretim faaliyetlerinin gerçekleşmesinden önceki aşama ile faaliyet sürecinde idare, izin, ruhsat, lisans, rapor gibi idari tasarruf ve önlemlerle kontrol ve denetim yetkisine sahiptir.

Bu bağlamda Çevre Kanunu'nda çevrenin korunmasına, iyileştirilmesine ve kirliliğin önlenmesine ilişkin temel ilkeler, önlemler ve yasaklar öngörülmekte ve uygulama yönetmeliklerinde de pek çok sınır değer, standart, yöntem ve teknik usul düzenlenmektedir. Kanunun 8. maddesine göre, her türlü atık ve artığın, çevreye zarar verecek şekilde, ilgili yönetmeliklerde belirlenen standartlara ve yöntemlere aykırı olarak doğrudan ve dolaylı biçimde alıcı ortama verilmesi, depolanması, taşınması, uzaklaştırılması yasaktır. İşte TCK m. 181'de ifade edilen teknik usuller, Çevre Kanunu'nun bu hükmüne istinaden çıkarılmış olan yönetmeliklerde ayrıntılı olarak yer almaktadır. Bu bakımdan atık ve artıkların anılan yönetmeliklerde belirlenen standart, yöntem ve teknik usullere uygun olarak alıcı ortamlara verilmesi ve bertaraf edilmesi, bir hukuka uygunluk nedeni oluşturacaktır.

Hukuka uygunluk nedenlerinden *hakkın kullanılması*, TCK m. 26 f. 1'de "*hakkını kullanan kimseye ceza verilmez*" şeklinde ifade edilmiş ve madde gerekçesinde "*maddenin birinci fıkrasında hakkın kullanılması hukuka uygunluk nedeni düzenlenmiştir. Bir hakkı kullanan kimsenin hukuka aykırı bir şekilde hareket etmiş sayılamayacağı, bilinen bir gerçektir. Bir hak, kanun, tüzük, yönetmelik, genelge gibi nizamla dayanabilir ve hukuken tanınmış ve düzenlenmiş olmak kaydıyla, bir mesleğin icrasından da doğabilir. Burada hakkın doğrudan doğruya kullanılabilir olması aranacaktır. Eğer hak, bir mercie başvurarak*

*kullanılabilecekse, artık buradaki hak kapsamında kabul olunmayacaktır.*²⁵” denilmektedir.

Buna göre Çevre Kanunu’na istinaden çıkarılan yönetmeliklere uygun olarak atık ve artıkların alıcı ortamlara verilmesi mevzuattan doğan bir hakkın kullanılması kapsamında hukuka uygunluk nedeni olarak değerlendirilecek ve faile ceza verilmeyecektir.

TCK m. 182 f. 2’de tanımlanan atık ve artıkların izinsiz olarak ülkeye sokulması suç tipinde ise, yetkili makamlardan alınan ithalat izni hukuka uygunluk nedenidir.

Ayrıca hukuka uygunluk nedenlerinden faydalanabilmek için, sınırın aşılması gerekir. Örneğin 181. madde için söz konusu olan hukuka uygunluk nedeninde, bir hakkını kullanan kişinin bu hakkını sınırları içinde kullanması gerekir. Eğer hukuka uygunluk nedeninin sınırı kasten aşılmış ise, hukuka uygunluk nedeninin varlığının bir önemi yoktur. Fail kasten işlediği suçtan dolayı sorumludur. Örneğin hakkın kullanılması hukuka uygunluk nedeninde, hakkını kötüye kullanan fail hukuka uygunluk nedeninden faydalanamaz²⁶. Zaten TCK’nın 27. maddesinin birinci fıkrasında “....sınırın kast olmaksızın aşılması halinde, fiil taksirle işlendiğinde de cezalandırılıyorsa, taksirli suç için kanunda yazılı cezanın altında birinden üçte birine kadarı indirilerek hükmolunur.” denilmek suretiyle sınırın taksirle aşılması hali düzenlenmiştir.

Örneğin fail, gerekli ruhsat veya izinleri alarak ve arıtma tesislerini de kurarak gerçekleştirdiği faaliyeti sonucu oluşan tehlikeli veya kimyasal atıklarını, arıtma tesisinde ön arıtma işlemi uygulamadan doğrudan doğal ortama veriyorsa ya da arıtma tesisini yönetmeliklere uygun olarak yeterli kapasitede çalıştırmıyorsa, hukuka uygunluk sınırını kasten aşıyor demektir. Bu durumda fail hukuka uygunluk nedenlerinden faydalanamaz ve kasten işlediği suç nedeniyle 181. maddeye göre cezalandırılır. Ancak faaliyet sürecinde ortaya çıkan endüstriyel atıksuyu önarıtma

²⁵ TBMM 22. Dönem, Yasama Yılı:2, Sıra Sayısı: 664, s. 432.

²⁶ ÖZTÜRK/ERDEM, **a.g.e.**, s. 210. “Bir hakkın açıkça kötüye kullanılmasını hukuk düzeni korumaz” (TMK m. 2/2).

işlemine tabi tutarak denize deşarj etmesine veya atık gazı elektro filtre sisteminden geçirerek havaya vermesine rağmen sınır değerleri aşmış ve çevre kirliliğine neden olmuş ise, yani hukuka uygunluk sınırını kasti olmaksızın taksirle aşmış ise, bu durumda fiili 182. maddeye göre değerlendirilecek ve 27. maddede bildirilen oranda cezası indirilebilecektir.

G. Suçun Nitelikli Halleri

TCK m. 181 f. 3 ve f. 4’de atık veya artıklarla çevrenin kirlenmesi ile atık veya artıkların izinsiz ülkeye sokulması suçlarının nitelikli halleri düzenlenmiştir. Üçüncü fıkra göre, bu suçların konusunu oluşturan atık veya artıkların *toprakta, suda veya havada kalıcı özellik göstermesi* halinde failin cezası iki katı kadar artırılacaktır. Atık veya artıkların bu niteliği daha ağır cezayı gerektiren nitelikli hal olarak kabul edilmiştir.

Maddenin dördüncü fıkrasında ise, bir ve ikinci fıkralarda tanımlanan suçların konusunu oluşturan atık veya artıkların diğer bir takım özellikleri, bu suçlar açısından daha ağır cezayı gerektiren ayrı bir nitelikli hâl olarak kabul edilmiştir. Bu hükmün uygulanabilmesi için, suç konusu atık ve artıkların *insan veya hayvanlar açısından tedavisi zor hastalıkların ortaya çıkmasına, üreme yeteneğinin körelmesine, hayvanların veya bitkilerin doğal özelliklerini değiştirmeye neden olabilecek niteliklere sahip olması* gerekir. Burada önemli olan atık ve artıkların niteliklerinin anılan zararlı neticeyi meydana getirmeye elverişli olmasıdır. Yani bu tür bir zararlı netice ortaya çıkmamış olsa dahi, atığın böyle bir neticeyi doğurmaya elverişli olduğunun tespiti halinde cezanın artırılması gerekecektir.

Yine atık veya artıklarla çevrenin kirlenmesi suçunun taksirle işlenmesini düzenleyen 182. maddede de atık veya artıkların bu niteliklere sahip olması ile çevrede kalıcı etki bırakması nitelikli haller olarak düzenlenmiştir.

Yapılan bilimsel araştırmalara göre, endüstriyel üretim faaliyetleri sonucu ortaya çıkan özellikle patlayıcı, oksitleyici, kanserojen, toksik ve korozyon tehlikeli atıklar ve tıbbi atıklar ile günlük yaşamımızın her alanında kullandığımız tekstil,

kozmetik, elektronik ve temizlik ürünleri gibi pek çok üründe ve tarımda kullanılan ilaç ve suni gübre çeşitlerinde bulunan kimyasal maddeler ile bunların atıkları, çevreyi kirletmekle kalmayıp alıcı ortamlarda uzun süre kalıcı olmakta, toprağa ve yeraltı sularına karışmakta ve doğal dengeyi bozmakta, doğal yaşamı tehdit etmektedir. Zaman içerisinde bunların ekosistem üzerinde doğurduğu etkiler, insan sağlığı ve yaşamı üzerinde de olumsuz sonuçlara neden olmakta ve bazı hastalıklara yol açmaktadırlar. Örneğin civa, kadmiyum, kurşun, çinko, mangan, lityum, demir, nikel, kobalt gibi ağır metaller içeren pil atıklarının gelişigüzel doğrudan veya dolaylı olarak alıcı ortama verilmesi çevre ve insan sağlığı açısından büyük tehlikeler yaratır. Atık piller, insanlar üzerinde nörolojik bozukluklar, merkezi sinir sistemi hastalıkları, kalp ve kanser hastalıkları, böbrek ve karaciğer hastalıklarına sebep olmakta ve zararları kimi zaman öldürücü boyutlara ulaşabilmektedir. Bir küçük kalem pil dört metrekaare toprağı kirletmekte ve üretim yapılamaz hale getirmektedir²⁷. 2005 yılında Hollanda'nın Groningen Üniversitesi'nde yürütülen Dünya Doğayı Koruma Vakfı (WWF) ve Greenpeace'in ortak araştırmasında, günlük yaşamda kullanılan ürünlerde bulunan zararlı kimyasalların henüz doğmamış bebeklerin vücuduna göbek kordonundan girdiğı ve daha anne rahminde bu zararlı kimyasallara maruz kaldıkları tespit edilmiştir²⁸.

İşte bu şekilde insan veya hayvanlar açısından tedavisi zor hastalıkların ortaya çıkmasına, üreme yeteneğinin körelmesine, hayvanların veya bitkilerin doğal özelliklerini değiştirmeye neden olabilecek niteliklere sahip olan atık veya artıkların alıcı ortamlara verilmesi veya ithali halinde suç, daha ağır cezayı gerektirmektedir.

²⁷ “Bitmiş Pillerin Çevre ve İnsan Sağlığına Etkileri”, **TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi**, Mayıs 2006, S. 462, s. 72-75.

²⁸ “Dünyaya gelmeden zehirleniyorlar”, **Ntvmsnbc**, (07.09.2005), (Çevrimiçi) <http://www.gezegelimiz.com/NewsDetail.Haber=1640>, 23.06.2008.

H. Suçun Özel Görünüş Biçimleri

1. Teşebbüs

TCK'nın 35. maddesine göre, fail, işlemeyi kastettiği bir suçu elverişli hareketlerle doğrudan doğruya icraya başlayıp da elinde olmayan nedenlerle tamamlayamaz ise, meydana gelen zarar veya tehlikenin ağırlığına göre cezalandırılacaktır. Kural olarak, 181. maddenin 1. fıkrasında tanımlanan atık veya artıklarla çevreni kasten kirletilmesi ve 2. fıkrasında tanımlanan atık veya artıkların izinsiz ülkeye sokulması suçlarının teşebbüs aşamasında kalması halinde fail bu hükme göre sorumlu tutulabilir. Ancak çevrenin kasten kirletilmesi suçu, atık ve artıkların alıcı ortamlara verilmesi ile tamamlanır. Yine 181. maddenin 2. fıkrasına göre atık ve artıkların izinsiz olarak ülkeye sokulması ile suç tamamlanmaktadır. Bu durumda suçun teşebbüs aşamasında kalıp kalamayacağı somut olayın şartlarına göre değerlendirilmelidir.

2. İştirak

İştirak, kanuni tarife göre tek bir fail tarafından işlenebilen bir suçun birden fazla kişinin birlikte hareket ederek işbirliği içinde işlenmesidir. Birden fazla kişinin birlikte suç işleme kararıyla (irade) suça katılmaları ve hareketlerinin netice açısından nedensel değer taşıması gereklidir²⁹. TCK m. 37 f.1'e göre "suçun kanuni tanımında yer alan *fili birlikte gerçekleştiren kişilerden* her biri, fail olarak sorumlu olur". Esasen çevrenin kirletilmesi suçları, tek bir kişi tarafından işlenebileceği gibi birden fazla kişi tarafından da iştirak halinde işlenebilir. Örneğin Çevre Kanunu'nun ek 2. maddesi gereği faaliyetleri sonucu çevre kirliliğine neden olacak veya çevreye zarar verecek kuruluş ve işletmeler çevre yönetim birimi kurmak, çevre görevlisi istihdam etmek veya yetkilendirilmiş kurum ve kuruluşlardan hizmet satın almakla yükümlüdürler. Bu nitelikte bir işletmenin genel müdürü ile üretim müdürü, göstermelik olarak bir çevre mühendisiyle anlaşmış ve arıtma tesisini çalıştırmayarak üretim sonucu ortaya çıkan atıklarını doğrudan alıcı ortamlara vermiş ise, işlenen

²⁹ ÖZTÜRK/ERDEM, **a.g.e.**, s. 316 vd.; ÖZGENÇ, **Genel Hükümler**, s. 414 vd.

suçtan iştirak halinde hepsi sorumlu olacaklardır. Eğer işletme sahibi bu durumdan haberdar ise o da müşterek fail olarak suçtan sorumlu olacaktır³⁰.

Ancak failler arasında iştirak iradesi yoksa **yan faillik** söz konusu olacaktır. Birden fazla failin birbirinden habersiz olarak suçu işlemiş olması, yani birbirinden bağımsız olarak tipik fiili gerçekleştirmiş olması halinde iştirak kurallarına başvurmaya gerek yoktur. Örneğin bir organize sanayi bölgesindeki işletmelerin birbirinden bağımsız olarak arıtma tesislerini çalıştırmadan atık gazlarını havaya vermeleri sonucu havadaki kirlilik değerleri aşılmış ve bölgede çevre kirliliği meydana gelmiş ise aralarında iştirak iradesi bulunmadığından her biri kendi fiilinden ayrı ayrı sorumlu olacaktır.

Bir işletme sahibinin kanuna uygun olarak atık maddeleri bertaraf masraflarından kaçınmak amacıyla, işletme şefi vasıtasıyla, atık maddeleri kamyon sürücüsü ve işçilere teslim ederek toprağa gömdürmesi halinde, işletme sahibinin TCK m. 37 f. 2'ye göre **dolaylı fail** olarak sorumluluğu gündeme gelebilir. Zira arka plandaki kişi olarak işletme sahibi, suçun icrai hareketlerini gerçekleştiren kamyon sürücüsü ve işçiler ile bunların hareketinin üzerinde hâkimiyet kurmakta, işçileri dilediği gibi yönlendirmektedir. Tipik fiilin gerçekleşmesi için zorunlu olan davranışı, üzerinde hâkimiyet kurduğu ve araç olarak kullandığı kişilere yaptırdığı için dolaylı fail olarak sorumlu tutulacaktır³¹.

3. İçtima

Atık ve artıklarla çevrenin kirletilmesi suçunda, içtima hükümleri bakımından zincirleme (müteselsil) suç ve fikri içtima gündeme gelebilir. **Zincirleme (müteselsil) suç**, failin aynı suç işleme kararı ile değişik zamanlarda, aynı kişiye karşı, aynı suçu

³⁰ KAYAN, **a.g.m.**, s. 151. 2007 yılında Yatağan Sulh Ceza Mahkemesi, Yatağan Termik Santrali'ni havadaki kirlilik değerleri aşılmasına rağmen çalıştırmaya devam eden *teknik müdür yardımcısı ile iki kimya mühendisini* havayı kasten kirllettikleri gerekçesiyle 6'şar ay hapis cezasına mahkum etmiştir.

(Çevrimiçi), <http://www.milliyet.com.tr/2007/05/10/yasam/axyas02.html>.

³¹ ÖZTÜRK/ERDEM, **a.g.e.**, s. 324; ÖZGENÇ, **Genel Hükümler**, s. 441. Örneğin 2006 yılında Tuzla'da açık araziye gömülmüş olarak bulunan 640 zehirli atık varilinin sahibi olan kimya firmasının sahip ve yöneticileri açısından olayda dolaylı faillik söz konusu olabilir.

birden fazla işlemesidir. Esasen bu durumda birden fazla suç vardır, ancak bu suçlar, aynı suç işleme kararının icrası kapsamında işlendikleri için aralarında subjektif/manevi bir bağ vardır³². Bu nedenle de TCK m. 43 f. 1 hükmü uyarınca tek bir cezaya hükmedilir, ancak bu ceza dörtte birinden dörtte üçüne kadar artırılır. 29.06.2005 tarih ve 5377 sayılı Kanunla TCK m. 43 f. 1 hükmüne eklenen “*mağduru belli bir kişi olmayan suçlarda da bu fıkra hükmü uygulanır*” cümlesi ile sadece bireylere karşı işlenen suçlar bakımından değil *topluma, millete veya devlete* karşı işlenen suçlar bakımından da zincirleme suç kurallarının uygulanmasına olanak sağlanmıştır.

Bu bağlamda topluma karşı işlenen suçlardan olan çevrenin kasten kirletilmesi, gürültüye neden olma ve imar kirliliğine neden olma suçlarında, aynı fiilin ayrı zamanlarda işlenmesi durumunda zincirleme suç hükümleri uygulanabilecektir. Örneğin bir fabrikanın aynı suç işleme iradesi kapsamında birden fazla kez atık ve artıklarının kanuni tarife uygun olarak alıcı ortamlara verilmesi veya atık ve artıkların izinsiz olarak birden fazla kez ülkeye sokulması halinde zincirleme suç hükümleri uygulanacak ve failin cezası artırılabacaktır.

TCK m. 44’te ise, “*işlediği bir fiil ile birden fazla farklı suçun oluşmasına sebebiyet veren kişi, bunlardan en ağır cezayı gerektiren suçtan dolayı cezalandırılır*” denilmek suretiyle **fikri içtima** düzenlenmiştir. Buna göre fikri içtima, “tek bir fiil ile birden fazla farklı suçun işlenmesi”dir.

TCK m. 181 f. 1’de atık ve artıklarla çevrenin kirletilmesi suçu, somut bir tehlike suçu olarak düzenlenmiştir. Eğer kanuni tariftaki fiilin işlenmesi ile insan sağlığında bir bozulma meydana gelmiş, kişiler sakat kalmış, iyileşmesi güç bir hastalığa yakalanmış veya ölmüş ise, artık bu durumda somut bir tehlike değil bir zarar meydana gelmiş demektir. İşte böyle bir durumda fail, fiili ile çevrenin kirletilmesi suçunun (m. 181) yanı sıra TCK’nın 2. Kısım’ında düzenlenen “Kişilere Karşı Suçlar”dan “Hayata Karşı Suçlar” (m. 81 vd.) veya “Vücut Dokunulmazlığına Karşı Suçlar” (m. 86 vd.)dan herhangi birini de ihlal etmiş olacaktır. TCK m. 44

³² ÖZGENÇ, **Genel Hükümler**, s. 471.

hükmü uyarınca fail, fiili ile sebebiyet verdiği suçlardan hangisinin cezası daha ağır ise o suçtan dolayı cezalandırılacaktır³³.

Yine örneğin fail nehre boşalttığı zehirli kimyasal madde içeren atık suları ile nehir kenarında bulunan bir tarlanın kirlenmesine veya tarlada bulunan mahsulün kurumasına ve tahrip olmasına neden olmuş ise, “malvarlığına karşı suçlar”dan mala zarar verme (m. 151 vd.) suçu dikkate alınarak cezası belirlenebilecektir.

İ. Yaptırım

Çevrenin kasten kirlenmesi suçunun temel şekli bakımından TCK m. 181 f.1’de 6 aydan 2 yıla kadar hapis cezası öngörülmüştür. Atık ve artıkların izinsiz olarak ülkeye sokulması suçunu düzenleyen 2. fıkra da ise 1 yıldan 3 yıla kadar hapis cezası öngörülmüştür. Maddede öngörülen ‘alt ve üst sınır’ arasında 61. maddede belirlenen ilkelerden hareketle temel bir ceza belirlenecektir.

TCK m. 181 f. 1 ve 2’de düzenlenen suçların nitelikli hallerini düzenleyen maddenin 3. fıkrasına göre *atık veya artıkların toprak, su veya havada kalıcı özellik göstermesi* halinde verilecek ceza 2 katına kadar artırılır. Suçun diğer nitelikli hali olan 4. fıkra da ise, 1 ve 2. fıkralarda tanımlanan fiillerin *insan veya hayvanlar açısından tedavisi zor hastalıkların ortaya çıkmasına, üreme yeteneğinin körelmesine, hayvanların veya bitkilerin doğal özelliklerini değiştirmeye neden olabilecek niteliklere sahip atık ve artıklar ile işlenmesi* halinde 5 yıldan az olmamak üzere hapis cezası ve ayrıca bin güne kadar adlî para cezası öngörülmüştür.

Maddenin son fıkrasına göre de 2, 3 ve 4. fıkralardaki eylemlerin bir özel hukuk tüzel kişinin faaliyeti çerçevesinde ve tüzel kişinin yararına işlenmesi halinde, tüzel kişi hakkında Kanun’un 60. maddesinde öngörülen güvenlik tedbirleri uygulanacak; faaliyet izninin iptaline ve suçun işlenmesi ile elde edilen ekonomik kazancın müsaderesine karar verilecektir.

³³ KAYAN, a.g.m., s. 154.

Çevrenin taksirle kirletilmesi suçunu düzenleyen 182. maddede, suçun temel şekli için adli para cezası öngörülmüş, nitelikli hal olan atık ve artıkların toprak, su veya havada kalıcı etki bırakması durumunda 2 aydan 1 yıla kadar hapis cezasına hükmolunacağı belirtilmiştir. Maddenin 2. fıkrasındaki nitelikli halde ise, insan veya hayvanlar açısından tedavisi zor hastalıkların ortaya çıkmasına, üreme yeteneğinin körelmesine, hayvanların veya bitkilerin doğal özelliklerini değiştirmeye neden olabilecek niteliklere sahip atık ve artıkların alıcı ortamlara taksirle verilmesine neden olan failin 1 yıldan 5 yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılacağı öngörülmektedir.

J. Suçun Yer Bakımından Uygulama Alanı

Türk Ceza Kanunu'nun 13. maddesinin 1. fıkrasının (d) bendi ile çevrenin kasten kirletilmesi suçunun yabancı bir ülkede işlenmesi halinde failin Türk vatandaşı veya yabancı olmasına bakılmaksızın Türkiye'de Türk kanunlarına göre yargılanacağı hüküm altına alınmıştır. Böylece uluslararası ceza hukuku güvencesi getirilmiş ve Türkiye'nin egemenlik alanı dışında işlenmiş çevreyi kasten kirletme eylemleri bakımından da 181. maddenin uygulanması sağlanmış olmaktadır. Ancak suç nedeniyle Türkiye'de yargılama yapılması Adalet Bakanı'nın talebine bağlı olup, ayrıca fail hakkında yabancı ülkede mahkûmiyet veya beraat kararı verilmemiş olmalıdır.

III. GÜRÜLTÜYE NEDEN OLMA (m. 183)

A. Kanuni Düzenleme

Gürültüye neden olma suçu, Türk Ceza Kanunu'nun 183. maddesinde;

“(1) İlgili kanunlarla belirlenen yükümlülüklere aykırı olarak, başka bir kimsenin sağlığının zarar görmesine elverişli bir şekilde gürültüye neden olan kişi, iki aydan iki yıla kadar hapis veya adlî para cezası ile cezalandırılır.”

şeklinde düzenlenmiştir.

B. Genel Olarak

Sanayileşme ve modern teknolojinin ilerlemesiyle ortaya çıkan ve insan sağlığını olumsuz bir şekilde etkileyen, yaşam kalitesini düşüren önemli çevre sorunlarından biri de gürültü kirliliğidir. En basit tanımıyla gürültü, insanlar üzerinde olumsuz etki yapan, istenmeyen ve hoşla gitmeyen ses topluluğudur. Gürültü kirliliğine zemin oluşturan faktörler arasında sanayileşme, plansız kentleşme, hızlı nüfus artışı, ulaşım, yapım ve inşaat faaliyetleri, rekreasyon gibi hususlar sayılabilir³⁴.

Gürültü kontrolünde birim olarak desibel (dB) kullanılır ve insan işitme sisteminin en çok duyarlı olduğu orta ve yüksek frekanslara daha fazla ağırlık veren bir ses düzeyi ölçütüdür. A ağırlıklı ses düzeyi olarak tabir edilen dBA, gürültünün etkilenim değerlendirilmesi ve kontrolünde yaygın olarak kullanılmaktadır.

Gerçekten bu gün bilinmektedir ki, özellikle büyük kentlerde neredeyse tüm gün maruz kaldığımız ve pek çok farklı nedenden kaynaklanan gürültü, insan sağlığı üzerinde ciddi olumsuz etkiler bırakmakta, yaşam kalitesini düşürmektedir. Geçici veya sürekli işitme bozuklukları, migren, ülser, dolaşım bozuklukları, solunum ve sindirim bozuklukları gibi fizyolojik rahatsızlıklar, uykusuzluk, davranış bozuklukları, aşırı sinirlilik ve stres, iş veriminin düşmesi, konsantrasyon bozukluğu, hareketlerin ve reflekslerin yavaşlaması gibi fiziksel ve psikolojik olumsuz etkilere yola açmaktadır. Gürültüden etkilenmenin boyutu ise, gürültüye maruz kalma süresi, gürültünün frekansı, şiddeti, kesikli ya da sabit olması ve kişisel özelliklere bağlı olarak değişir³⁵.

Çevre Kanunu'nun 26.04.2006 tarih ve 5491 sayılı Kanun'un 11. maddesi ile değişik "Gürültü" başlıklı 14. maddesine göre, kişilerin huzur ve sükûnunu, beden ve ruh sağlığını bozacak şekilde ilgili yönetmeliklerle belirlenen standartlar üzerinde gürültü ve titreşim oluşturulması yasaktır. Ulaşım araçları, şantiye, fabrika, atölye, işyeri, eğlence yeri, hizmet binaları ve konutlardan kaynaklanan gürültü ve titreşimin

³⁴ Çevre ve Orman Bakanlığı, **Türkiye Çevre Durum Raporu**, Yayın No. 5, Ankara 2007, s. 475.

³⁵ **Türkiye Çevre Durum Raporu**, s. 479-481.

yönetmeliklerle belirlenen standartlara indirilmesi için faaliyet sahipleri tarafından gerekli tedbirlerin alınması gerekir.

Ceza hukukumuzda gürültü, eski Türk Ceza Kanunu'nun 546. maddesinde gürültü yaparak “*meşguliyet, huzur ve rahatı ihlal etmek*” şeklinde “**kabahat**” olarak düzenlenmişti ve yaptırımı son derece düşük bir para cezasıydı. 1 Haziran 2005 tarihinde yürürlüğe giren yeni ceza kanununda ise bazı kabahatler suç olmaktan çıkarılıp 5326 sayılı Kabahatler Kanunu kapsamına alınırken, önemli görülen bazıları da suç olarak TCK kapsamına alınmıştır. Bu bağlamda kanun koyucu, TCK'nın “Çevreye Karşı Suçlar” bölümünde yer alan 183. maddesinde başkalarının sağlığını bozacak ölçüdeki gürültüye ilişkin düzenlemesi ile daha “dar kapsamlı bir suç tipi” yaratmış ve “iki aydan iki yıla kadar hapis veya adli para cezası” şeklinde seçenekli bir yaptırım öngörmüştür. “Başkalarının huzur ve sükûnunu bozacak şekilde gürültüye neden olma” eylemi ise Kabahatler Kanunu'nun 36. maddesinde düzenlenmiş ve idari para cezası yaptırımı ile cezalandırılmıştır.

C. Korunan Hukuki Değer

Söz konusu suçla korunan hukuki değer kişilerin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkıdır. Bu itibarla, TCK m. 183'de yapılan suç tanımı ile insan sağlığını olumsuz etkileyen gürültünün engellenmesi ve bu gürültüden arınmış bir çevrenin yaratılması amaçlanmıştır. Esasen gürültünün yayıldığı çevre tüm topluma aittir ve bu nedenle de yasalarca korunmalıdır. Gürültü kirliliği yaratılarak bireylerin sessiz ve sakin, huzurlu bir ortamda yaşamlarını sürdürme hakkı ihlal edilmektedir³⁶. Bu bakımdan suç tanımında bizatihi çevrenin kendisine ilişkin ekolojik menfaatler değil, insana ilişkin sağlık ve yaşam gibi bireysel menfaatler korunmaktadır.

³⁶ SOKULLU-AKINCI, Füsün: “Gürültü Kirliliği ve Yeni Türk Ceza Mevzuatı”, **Güncel Hukuk Dergisi**, Kasım 2005, S. 23, s. 48.

D. Suçun Maddi Unsurları

1. Fail ve Mağdur

Gürültüye neden olma suçunun faili, herkes olabilir. Ancak insanların sağlığı üzerinde olumsuz etkilere yol açan gürültünün daha çok yerleşim yeri içinde endüstriyel faaliyet yürüten işyerleri ile bar, pub, restoran, konser alanı gibi açık veya kapalı eğlence mekânlarından kaynaklandığı dikkate alındığında, bu tür işyerlerini işletenlerin suçun faili olma ihtimali yüksektir. Bunun dışında örneğin aylarca süren bir inşaat faaliyeti esnasında kullanılan ağır iş makinelerinin neden olduğu gürültünün çevre sakinlerinin sağlığına zarar verme ihtimali mevcuttur ve bu durumda inşaat faaliyetini yürüten kişiler de fail olabilir.

Anılan işyerlerinin sahibi bir tüzel kişilik ise, yani gürültüye neden olma eylemi bir tüzel kişiliğin faaliyeti çerçevesinde işlenmiş ise de, madde metninde açıkça belirtilmediği için tüzel kişilik hakkında güvenlik tedbirlerine hükmedilmesi mümkün değildir. Ancak tüzel kişilik hakkında Çevre Kanunu veya Kabahatler Kanunu'nun ilgili hükümleri uyarınca idari yaptırımlar uygulanabilir. Tüzel kişiliğin çalışanları, yetkilileri, temsilcileri veya ortaklarının ise somut olayın şartlarına göre tek başına veya iştirak hükümleri çerçevesinde cezai sorumluluğu söz konusu olacaktır.

Yine toplumu oluşturan herkes, bu suçun mağduru olabilir. Anılan faaliyetler nedeniyle sağlığının zarar görmesine elverişli gürültüye maruz kalan herkes mağdur olabilir.

2. Fiil-Netice

TCK m. 183'te tanımlanan suçun fiil unsuru, *“ilgili kanunlarla belirlenen yükümlülüklerle aykırı olarak, başka bir kimsenin sağlığının zarar görmesine elverişli şekilde gürültüye neden olmak”*tır. Bu kanuni tarife göre suçun oluşabilmesi için gürültüye neden olma fiili, hem ilgili kanunlarla belirlenen yükümlülüklerle aykırı olmalı, hem de başka bir kimsenin sağlığının zarar görmesine elverişli olmalıdır.

Hukukumuzda gürültü ile ilgili yükümlülükler, Çevre Kanunu ve ona istinaden çıkarılmış olan “Çevresel Gürültünün Değerlendirilmesi ve Yönetimi Yönetmeliği”nde yer almaktadır. Çevre Kanunu’nun 14. maddesinde, kişilerin huzur ve sükûnunu, beden ve ruh sağlığını bozacak şekilde **ilgili yönetmeliklerle belirlenen standartlar üzerinde** gürültü ve titreşim oluşturulması yasaklanmış ve ulaşım araçları, şantiye, fabrika, atölye, işyeri, eğlence yeri, hizmet binaları ve konutlardan kaynaklanan gürültü ve titreşimin yönetmeliklerle belirlenen standartlara indirilmesi için faaliyet sahipleri tarafından gerekli tedbirlerin alınması öngörülmüştür.

Yine Çevre Kanunu’nun bu maddesine istinaden ve Avrupa Birliği’nin 25/6/2002 tarihli 2002/49/EC Çevresel Gürültünün Değerlendirilmesi ve Yönetimi Direktifine paralel olarak hazırlanan *Çevresel Gürültünün Değerlendirilmesi ve Yönetimi Yönetmeliği*³⁷ ile de gürültü konusundaki genel kısıtlamalar ve çeşitli kullanımlardan kaynaklanan çevresel gürültü düzeyleri için sınır değerler tespit edilmiştir. Ayrıca yönetmelik ile gürültü konusunda ölçüm, denetim, izleme, izin ve yaptırım görev ve yetkisi, denetim ekibi kurmuş ve yetki devri yapılmış belediyeler ile il özel idareleri ve İl Çevre ve Orman Müdürlükleri’nin görevleri ile gürültü kontrol izin belgesine tabi tesis ve işletmelerin yükümlülükleri belirlenmiştir.

Anılan mevzuat hükümlerinde belirlenen yükümlülüklerle aykırı davranan, gerekli önlemleri almayan kişilerin neden olduğu gürültü, başkalarının sağlığının zarar görmesine elverişli ise 183. maddede tanımlanan suç oluşacaktır. Suç, kanuni tarifte yapılması yasaklanan veya yapılmaması istenen bir hareketin yapılması şeklinde tanımlandığı için ancak **icrai olarak** işlenebilir. Bu durumda ihmal suretiyle işlenmesi mümkün değilse de bazı hallerde *ihmal suretiyle icrai olarak* işlenebilir.

Netice unsuru bakımından ise gürültüye neden olma suçu, bir **somut tehlike** suçudur. Zira fiilin “*başka bir kimsenin sağlığının zarar görmesine elverişli şekilde*” olması aranmaktadır. Suçun oluşması için gürültünün başkalarının sağlığının zarar görmesine elverişli yoğunlukta ve yükseklikte olması gerekmektedir. Bu itibarla,

³⁷ 07.03.2008 tarih ve 26809 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren yönetmelik, 01.07.2005 tarihli ve aynı isimli önceki yönetmeliği yürürlükten kaldırmıştır.

gürültüye neden olma fiilinin işlenmesi ile ortaya çıkan netice, başka bir kimsenin sağlığının zarar görmesi şeklinde gerçek bir zarar değil, insan sağlığının zarar görme tehlikesine maruz kalmasıdır.

Yapılan bilimsel araştırmalar, gürültünün günümüzde önemli bir çevre sorunu olduğunu, yaşam çevresinin kalitesini düşürdüğünü, insanların sürekli olarak ya da çok şiddetli ani gürültüye maruz kalması sonucunda işitme sağlığı ve algılamasını olumsuz etkilediğini, fizyolojik ve psikolojik dengesini bozduğunu, iş verimliliğini azalttığını belirtmektedir. Dolayısıyla suçun oluşması bakımından, herhangi bir faaliyet esnasında meydana gelen gürültünün kanuni yükümlülüklerle aykırı olması yeterli değildir; aynı zamanda gürültünün insan sağlığının zarar görmesine elverişli düzeyde olması da gereklidir. Bu nedenle somut bir olayda hakim, gürültünün başkalarının sağlığının zarar görmesine elverişli olup olmadığını teknik ve bilimsel incelemeler ile araştırarak tespit edecektir.

3. Nedensellik Bağı

TCK m. 183'te tanımlanan gürültüye neden olma suçu, somut bir tehlike suçu olduğundan ve gürültünün başka bir kimsenin sağlığının zarar görmesine elverişliliği arandığından nedensellik bağının kurulması zorunludur. Failin cezalandırılabilmesi için kanuni tarife uygun icra edilen fiil neticesinde başkalarının sağlığının zarara uğrama tehlikesinin doğup doğmadığı araştırılacak ve eğer illiyet bağı kurulabiliyorsa fail cezalandırılacaktır.

E. Manevi Unsur

Gürültüye neden olma suçu, kasten işlenebilen bir suçtur. Burada söz konusu olan kast, suçun maddi unsurlarının fail tarafından bilinmesini ifade eder. Başka bir ifadeyle, fail neden olduğu gürültünün bu konuda ilgili kanunlarla belirlenen yükümlülüklerle aykırı olduğunu bilmelidir. Ayrıca, fail, ilgili kanunlarla belirlenen yükümlülüklerine aykırı olarak neden olduğu gürültü sonucunda başkalarının sağlığının zarar görebileceğini de bilmelidir. Belirtilen bu hususlara ilişkin kast, doğrudan kast olabileceği gibi, olası kast da olabilir.

F. Hukuka Aykırılık Unsuru

Gürültüye neden olma suçu bakımından da hakkın kullanılması hukuka uygunluk nedeni söz konusu olabilir. Suçun kanuni tarifinde “*ilgili kanunlarla belirlenen yükümlülüklerle aykırı olarak*” denmektedir. Gürültü ile ilgili yükümlülükler, Çevre Kanunu ve ona istinaden çıkarılmış olan “Çevresel Gürültünün Değerlendirilmesi ve Yönetimi Yönetmeliği”nde düzenlenmiş bulunmaktadır. Dolayısıyla hukuka uygunluk değerlendirmesi bu mevzuatta yer alan düzenlemelere göre yapılacaktır.

Çevre Kanunu m. 14 ve Çevresel Gürültünün Değerlendirilmesi ve Yönetimi Yönetmeliği’nde öngörülen önlemleri almayan ulaşım araçları, işyerleri ve atölyeler, fabrika, şantiye ve eğlence yerlerini işletenlerin belirlenen standartlara aykırı ve sınır değerler üzerinde neden oldukları gürültü, insan sağlığını bozmaya elverişli düzeyde ise suç teşkil edecektir. Ancak mevzuata uygun olarak gerekli önlemlerin alınmış, standartlara uyulmuş olması halinde fiilin hukuka aykırılık unsuru gerçekleşmeyecek ve hakkın kullanılması (m. 26, f. 1) hukuka uygunluk nedeninden faydalanılacaktır.

G. Yaptırım

Gürültüye neden olma suçunun cezası, *iki aydan iki yıla kadar hapis veya adli para cezasıdır*. Maddede öngörülen hapis cezası ile adli para cezası, suç karşılığı seçenек bir ceza olarak öngörülmüştür. Madde hükmünde adli para cezasının uygulanacağı gün sayısının alt ve/veya üst sınırı ayrıca belirtilmediğinden, TCK m. 52 f.1 uyarınca alt sınır 5 üst sınır 730 gün arasında, 61. maddede öngörülen ölçütler göz önünde bulundurularak belirlenecektir.

IV. İMAR KİRLİLİĞİNE NEDEN OLMA (m. 184)

A. Kanuni Düzenleme

İmar kirliliğine neden olma suçu, 5237 sayılı TCK'nın 184. maddesinde;

“(1) Yapı ruhsatiyesi alınmadan veya ruhsata aykırı olarak bina yapan veya yaptıran kişi, bir yıldan beş yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

(2) Yapı ruhsatiyesi olmadan başlatılan inşaatlar dolayısıyla kurulan şantiyelere elektrik, su veya telefon bağlantısı yapılmasına müsaade eden kişi, yukarıdaki fıkra hükmüne göre cezalandırılır.

(3) Yapı kullanma izni alınmamış binalarda herhangi bir sınai faaliyetin icrasına müsaade eden kişi iki yıldan beş yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

(4) Üçüncü fıkra hariç, bu madde hükümleri ancak belediye sınırları içinde veya özel imar rejimine tâbi yerlerde uygulanır.

(5) Kişinin, ruhsatsız ya da ruhsata aykırı olarak yaptığı veya yaptırdığı binayı imar plânına ve ruhsatına uygun hale getirmesi halinde, bir ve ikinci fıkra hükümleri gereğince kamu davası açılmaz, açılmış olan kamu davası düşer, mahkum olunan ceza bütün sonuçlarıyla ortadan kalkar.

(6) (Ek:29.06.2005-5377/21 m.) İkinci ve üçüncü fıkra hükümleri, 12 Ekim 2004 tarihinden önce yapılmış yapılarla ilgili olarak uygulanmaz.”

şeklinde düzenlenmiştir³⁸.

³⁸ TBMM Adalet Komisyonu'nda görüşülüp kabul edilen “İmar Kirliliğine Neden Olma” başlıklı 184. madde;

“(1) Yapı ruhsatiyesi alınmadan veya ruhsata aykırı olarak bina yapan veya yaptıran kişi, iki yıldan beş yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

(2) Yapı ruhsatiyesi olmadan başlatılan inşaatlar dolayısıyla kurulan şantiyelere elektrik, su veya telefon bağlantısı yapan ya da bu hizmetlerden yararlanılmasına müsaade eden kişi, yukarıdaki fıkra hükmüne göre cezalandırılır.

(3) Yapı kullanma izni alınmamış binalara elektrik, su, telefon veya gaz bağlantısı yapan veya bu hizmetlerden yararlanılmasına müsaade eden kişi, altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

(4) Yapı kullanma izni alınmamış binalarda herhangi bir sınai veya ticari faaliyetin icrasına müsaade eden kişi bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

(5) Dördüncü fıkra hariç, bu madde hükümleri ancak belediye sınırları içinde veya özel imar rejimine tabi yerlerde uygulanır.” şeklinde iken, Genel Kurul'da verilen bir önerge ile yukarıdaki şekilde değiştirilerek yasalaştırılmıştır. PARLAR, Ali/ HATİPOĞLU, Muzaffer: **5237 sayılı Türk Ceza Kanunu Yorumu**, C. 2, Ankara 2007, s. 1387; ÖZGENÇ, İzzet: **Türk Ceza Kanunu-Gazi Şerhi (Genel Hükümler)**, 2. Bası, Seçkin Yayınevi, Ankara 2005, s. 924.

B. Genel Olarak

5237 sayılı Türk Ceza Kanunu, 1 Haziran 2005 tarihinde yürürlüğe girmiş olmakla birlikte 184. maddede düzenlenen imar kirliliğine neden olma suçu, 344. madde hükmü uyarınca Kanunun yayınlandığı 12 Ekim 2004 tarihinde yürürlüğe girmiş bulunmaktadır.

Bilindiği üzere, plansız şehirleşme, ruhsatsız veya ruhsata aykırı yapılaşma, gecekondu ve kamu arazilerinin işgali ülkemizin bir türlü önlenemeyen kronik sorunlarının başında gelmektedir. Nitekim bu plansız ve sağlıklı şehirleşme ve yapılaşmanın bedelini 17 Ağustos 1999'da yaşadığımız depremde yaklaşık 40 bin insan hayatıyla toplum olarak çok ağır bir şekilde ödedik. 2004 yılında Sermaye Piyasası Kurulu'nun Türkiye'deki konut piyasası hakkında yaptığı bir araştırmanın sonuçlarına göre, ülkemizdeki konutların yüzde 55'i gecekondu niteliğinde, konutların yüzde 65'inin iskan ruhsatı, yüzde 33'ünün de yapı ruhsatı bulunmamaktadır³⁹. Sayıştay tarafından bu yıl içinde hazırlanan ve 15.07.2008 tarihinde kamuoyuna açıklanan "Büyükşehir Belediyelerinde Altyapı Faaliyetlerinin Koordinasyonu" konulu Performans Denetimi Raporu'nda büyükşehir belediyelerinin çoğunda yüzde 50'yi aşan oranlarda kaçak yapılaşma bulunduğu, kaçak yapılaşma oranlarının İstanbul'da yüzde 70, Ankara'da yüzde 30-40, İzmir'de yüzde 60 olduğu belirtilmekte ve üstelik bu oranların kesin veriler olmadığı yetkililerin tahminlerini yansıttığı ifade edilmektedir⁴⁰. Sadece bu oranlar bile sorunun vahametini ortaya koymaya yeterlidir.

³⁹ KARAKAŞ, Eser: "Konut Piyasası ve Türkiye Gerçeği", **Zaman Gazetesi**, 28.07.2004, s. 16.

⁴⁰ Sayıştay: "Büyükşehir Belediyelerinde Altyapı Faaliyetlerinin Koordinasyonu", **Performans Denetimi Raporu**, Mayıs 2008, s. 40,

(Çevrimiçi) <http://www.sayistay.gov.tr/rapor/perdenrap/2008/2008-1Aykome.pdf>, 21.07.2008.

Ayrıca raporda büyükşehir belediyelerinde ilk önce plana aykırı veya plansız yapılaşma olduğu, bu alanlara altyapı hizmetlerinin daha sonra götürüldüğü, kentin nasıl ve hangi yönde gelişmesi gerektiğini ortaya koyması beklenen imar planlarının çoğu yerde fiili duruma ayak uydurmak zorunda kaldığı kaydedilmekte, imar planlarında çok sık değişikliğe gidilmesinin planlama çalışmalarını anlamsız hale getireceği ve planların bağlayıcılığını azaltacağı ifade edilerek "azımsanmayacak sayıda imar değişikliği yapıldığı" vurgulanmaktadır (s. 40-42). 16 büyükşehir belediyesinde 2004-2006 yılları arasındaki üç yıllık dönemde toplam 93.578 inşaat (yapı) ruhsatı verildiği belirtilen raporda, inşaat ruhsatı ile yapı kullanma (iskan) izni sayıları kıyaslanmaktadır. Buna göre örneğin İstanbul'da 3 yıllık dönemde verilen inşaat ruhsatı sayısı 50.012 iken, yapı

5237 sayılı TCK'dan önce hukukumuzda imar mevzuatına aykırı kaçak yapılaşmayı suç olarak tanımlayan ve caydırıcı bir cezai müeyyide içeren herhangi bir hüküm yoktu. Bu dönemde yapı ruhsatı alınmadan veya ruhsata aykırı yapılan yapılar ile ilgili olarak imar kirliliğine neden olma eylemleri, 3194 sayılı İmar Kanunu'nda idari yaptırım gerektiren fiiller olarak kabul edilmiş ve Kanun'un 42. maddesi ile çoğu zaman caydırıcılıktan uzak idari para cezaları öngörülmüş idi. Ayrıca Kanun'un 32. maddesinde süresi içinde ruhsat alınmayan veya ruhsata uygun hale getirilmeyen yapıların Belediye ve Valilik tarafından yıktırılacağı hükmü yer almakla birlikte pratikte genellikle siyasal sebeplerle fazlaca uygulanmamaktadır.

Nihayet 2004 yılında çıkarılan yeni TCK'nın söz konusu düzenlemesiyle imar mevzuatında belirlenen usul ve koşullara aykırı olarak inşaat faaliyetinde bulunulması suç olarak tanımlanmıştır. Böylece imar kirliliğine neden olma suç tipi, kaçak yapılaşma, gecekondü ve kamu arazilerinin işgaline karşı mücadelede yeni bir hukuki enstrüman olarak ceza hukukumuzda girmiş bulunmaktadır.

“İmar kirliliğine neden olma” başlıklı 184. maddede üç ayrı suç tipine yer verilmiştir: *Yapı ruhsatiyesi alınmadan veya ruhsata aykırı olarak bina yapmak veya yaptırmak (f. 1), yapı ruhsatiyesi olmadan başlatılan inşaatlar dolayısıyla kurulan şantiyelere elektrik, su veya telefon bağlantısı yapılmasına müsaade etmek (f. 2), yapı kullanma izni alınmamış binalarda herhangi bir sınaî faaliyetin icrasına müsaade etmek (f. 3).*

C. Korunan Hukuki Değer

Bu suçla korunan hukuki değer, kişilerin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkıdır. Esasen insan ve diğer canlıların belli bir ekolojik denge içinde yaşamlarını sürdürdükleri hava, su, toprak gibi unsurların oluşturduğu ‘doğal çevre’nin yanı sıra insanların yaşamak için yerleştiği ve doğal çevre üzerinde yaşam için gerekli olan değişiklikleri gerçekleştirmek suretiyle ortaya çıkardığı ‘yapay

kullanma izin belgesi sayısı sadece 9.726’dır. Verilen yapı kullanma izin belgesi sayısı, aynı dönemde verilen inşaat ruhsatı sayısının yaklaşık yüzde 20’sine tekabül etmektedir. Rapora göre “bu durum, inşaat ruhsatı alan yapıların büyük bir kısmının imar mevzuatına ve fenni gereklere uyulmadan yapıldığına ve kullanıldığına işaret etmektedir” (s. 46-48).

çevre' ile bunun zaman içindeki birikimi olan 'tarihsel ve kültürel çevre' de çevre hakkının konusunu oluşturmaktadır. Bu bakımdan 'yapay çevre' ve 'tarihsel ve kültürel çevre'nin de korunması zorunludur. İşte TCK 184. maddede doğal çevre ile birlikte yapay, tarihsel ve kültürel çevrenin korunması, yapay çevrenin insan yaşamına uygun, sağlıklı, planlı ve düzenli bir şekilde oluşturulması amaçlanmaktadır. Kanun koyucu bu maddede tanımlanan suçları Kanun'un "Çevreye Karşı Suçlar" bölümünde düzenlemek suretiyle, korunan hukuksal değer in imar düzeninden ziyade bireylerin sağlıklı, temiz, düzenli, güvenli ve estetik bir çevrede yaşama hakkı olduğunu kabul etmektedir⁴¹. Aynı zamanda çarpık kentleşme, mimari ve estetik değerden yoksun kaçak yapılaşmanın yarattığı görüntü kirliliğinin engellenmesi de maddenin amaçları arasındadır.

D. Suçun Maddi Unsurları

1. Suçun Konusu

TCK m. 184 f. 1'de suç olarak tanımlanan fiil, yapı ruhsatıyes i alınmadan veya ruhsata aykırı olarak bina yapmak veya yaptırmaktır. Buna göre suçun konusu, **bina**dır. Ancak düzenlemede "bina" kavramına veya niteliğine ilişkin herhangi bir tanımlama ya da belirleme yapılmamıştır. 3194 sayılı İmar Kanunu'nun 5. maddesinde "**bina**; kendi başına kullanılabilen, üstü örtülü ve insanların içine girebilecekleri ve insanların oturma, çalışma, eğlenme ve dinlenmelerine veya ibadet etmelerine yarayan, hayvanların ve eşyaların korunmasına yarayan yapılar" şeklinde tanımlanmıştır. İmar Kanunu'na göre "**yapı**" ise, karada ve suda, daimi veya muvakkat, resmi ve hususi yeraltı ve yerüstü inşaatı ile bunların ilave, değişiklik ve tamirlerini içine alan sabit ve müteharrik tesislerdir. Bu tanımlara göre "yapı" kavramı, "bina" kavramını da kapsayan daha geniş kapsamlı bir kavramdır. Yani her bina aynı zamanda bir yapıdır, ancak her yapı bir bina değildir. Örneğin bahçe duvarı, yüzme havuzu, iskele, köprü, tünel, su kanalı, elektrik ve telefon tesis ve direkleri gibi tesisler yapı olmasına rağmen bina değildir. 184. maddenin 1.

⁴¹ YILDIZ, Ali Kemal: "İmar Kirliliğine Neden Olma Suçu (TCK m. 184)", **Galatasaray Hukuk Fakültesi Dergisi**, Prof. Dr. Erden Kuntalp'e Armağan, C. II (Kamu Hukuku), S. 2004/2, s. 294.

fıkrasındaki düzenlemede ise suçun konusu *binadır*, *yapı* değil. Dolayısıyla bina tanımına girmeyen yapılar suç kapsamında değerlendirilmemektedir⁴².

Maddenin 2. fıkrasındaki yapı ruhsatiyesi olmadan başlatılan inşaatlar dolayısıyla kurulan şantiyelere elektrik, su veya telefon bağlantısı yapılmasına müsaade etmek suçunun konusu ise *şantiye*dir. Şantiye, büyük yapıların inşa edildiği yerlerde yapımın gerektirdiği araç ve gereçlerin bulundurulduğu ve çalışanların oturduğu geçici binalardır⁴³. Plansız Alanlar İmar Yönetmeliği'ne göre de şantiye, “*lüzum ve ihtiyaca göre inşaatın devamı süresinde kullanılıp yıkılmak üzere yapılacak binalar*”dır. Şantiye niteliğinde olmayan binalar suçun konusu dışında kalmaktadır.

2. Fail ve Mağdur

Maddenin 1. fıkrasındaki suçun faili, yapı ruhsatiyesi alınmadan veya ruhsata aykırı olarak *bina yapan veya yaptıran kişidir*. Düzenlemeye göre *inşaatın sahibi, binayı yapan yüklenici, taşeron, usta, kalfa ve işçiler* fail olarak sorumlu tutulacaklardır. Maddenin gerekçesinde inşaat faaliyetine *kontrol ve denetim hizmeti veren teknik kişilerin* de fail sıfatıyla cezalandırılacakları belirtilmekte ise de, madde metninde kontrol ve denetim hizmeti veren kişilerin sorumluluğuna ilişkin herhangi bir ibare yoktur. Buna rağmen sadece maddenin gerekçesinde yer aldığı için bu kişilerin fail olarak sorumluluğuna gidilmesi suçta ve cezada kanunilik ilkesine aykırı olacaktır⁴⁴. Yine ruhsatsız veya ruhsata aykırı binanın yapımında çalışan usta, kalfa veya işçiler de ancak binanın ruhsatsız veya ruhsata aykırı yapıldığını bilmeleri ve bu konuda kusurlu olmaları halinde sorumlu tutulabilirler. Zira bu suç kasten

⁴² ERGEN, Cafer / BÖKE, Veli: **Kaçak Yapı**, Seçkin Yayınevi, Ankara 2005, s. 126; ERGEN, Cafer: “5237 sayılı TCK’nın 184. Maddesinde Yeralan İmar Kirliliği Suçu Açısından Belediye Görevlilerinin Durumu”, **Mahalli İdareler Dergisi**, Ekim 2006, S. 147, s. 19; SÜTÇÜ, Nezi: “İmar Kirliliğine Neden Olma Suçunun Tahlili (5237 Sayılı TCK Md. 184)”, **Legal Hukuk Dergisi**, Mart 2005, S. 27, s. 981; YILDIZ, **a.g.m.**, s. 295.

⁴³ BAYDEMİR, Mehmet: **Ansiklopedik Emlak-Finans-Hukuk Sözlüğü**, İstanbul 2003, s. 252’den akt. PARLAR/ HATİPOĞLU, **C. 2**, s. 1389.

⁴⁴ YILDIZ, **a.g.m.**, s. 294; SÜTÇÜ, **a.g.m.**, s. 984.

işlenebilen bir suçtur⁴⁵.

184. maddenin 2. fıkrasında tanımlanan suçun faili ise, yapı ruhsatiyesi olmadan başlatılan inşaatlar dolayısıyla kurulan şantiyelere elektrik, su veya telefon bağlantısı yapılmasına müsaade eden kişidir. Burada fail kamu görevlisi olabileceği gibi, özel hukuk tüzel kişilerinin bu hizmetlerle ilgili işlemlerde imza, onay ve kontrol yetkisine sahip çalışanları da olabilir⁴⁶. Örneğin su aboneliği açısından bağlantı yapılmasına izin veren Belediye çalışanı kamu görevlisi, elektrik bağlantısı yapılmasına izin veren Bedaş çalışanı ile telefon bağlantısı yapılmasına izin veren Telekom çalışanı özel hukuk tüzel kişisinin bu işlemlerle ilgili yetkilisidir.

Maddenin 3. fıkrasında öngörülen yapı kullanma izni alınmamış binalarda herhangi bir sınai faaliyetin icrasına müsaade etmek suçu bakımından da fail, bu konuda görevi, sorumluluğu ve yetkisi bulunan ilgili kişidir.

184. madde ile düzenlenen suçların mağduru ise toplum ve toplumu oluşturan tüm bireylerdir. Bu suçlar ile korunan hukuki değer bireylerin sağlıklı, düzenli ve estetik bir çevrede yaşama hakları olduğuna göre, suçun mağduru ve suçtan zarar görecekt olanlar da toplumdaki bireylerdir⁴⁷.

3. Fiil-Netice

TCK 184. maddede üç ayrı suç tipi düzenlenmiştir. Birinci fıkrada ruhsatsız veya ruhsata aykırı bina yapma ve yaptırma, ikinci fıkrada ruhsatsız olarak başlatılan inşaatlara ait şantiyelere elektrik, su veya telefon bağlantısı yapılmasına müsaade etmek, üçüncü fıkrada ise yapı kullanma izni alınmamış binalarda sınai faaliyet icrasına müsaade etmek fiilleri suç olarak tanımlanmıştır.

⁴⁵ YILDIZ, **a.g.m.**, s. 294; SÜTÇÜ, **a.g.m.**, s. 985; ARISOY, Mine: “5237 sayılı Türk Ceza Kanunu’nda İmar Kirliliğine Neden Olma Suçu”, **Terazi Hukuk Dergisi**, Eylül 2007, S. 13, s. 89.

⁴⁶ SÜTÇÜ, **a.g.m.**, s. 985; 184. maddenin su aboneliği açısından tahliline ilişkin bkz. ÇELİK, M. Lamih: “İmar Kirliliğine Neden Olma Suçunun Su Abonesi Verme Açısından Tahlili”, **Mahalli İdareler Dergisi**, Ekim 2007, S. 159, s. 44-47.

⁴⁷ YILDIZ, **a.g.m.**, s. 294-295.

a. Yapı Ruhsatı Alınmadan veya Ruhsata Aykırı Olarak Bina Yapmak veya Yaptırmak

TCK m. 184 f. 1’de suç teşkil eden fiil, *yapı ruhsatiyesi alınmadan veya ruhsata aykırı olarak bina yapmak veya yaptırmaktır*.

Yapı ruhsatiyesi, belediyelerin; yeni yapı inşası, eski yapılara kat eklenmesi, onarım, foseptik, bahçe duvarı ve benzeri yapılara başlanması için düzenleyerek aslını yapı sahibine verdikleri, bir örneği belediyede kalacak, diğer örneği Maliye Bakanlığı’na ve bir örneği de Devlet İstatistik Enstitüsü’ne gönderilecek olan belgedir⁴⁸.

3194 sayılı İmar Kanunu’nun 21. maddesinde, bu kanun kapsamına giren bütün yapılar için belediye veya valiliklerden yapı ruhsatı alınmasının zorunlu olduğu, daha önceden ruhsat alınmış yapılarda herhangi bir değişiklik yapılmasının da yeniden ruhsat alınmasına bağlı olduğu, 27. maddesinde bunun istisnası olarak belediye ve mücavir alan dışındaki köylerde yapılacak yapılar için ruhsat aranmayacağı belirtilmiş ve 22. maddesinde de yapı ruhsatı alma koşulları düzenlenmiştir. İmar Kanunu’nun hükümleri kamu düzeni ile ilgilidir ve kanun gereğince her türlü inşaatın yapımı yetkili mercilerden ruhsat alınmasına bağlı olup ruhsatsız yapılan ve ruhsata bağlanamayan yapıların yıkılması zorunludur⁴⁹. Ruhsat alınmadan inşaata başlanamaz⁵⁰. Yapı ruhsatının zorunlu olması, yapıların imar mevzuatında belirlenen usul ve koşullara, fen ve sağlık kurallarına uygun olarak yapılmasını, inşa faaliyetlerinin daha yapılmasına başlanılmadan denetim altına alınmasını sağlamak amacıyladır.

İşte Ceza Kanunu’nun m. 184 f. 1 ile suç olarak tanımladığı ve cezai yaptırıma bağladığı fiil ile, imar mevzuatına göre inşası için yapı ruhsatiyesi alınması

⁴⁸ BAYDEMİR, **a.g.e.**, s. 109, 250. Başka bir tanıma göre de yapı ruhsatı, yeni bir yapı yapılmasına veya mevcut bir yapının esaslı onarım ve tadilatı ve ilavesine, yetkili makamlarca izin verilmesidir. KARAVELİOĞLU, Celal: **Açıklamalı-Uygulamalı-İçtihatlı İmar Kanunu**, Karavelioğlu Hukuk Yayınevi, Ankara 2007, s. 965.

⁴⁹ Yargıtay 15. HD, 03.12.2001 tarih ve 2001/3718 E., 2001/5575 K. sayılı kararı.

⁵⁰ Yargıtay 15. HD, 09.12.1997 tarih ve 1997/4557 E., 1997/5306 K. sayılı kararı.

zorunlu olan her türlü binanın (konut, işyeri, kamu hizmet binaları, hastane vb) çevre kirliliğine yol açmayacak biçimde, fen ve sağlık kurallarına uygun olarak önceden belirlenen usul ve esaslar çerçevesinde inşasını temin etmek amaçlanmaktadır. Bu bakımdan maddede tanımlanan suçun oluşumu için binanın tamamlanmış olması şart değildir. Maddenin gerekçesinde de “imar mevzuatında belirlenen usul ve koşullara aykırı olarak *inşa faaliyetinde bulunmak* suç olarak tanımlanmıştır” denildiğinden, bina yapılmasına yönelik inşa faaliyetine başlanmakla suç oluşur⁵¹. Suçun düzenleniş amacı dikkate alındığında, suçun oluşumu için binanın tamamlanmış olmasını aramak amaca aykırı bir yorum olacaktır.

İmar Kanunu’nun 21. maddesine göre ruhsat alınarak yapılmış binalarda sonradan yapılacak herhangi bir değişiklik için de yeniden ruhsat alınması gerekmektedir. Ancak TCK 184. madde bu şekilde ruhsatlı binalarda sonradan ruhsatsız olarak değişiklik yapılmasını kapsamına almamış, suç olarak öngörmemiştir.

b. Yapı Ruhsatı Olmadan Başlatılan İnşaatlara Ait Şantiyelere Elektrik, Su veya Telefon Bağlantısı Yapılmasına Müsaade Etmek

184. maddenin 2. fıkrasında *yapı ruhsatı olmadan başlatılan inşaatlar dolayısıyla kurulan şantiyelere elektrik, su veya telefon bağlantısı yapılmasına müsaade etmek* fiili, ayrı bir suç olarak düzenlenmiştir.

Düzenlemeye göre elektrik, su veya telefon bağlantısı yapılmasına müsaade edilen yer, öncelikle ruhsat alınmadan başlatılan bir inşaata ait şantiye olmalıdır. Yukarıda da açıklandığı üzere şantiye, inşaatın devamı süresince kullanılıp yıkılmak üzere yapılan ve inşa faaliyetinin gerektirdiği malzeme ve araçların konulduğu, çalışanların kaldığı ve daha çok prefabrik nitelikteki geçici binalardır.

⁵¹ ARISOY, **a.g.m.**, s. 90. Aksi görüşte, ERGEN/BÖKE, **a.g.e.**, s. 127. ERGEN/BÖKE’ye göre, binanın üstü kapanmakla suç tekemmül eder. Yapının bina olduğu ortaya çıkmışsa da üstü kapanıncaya kadar teşebbüs hükümleri uygulanır. Aynı yönde, SÜTÇÜ, **a.g.m.**, s. 981.

Suçun kanuni tarifine göre, şantiye niteliğinde olmayan veya ruhsatsız olarak yapılıp tamamlanmış binalara elektrik, su veya telefon bağlantısı yapılmasına izin verilmesi bu suçu oluşturmaz⁵². Esasen maddenin konuluş amacı doğrultusunda kaçak yapılaşma ile etkin mücadele için, ruhsatsız inşaatla ait şantiye ile birlikte, ruhsatsız veya ruhsata aykırı olarak yapılıp bitirilmiş veya ruhsatlı olsa bile yapı kullanma izni alınmamış binalara da söz konusu hizmetlerin götürülmesine izin verilmesi suç olarak tanımlanmalı ve yaptırıma bağlanmalı idi⁵³. Her ne kadar İmar Kanunu'nun "Kullanma izni alınmamış yapılar" başlıklı 31. maddesi "*İnşaatın bitme günü, kullanma izninin verildiği tarihtir. Kullanma izni verilmeyen ve alınmayan yapılarda izin alınuncaya kadar elektrik, su ve kanalizasyon hizmetlerinden ve tesislerinden faydalandırılmazlar. Ancak, kullanma izni alan bağımsız bölümler bu hizmetlerden istifade ettirilir.*" hükmünü içermekte ise de, bu hükme aykırı davranışlar için İmar Kanunu'nda herhangi bir yaptırım öngörülmüş değildir ve pratikte de bu hizmetleri sunan kurumlar tarafından yasağa riayet edilmemektedir⁵⁴. Bu durumda imar mevzuatına aykırı olarak çoğu zaman kamu

⁵² YILDIZ, **a.g.m.**, s. 296; KATOĞLU; **a.g.m.**, s. 145; ERGEN/BÖKE, **a.g.e.**, s. 128; ARISOY, **a.g.m.**, s. 91; SÜTÇÜ, **a.g.m.**, s. 986.

⁵³ YILDIZ, **a.g.m.**, s. 296, 297. TBMM Adalet Komisyonu'nda kabul edilen taslakta maddenin 3. fıkrası, "*Yapı kullanma izni alınmamış binalara elektrik, su, telefon veya gaz bağlantısı yapan veya bu hizmetlerden yararlanılmasına müsaade eden kişi, altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.*" şeklinde iken, Genel Kurul'daki görüşmeler esnasında iktidar partisi milletvekillerinin önergesi üzerine madde metninden çıkarılmıştır. Bu hükmün madde metninden çıkarılmasında, kamu hizmet binaları da dahil olmak üzere ülkemizdeki binaların büyük kısmının yapı kullanma izninin olmaması nedeniyle bu binalarda elektrik, su, telefon veya gaz gibi hizmetlerden yararlanılmasına müsaade eden herkesin bir anda suçlu konumuna gelebileceği endişesi etkili olmuştur. ÖZGENÇ, **Gazi Şerhi**, s. 924, dipnot, 18.

KATOĞLU da "siyasal kazançlar sağlama olanağı veren ve kaçak binalarda yaşayan seçmenleri hoşnut etmeye yönelik "hizmet götürülmesi"nin de önüne geçmeye elverişli" olan düzenlemenin metinden çıkarılmasında yerel siyasetin etkili olduğunu ifade etmektedir. KATOĞLU, **a.g.m.**, s. 145, dipnot, 3; **Çevre Hukuku Sempozyumu**, s. 93, dipnot, 3.

⁵⁴ Ancak yerel yönetimlerin yeni TCK'nın yürürlüğe girmesinden sonra bu konuda daha dikkatli davranmaya başladıkları söylenebilir. Örneğin iskan ruhsatı bulunmayan meskene su aboneliği olmak için yapılan başvurunun belediye tarafından binanın iskan ruhsatı olmadığı gerekçesiyle reddedildiği bir olayda, Yargıtay şu kararı vermiştir: "*Davalı idarenin objektif koşullarla ilan ettiği ve tekel durumundaki hizmetlerin yapılması için genel ve devamlı nitelik arz eden icabının, fert tarafından kabulü halinde idare iltihaki nitelikteki sözleşmeyi, herhangi bir yasal ya da teknik sakınca yoksa yapmakla ve hizmeti ferde ulaştırmakla görevlidir. Ancak, idarenin bu şekildeki hizmetler konusunda sözleşme yapma zorunluluğu, hizmetten yararlanmak isteyen ferdin gerekli koşulları haiz olması ve hizmetin götürülmesinde yasal ve teknik olanaksızlıkların bulunmaması ile sınırlıdır. / 3194 sayılı İmar Kanunu'nun 30. ve 31. maddesinde, kullanma izni verilmeyen veya alınmayan yapıların izin alınuncaya kadar belediye hizmetlerinden ve tesislerinden faydalanamayacakları belirtilmiş, buna aykırı hareket eden görevliler hakkında da TCK'nın 184. maddesi ile de cezai yaptırımlar getirilmiştir. Davacıya ait bölüm ve bağlı olduğu*

arazileri, orman bölgeleri ve su havzaları gibi yasak bölgelerde yoğun yapılaşmanın olduğu, bizzat resmi kurumlarca elektrik, su, telefon, doğalgaz, yol gibi alt yapı hizmetlerinin götürüldüğü bir ortamda sağlıklı ve düzenli bir şehirleşmeden ve imar düzeninden, çevre hakkının varlığından, kaçak yapılaşma ile etkin bir mücadeleden söz etmek imkansızdır.

Yine suçun kanuni tarifinde suç oluşturan bağlantılar elektrik, su ve telefon bağlantısı ile sınırlandırılmıştır. Buna göre bu bağlantılara izin vermenin dışında, örneğin doğalgaz, kablolu tv bağlantısı yapılmasına izin verilmesi, yol ve kanalizasyon gibi alt yapı hizmetlerinin sunulması suç oluşturmaz⁵⁵.

Bu suç ile cezalandırılan fiil, elektrik, su veya telefon bağlantısı işlemlerinde görevli ve yetkili kişiler tarafından suçun kanuni tarifine uygun olarak izin verilmesidir. Yetkili kişinin bağlantı iznini vermeden önce bağlantı yapılacak olan şantiyenin ait olduğu inşaatın yapı ruhsatı olup olmadığını araştırması gerekmektedir. Dolayısıyla suçun oluşması için yapı ruhsatı olmayan inşaata ait şantiyeye elektrik, su veya telefon bağlantısı yapılmasına izin verilmesi yeterlidir. Ayrıca bağlantının yapılıp yararlanmanın başlamış olmasına gerek yoktur⁵⁶.

binanın iskan ruhsatının bulunmadığı taraflar arasında uyumsuzluk konusu değildir. Bu nedenlerle İmar Kanunu'nun 30. ve 31. maddesi hükmüne göre davacının abone yapılması mümkün olmadığı halde,...” Yargıtay 13. HD, 25.1.2007 tarih ve 2006/13231 E., 2007/640 K. s. kararı; Aynı yönde Yargıtay 13. HD, 12.12.2006 tarih ve 2006/11648 E., 2006/16248 K. s. kararı.

Kararda her ne kadar kullanma izni alınmayan yapıların belediye hizmetlerinden faydalandırılması yasağına aykırı hareket eden görevliler hakkında TCK'nın 184. maddesi ile cezai yaptırımlar getirildiği ifade edilmekte ise de, yukarıda açıklandığı üzere buna ilişkin tasarının hükmü kanunlaşmamış, sadece ruhsatsız başlatılan inşaatlar dolayısıyla kurulan şantiyelere elektrik, su veya telefon bağlantısı yapılmasına izin verilmesi suç olarak düzenlenmiştir. Dolayısıyla şantiye niteliğinde olmayan, imar mevzuatına aykırı, ruhsatsız ya da ruhsatına aykırı veya iskan ruhsatı olmayan binalara anılan hizmetlerin verilmesi 184. maddeye göre suç teşkil etmemektedir. Ancak burada TCK'nın 257. maddesinde tanımlanan “görevi kötüye kullanma” suçu gündeme gelecektir.

⁵⁵ YILDIZ, **a.g.m.**, s. 296, 298; ARISOY, **a.g.m.**, s. 91; ERGEN/BÖKE, **a.g.e.**, s. 127.

⁵⁶ ERGEN/BÖKE, **a.g.e.**, s. 128. Karşı görüşte, ARISOY, **a.g.m.**, s. 92. ARISOY'a göre elektrik, su veya telefon bağlantısının yapılıp faal hale gelmesiyle suç tamamlanmış olur.

c. Yapı Kullanma İzni Alınmamış Binalarda Sınaî Faaliyet İcrasına Müsaade Etmek

Maddenin 3. fıkrasında ise suç oluşturan fiil, *yapı kullanma izni alınmamış binalarda herhangi bir sınaî faaliyetin icrasına müsaade etmektir*.

Yapı kullanma izni (iskan ruhsatı), yapıların kanun, imar planı ve yönetmelik hükümleri ile ruhsat ve eklerine uygun olarak yapıldığını ve kullanılmasında fen ve sağlık bakımlarından bir sakınca olmadığını gösteren ve sahibine fiilen kullanma ve iskan etme yetki ve imkanı sağlayan resmi bir belgedir⁵⁷. İmar Kanunu’nun 30. maddesine göre, yapı tamamen bittiği takdirde tamamının, kısmen kullanılması mümkün kısımları tamamlandığı takdirde bu kısımların kullanılabilmesi için, inşaat ruhsatını veren belediye ve valiliğe başvurularak yapı kullanma izninin alınması zorunludur. Yapı kullanma izni, tamamlanan yapının ruhsat ve eklerine, fen ve sağlık kurallarına uygunluğunu denetlemenin bir aracıdır⁵⁸.

Sınaî faaliyet ise, madenler, toprak ürünleri ve hayvansal ürünler gibi hammaddeleri, makine, iş gücü ve diğer araçlardan yararlanarak insan gereksinimlerini karşılayacak ürün durumuna getirmek amacıyla yapılan çalışmalardır⁵⁹.

İşte TCK m. 184 f. 3’de yapı kullanma izni olmayan binalarda herhangi bir sınaî faaliyete izin verme eylemi cezalandırılmaktadır. Burada suç, sınaî faaliyete izin verme olarak sınırlandırılmış, bunun dışındaki *ticari* faaliyetlere izin verme eylemi suç tanımının kapsamı dışında bırakılmıştır⁶⁰. *İşyeri Açma ve Çalışma Ruhsatlarına İlişkin Yönetmelik*de⁶¹ ise, işyeri açma ve çalışma ruhsatı verilen işyerlerinde aranacak genel şartların düzenlendiği 5. maddenin (c) bendinde “özel

⁵⁷ KARAVELİOĞLU, a.g.e., s. 1136.

⁵⁸ KARAVELİOĞLU, a.g.e., s. 1136; ERGEN/BÖKE, a.g.e., s. 258.

⁵⁹ BAYDEMİR, a.g.e., s. 70; YILDIZ, a.g.m., s. 296.

⁶⁰ TBMM Adalet Komisyonu’nda kabul edilen taslak metnin dördüncü fıkrasını oluşturan düzenlemede sınaî faaliyetle birlikte “*ticari*” faaliyetler de suç kapsamında iken, Genel Kurul’da “*ticari*” ibaresi metinden çıkartılarak yasalaştırılmıştır. ÖZGENÇ, **Gazi Şerhi**, s. 925, dipnot, 19.

⁶¹ 10 Ağustos 2005 tarih ve 25902 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

yapı şeklini gerektiren sinema, tiyatro, düğün salonu, otel, hamam, sauna; ekmek fırını ile akaryakıt, sıvılaştırılmış petrol gazı, sıvılaştırılmış doğalgaz ve sıkılaştırılmış doğalgaz istasyonu için *yapı kullanma izin belgesinin* alınmış olması” şartı getirilmiştir.

Esasen yapı kullanma izin belgesi, sınaî faaliyetler ile birlikte tüm ticari faaliyetlerin icra edildiği binalar için aranmalı ve her türlü işyerinin açılış ve çalışma ruhsatı bakımından da zorunlu hale getirilmelidir. Yine yapı kullanma izni alınmış bir binada *kullanma amacına aykırı faaliyette bulunulması* ve bu faaliyete izin verilmesi de suç kapsamına alınmalıdır. Zira özellikle büyükşehirlerde ikamet (konut) amaçlı pek çok apartmanın bodrum katlarında tekstil, boyahane, havai fişek imalathanesi gibi kimyasal yoğunluklu atölyelerin ya da yüksek ısı gerektiren fırın, hamam, sauna gibi işyerlerinin can ve mal güvenliği bakımından tehlikeli bir şekilde denetimsiz olarak faaliyet gösterdikleri bilinen bir gerçektir⁶².

Yapı kullanma izni alınmamış binalarda herhangi bir sınaî faaliyet icrasına müsaade edilmesi ile suç oluşmaktadır. Sınaî faaliyetin yürütülmesi konusunda izin vermeye yetkili kişilerin, örneğin yukarıda anılan yönetmelik hükümlerine göre işyeri açılış ve çalışma ruhsatını vermeye yetkili Belediye başkanı veya görevlendireceği yetkili kişi tarafından kanuna aykırı olarak ruhsat işleminin gerçekleştirilmesi ile suç tamamlanır. Ayrıca işyerinin faaliyete geçmiş olması gerekmez.

E. Manevi Unsur

TCK 184. maddede tanımlanan her üç suç tipi de ancak kasten işlenebilen suçlardır. Kast, suçun kanuni tanımındaki unsurların bilerek ve istenerek gerçekleştirilmesidir. Buna göre maddenin 1. fıkrasındaki suç bakımından, suçun konusu olan binanın yapımında yer alan fail, inşa faaliyetinin yapı ruhsatı olmadan

⁶² Örneğin geçtiğimiz Ocak ayında Zeytinburnu’nda beş katlı bir iş hanının ruhsatsız çatı katında bulunan ruhsatsız maytap ve havai fişek imalathanesinde meydana gelen patlamada 23 kişi hayatını kaybetmiş, 100’den fazla kişi yaralanmış ve bina da çökmüştü. “**Ruhsatsız Cinayet**” (01.02.2008) başlıklı haber, (Çevrimiçi), <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=246204>, 11.08.2008.

veya ruhsata aykırı olarak yürütüldüğünü bilmelidir. Burada inşaat sahibi ile inşaatı yapan yüklenicinin binanın ruhsatsız olduğunu bilmemeleri mümkün değildir. Ancak diğer usta, kalfa ve işçilerin ise yapımında yer aldıkları binanın ruhsat alınmadan veya ruhsata aykırı yapıldığını bilmemeleri mümkündür. Çoğu zaman sadece günlük ekmek parasını çıkarmaya çalışan, okuma-yazma dahi bilmeyen işçilerin bu suçun faili olarak sorumlu tutulmaları adil olmayan sonuçlar ortaya çıkarabilir⁶³. Bu nedenle binanın ruhsatsız veya ruhsata aykırı yapıldığını bilmeyen veya bilebilecek durumda olmayan işçilerin durumu TCK 30. maddede düzenlenen “hata” hükümlerine göre değerlendirilmelidir.

Maddenin 2. fıkrasında düzenlenen suç bakımından ise, elektrik, su veya telefon bağlantısına izin veren fail, şantiyenin yapı ruhsatı alınmadan başlatılan bir inşaatla ait olduğunu bilerek ve isteyerek izin vermesi gereklidir. Yapı kullanma izni alınmamış binalarda sınaî faaliyet icrasına müsaade etmek suçu yönünden kastın varlığı için de, failin sınaî faaliyet icra edilecek binanın yapı kullanma izni olmadığını bilmesi gerekir.

184. maddede düzenlenen suçlar için herhangi bir özel kasta yer verilmemiş olup genel kastın varlığı yeterlidir. Ayrıca bu suçların taksirle işlenmesi de mümkün değildir.

F. Suçun Özel Görünüş Biçimleri

1. Teşebbüs

TCK 184. maddede tanımlanan suçlarda teşebbüs mümkün değildir. Birinci fıkrada düzenlenen ruhsatsız veya ruhsata aykırı bina yapılması suçunda, binanın yapımına yönelik inşaa faaliyetine başlanılmakla suç oluşur. Binanın yapılıp bitirilmiş olmasına gerek yoktur. Yeni TCK sisteminde “eksik teşebbüs-tam teşebbüs” ayrımına yer verilmediğinden fail bina yapmak kastıyla her türlü inşaat malzemesini bir araya getirmiş olsa bile henüz inşaa faaliyetine başlamamış olması halinde, o ana

⁶³ KATOĞLU, *Çevre Hukuku Sempozyumu*, s. 94. Katoğlu’na göre, usta, kalfa gibi işçiler ruhsatsız veya ruhsata aykırı bir inşaatı, herhangi bir yüklenici ile ilişki içinde olmaksızın tek başlarına inşaa ettikleri takdirde fail olarak kabul edilmelidirler.

kadar yapılan hareketler, hazırlık hareketleri niteliğinde olacak ve icra hareketleri kapsamında değerlendirilmeyecektir. Ancak binanın yapımına yönelik “doğrudan doğruya icraya başladığı”, örneğin toprağı kazmaya, hafriyat çalışmalarına başladığı anda ise artık ruhsatsız inşa faaliyeti gerçekleşmiş, dolayısıyla suç tamamlanmış olacaktır⁶⁴. Bu itibarla 184. maddenin 1. fıkrasındaki suç bakımından TCK m. 35 anlamında teşebbüs mümkün değildir.

Maddenin 2. fıkrasında düzenlenen yapı ruhsatı olmadan başlatılan inşaatlar dolayısıyla kurulan şantiyelere elektrik, su veya telefon bağlantısı yapılmasına müsaade etmek suçu ile 3. fıkrasında düzenlenen yapı kullanma izni alınmamış binalarda sınai faaliyet icrasına müsaade etmek suçlarında da müsaadenin verilmesiyle suç tamamlanmış olduğundan ve icra hareketlerinin bölünmesi mümkün olmadığından, teşebbüs söz konusu değildir⁶⁵.

2. İştirak

Maddede iştirak açısından herhangi bir özelliğe yer verilmediğinden genel hükümler uygulanacaktır. Örneğin yapı kullanma izni bulunmayan sınai işletme sahibinin, sınai faaliyet için izin veren görevliyi azmettirmekten ya da ruhsatsız başlatılan inşaatın sahibinin, şantiyeye elektrik, su veya telefon bağlantısı yapılmasına izin veren yetkiliyi azmettirmekten cezalandırılması söz konusu olabilir.

3. İçtima

İçtima bakımından da maddede özel bir düzenleme bulunmamaktadır. Bu konudaki sorunlar genel hükümler çerçevesinde çözümlenmelidir. 184. maddede tanımlanan suçlar bakımından “tek bir fiille birden fazla farklı suçun işlenmesi” hali olan fikri içtima gündeme gelebilir ve bu durumda fail en ağır cezayı gerektiren suçtan dolayı cezalandırılabilir.

⁶⁴ ARISOY, **a.g.m.**, s. 99.

⁶⁵ PARLAR/ HATİPOĞLU, **C. 2**, s. 1390. Maddenin 2. fıkrasındaki suç bakımından, *karşı görüşte*, ARISOY, **a.g.m.**, s.99. “....bağlantı yapılmasına müsaade edilmekle doğrudan icra hareketi başlamış olacak; netice yararlanmanın gerçekleşmesiyle meydana gelecektir. O halde gerekli müsaade verilmiş, su boruları ya da elektrik, telefon kabloları döşenmiş ancak aktif hale gelmemiş, yararlanma başlamamışsa teşebbüsün varlığı değerlendirilmelidir”.

Bu bağlamda örneğin, *“İstanbul Boğaziçi alanının kültürel ve tarihi değerlerini ve doğal güzelliklerini kamu yararı gözetilerek korumak ve geliştirmek ve bu alandaki nüfus yoğunluğunu artıracak yapılanmayı sınırlamak için uygulanacak imar mevzuatını belirlemek ve düzenlemek”* amacıyla çıkartılan 2960 sayılı Boğaziçi Kanunu’nun 18. maddesinde, Boğaziçi alanında inşaat ruhsatı alınmadan yapılan yapıların sahipleri, fenni mesulleri ve müteahhitlerinin bir aydan altı aya kadar hapis ve adli para cezası ile cezalandırılacakları öngörülmüştür. Yapı ruhsatiyesi almadan Boğaziçi alanında bina yapan veya yaptıran failin eylemi, hem TCK m. 184 f. 1 hükmünü hem de Boğaziçi Kanunu’nun m. 18 f. 1 hükmünü ihlal etmektedir. Burada tek bir fiil vardır ve bina sahibi ya da yüklenici olan fail, bu fiili ile iki ayrı suçun oluşumuna neden olmaktadır. Bu durumda fail daha ağır cezayı gerektiren 184. maddenin 1. fıkrasına göre cezalandırılır.

2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’nun 65. maddesinin (b) bendinde, *“Sit alanlarında geçiş dönemi koruma esasları ve kullanma şartlarına, koruma amaçlı imar plânlarına ve koruma bölge kurullarınca belirlenen koruma alanlarında öngörülen şartlara aykırı izinsiz inşai ve fiziki müdahale yapanlar veya yaptıranlar, iki yıldan beş yıla kadar hapis ve beşbin güne kadar adli para cezasıyla cezalandırılır”* hükmü yer almaktadır. Eğer ruhsatsız yapılan inşaat, 2863 sayılı Kanun kapsamında sit alanlarında geçiş dönemi koruma esasları ve kullanma şartlarına, koruma amaçlı imar plânlarına ve koruma bölge kurullarınca belirlenen koruma alanlarında öngörülen şartlara aykırı ise, bu durumda “genel norm” niteliğindeki TCK m. 184 değil, “özel norm” olan 2863 sayılı Kanun’un 65/b bendi hükmü uygulanacaktır⁶⁶. Zira burada doktrinde “görünüşte içtima” olarak ifade edilen ve “genel norm-özel norm ilişkisi” çerçevesinde olaya genel normun uygulanmasını engelleyen özel normun uygulanmasını gerektiren durum söz konusudur. Görünüşte içtimada, bir fiille ilgili görünüşte uygulanabilir durumda bulunan çeşitli suç tanımlarından birisi, diğer bir tanımda yer alan unsurların yanı sıra bazı ilave unsurları da ihtiva etmektedir⁶⁷.

⁶⁶ ARISOY, a.g.m., s. 100; PARLAR/ HATİPOĞLU, C. 2, s. 1390.

⁶⁷ ÖZGENÇ, Genel Hükümler, s. 501.

Yapı kullanma izni alınmamış binalarda sınai faaliyet icrasına izin veren kamu görevlisinin eylemi, aynı zamanda TCK 257. maddede düzenlenen “görevi kötüye kullanma” suçunu da oluşturabilir. Eğer sınai faaliyetin yürütüleceği binanın yapı kullanma izni olmamasının yanında sınai işletmenin taşınması gereken diğer şartlar göz ardı edilerek işletme izni verilmişse, fiil 257. maddede tanımlanan görevi kötüye kullanma suçunu oluşturur. Ancak diğer şartları taşımakla birlikte sınai işletmenin sadece yapı kullanma izni olmayan bir binada faaliyete geçmesine izin verilmişse, bu durumda TCK m. 184 f. 3’de yer alan suç oluşur⁶⁸.

G. Suçun Yer Bakımından Uygulanma Koşulu

184. maddenin 4. fıkrasında, üçüncü fıkra hariç madde hükümlerinin ancak belediye sınırları içinde veya özel imar rejimine tabi yerlerde uygulanacağı hükmü yer almaktadır. Buna göre 1. fıkra tanımlanan *yapı ruhsatiyesi alınmadan veya ruhsata aykırı olarak bina yapmak veya yaptırmak* fiili ile 2. fıkra tanımlanan *yapı ruhsatı olmadan başlatılan inşaatlar dolayısıyla kurulan şantiyelere elektrik, su veya telefon bağlantısı yapılmasına müsaade etmek* fiilinin suç olarak cezalandırılabilmesi için, binanın belediye sınırları içerisinde veya özel imar rejimine tabi yerlerde olması gereklidir.

Belediye sınırları 5393 sayılı Belediye Kanunu’nun 5. maddesindeki usul ve esaslara göre tespit edilerek 6. maddeye göre belediye meclisinin kararı ve valinin onayı ile kesinleşir. 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu’nun 5. maddesine göre de “büyükşehir belediyelerinin sınırları, adını aldıkları büyükşehirlerin belediye sınırlarıdır”⁶⁹.

⁶⁸ ARISOY, **a.g.m.**, s. 101.

⁶⁹ Ayrıca Kanun’un geçici 2. maddesinde de büyükşehir belediye sınırları ile ilgili olarak; “*Bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihte; büyükşehir belediye sınırları, İstanbul ve Kocaeli ilinde, il mülkî sınırlarıdır. Diğer büyükşehir belediyelerinde, mevcut valilik binası merkez kabul edilmek ve il mülkî sınırları içinde kalmak şartıyla, nüfusu birmilyona kadar olan büyükşehirlerde yarıçapı yirmi kilometre, nüfusu birmilyondan ikimilyona kadar olan büyükşehirlerde yarıçapı otuz kilometre, nüfusu ikimilyondan fazla olan büyükşehirlerde yarıçapı elli kilometre olan dairenin sınırı büyükşehir belediyesinin sınırını oluşturur.*” hükmü yer almaktadır.

TCK 184. maddede açıkça ifade edilmemekle birlikte belediye mücavir alanları da 184. maddenin 1 ve 2. fıkraları bakımından uygulama alanı içinde kabul edilmelidir. Zira İmar Kanunu'nun 5. maddesine göre *mücavir alanlar, imar mevzuatı bakımından belediyelerin kontrol ve mesuliyeti altına verilmiş olan alanlardır*. Kanuna göre “belediye ve mücavir alan sınırları içinde” ilgili idare belediyedir. Yine İmar Kanunu'nun 45. maddesine göre, mücavir alan sınırları, belediye meclisi ve il idare kurulunun kararı ve Bayındırlık ve İskan Bakanlığının onayı ile kesinleşir. Mücavir alanın ilgili belediye sınırına bitişik olması gerekmez. Ayrıca, bu alanlar köyleri de ihtiva edebilir. Bu itibarla mücavir alan sınırları içindeki yapılaşma imar mevzuatına tabi olup, bu alanlarda yapılacak binalar için de yapı ruhsatı alınma zorunluluğu bulunmaktadır⁷⁰.

Yine belediye ve mücavir alan sınırları içindeki imar planı bulunmayan mevcut “yerleşik alanlar” da 184. maddenin 1 ve 2. fıkralarında düzenlenen suçların uygulanacağı yerler içinde değerlendirilmelidir. “Belediye ve mücavir alan sınırları içinde ve dışında kalan ve planı bulunmayan alanlardaki yapılaşmanın fen, sağlık ve çevre şartlarına uygun teşekkülünü sağlamak” amacıyla çıkartılan *Plansız Alanlar İmar Yönetmeliği* bu alanlardaki yapılaşmanın usul ve esaslarını düzenlemektedir. Yönetmelik, belediye ve mücavir alan sınırları içindeki “yerleşik alanlar”da yapılacak yeni inşaat, ilave ve esaslı tadil işlerinde yapı ruhsatı alınmasını öngörmektedir⁷¹.

İmar Kanunu'nun 27. maddesinde belediye ve mücavir alanlar dışında köy nüfusuna kayıtlı ve köyde sürekli oturanların köy yerleşik alanları ve civarında ve mezralarda yaptıracığı konut, hayvancılık veya tarımsal amaçlı yapılar için inşaat ve

⁷⁰ ERGEN/BÖKE, **a.g.e.**, s. 114.

⁷¹ Anılan yönetmeliğin adı “*Belediye ve Mücavir Alan Sınırları İçinde ve Dışında Planı Bulunmayan Alanlarda Uygulanacak İmar Yönetmeliği*” (2.11.1985 tarih ve 18916 Mük. sayılı R.G.) iken 30.6.2001 tarih ve 24448 sayılı RG’de yayımlanan yönetmelik ile “*Plansız Alanlar İmar Yönetmeliği*” olarak değiştirilmiştir.

Yönetmeliğin 4. maddesine göre, “**yerleşik alan;** belediye ve mücavir alan sınırları içindeki imar plânı bulunmayan mevcut yerleşmelerin (mahalle, köy ve mezralar) müstakbel gelişme alanlarını da içine alan ve sınırları Belediye Meclislerince karara bağlanan alanlardır”. Yönetmeliğin 36. maddesinde yapı ruhsatı almanın koşulları ve müracaatlarda istenen belgeler düzenlenmiş, 35. maddesinde ise lüzum ve ihtiyaca göre inşaatın devamı süresinde kullanılıp yıkılmak üzere yapılan şantiye binaları yıkılmadıkça yapıya kullanma izni verilemeyeceği hüküm altına alınmıştır.

iskan ruhsatı aranmayacağı öngörülmüştür. Buna göre, *belediye ve mücavir alan sınırları dışında kalan* köylerdeki yapılaşma TCK 184. maddenin uygulama alanı dışında kalmaktadır. Ancak *belediye ve mücavir alan sınırları içindeki* köylerde yapılacak yapılar ise yapı ve iskan ruhsatına tabi olduğundan 184. maddenin kapsamı içindedir ve buralarda ruhsatsız veya ruhsata aykırı bina yapılması suç oluşturacaktır⁷².

184. maddenin 1 ve 2. fıkraları hükümlerinin uygulanabilmesi için ruhsatsız inşaatın yapıldığı diğer bir yerin de, özel imar rejimine tabi bir yer olması gereklidir. Ancak ne madde metninde ne de gerekçede “özel imar rejimi” kavramına ilişkin bir tanıma yer verilmemiş, sadece gerekçede örnek olarak organize sanayi bölgelerinin özel imar rejimine tabi bölge niteliğinde olduğu ifade edilmiştir.

“Özel imar rejimine tabi yerler” ifadesinden ne anlaşılmalıdır? Doktrinde özel imar rejimine tabi yerlerin, ekonomik, kültürel ve doğal özellikleri ve önemi nedeniyle kamu yararı gözetilerek tesisi, korunması, değerlendirilmesi ve geliştirilmesi gibi amaçlarla çıkarılan özel kanunlarında İmar Kanunu’ndan farklı ya da tamamlayıcı nitelikte imar usul ve esasları öngörülen yerler olduğu belirtilmektedir⁷³. Bu tanımdan yola çıkılarak özel imar rejimine tabi ve 184. madde kapsamında değerlendirilmesi gereken yerlere örnek olarak, Organize Sanayi Bölgeleri Kanunu’ndan başka Serbest Bölgeler Kanunu, Endüstri Bölgeleri Kanunu, Teknoloji Bölgeleri Kanunu, Kıyı Kanunu, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ve Turizmi Teşvik Kanunu gibi kanunlar kapsamındaki yerler sayılabilir⁷⁴.

Özel imar rejimine tabi yerlerin ortak özelliği, ilgili kanunlarında bu yerlerdeki yapılaşmanın tür ve özellikleri, yoğunluğu, kullanım amacı ile bu yerlerin

⁷² 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu’nun geçici 2. maddesine göre, belirlenen büyükşehir belediye sınırları içinde kalan köylerin tüzel kişiliği sona ererek mahalleye dönüşmekte, orman köylerinin ise tüzel kişiliği devam etmektedir. Ancak ormanlarla ilgili diğer kanun hükümleri saklı kalmak üzere orman köyleri imar bakımından büyükşehir belediyesinin mücavir alanı sayılmaktadırlar. Dolayısıyla tüzel kişiliği devam etmekle birlikte belediye ve mücavir alan sınırları içinde kalan orman köylerindeki yapılaşma da ruhsata tabi olup TCK 184. madde kapsamında değerlendirilecektir. ARISOY, **a.g.m.**, s. 95.

⁷³ ARISOY, **a.g.m.**, s. 96, 97.

⁷⁴ ARISOY, **a.g.m.**, s. 97; YILDIZ, **a.g.m.**, s. 295; SÜTÇÜ, **a.g.m.**, s. 983.

imar uygulama ve düzenlemeleri, ruhsat ve izin işlemleri bakımından İmar Kanunu'ndaki usul ve esaslardan farklı veya tamamlayıcı bazı özel hükümler getirilmiş olmasıdır. Suçun oluşumu bakımından özel imar rejimine tabi yerin belediye sınırları içinde veya dışında olması ise önemli değildir.

TCK m. 184 f. 3'de tanımlanan yapı kullanma izni alınmamış binalarda sınaî faaliyet icrasına müsaade etmek suçu yönünden ise herhangi bir sınırlama getirilmemiştir. Bu suçun oluşumu bakımından binanın belediye sınırları içinde veya özel imar rejimine tabi bir yerde olup olmadığına bakılmayacaktır.

H. Suçun Zaman Bakımından Uygulanma Alanı

TCK'nın m. 344 f. 1 (a) bendi uyarınca, "İmar kirliliğine neden olma" başlığını taşıyan 184. madde hükmü Kanun'un yayımı tarihinde yürürlüğe girmiştir. 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu 12.10.2004 tarih ve 25642 sayılı Resmi Gazete'de yayımlandığından, 184. maddenin yürürlük tarihi olan 12.10.2004 tarihinden önce yapımı tamamlanmış olan ruhsatsız veya ruhsata aykırı binalarla ilgili olarak suç oluşmaz.

Ancak maddenin 2 ve 3. fıkralarında tanımlanan suçlar bakımından *"yapı ruhsatıyesisi olmadan inşa edilen kamu hizmet binaları da dahil bir çok binanın şantiye statüsü taşıdığı ve halen elektrik, su, telefon bağlantılarının mevcut olduğu, aynı şekilde plansız yapılaşmaların sonucunda yerleşim bölgeleri içinde bir çok üretim atölyeleri ve sınaî tesislerin ruhsatsız olarak faaliyette bulunduğu gerçeği karşısında, maddenin yürürlüğünden itibaren de bu durumun devam edeceği, derhal müdahale ve önlemenin güçlüğünün, ciddi toplumsal sorun oluşturacağı"* gerekçesiyle yeni bir düzenleme yapılmış ve 29.06.2005 tarih ve 5377 sayılı Kanunla 184. maddeye 6. fıkra olarak ***"İkinci ve üçüncü fıkra hükümleri, 12 Ekim 2004 tarihinden önce yapılmış yapılarla ilgili olarak uygulanmaz."*** hükmü eklenmiştir.

Böylece 184. maddenin 2. ve 3. fıkralarında tarif edilen fiiller yönünden zaman bakımından sınırlama getirilmiş ve fiilin maddenin yürürlük tarihinden sonra da temadi eden kısmı suç olmaktan çıkarılmış bulunmaktadır. Bu durumda örneğin

12.10.2004'den önce yapılmış ve kullanma izni (iskan ruhsatı) alınmamış bir binada sınai üretim tesisinin faaliyet yürütmesine izin verilmesi suç oluşturmayacaktır. Ancak yürürlük tarihinden sonra yapılmış olan ve kullanma izni olmayan bir binada sınai üretim yapılmasına izin verilmesi halinde suç oluşacaktır.

İ. Etkin Pişmanlık

TBMM Adalet Komisyonu'nda kabul edilen taslak metinde yer almamasına rağmen, Genel Kurul görüşmeleri esnasında verilen değişiklik önergesi ile maddeye 5. fıkra olarak eklenen düzenlemede 1 ve 2. fıkralarda tanımlanan suçlar yönünden bir etkin pişmanlık hükmü öngörülmüştür. Değişiklik önergesinin gerekçesinde *“değişiklikle, imar kirliliğine aykırı davranışların ortaya çıkardığı sonuçların ortadan kaldırılmasının sağlanmasının amaçlandığı”* ifade edilmiştir.

Buna göre, ruhsatsız veya ruhsata aykırı olarak yapılan veya yaptırılan binanın imar planına ve ruhsatına uygun hale getirilmesi durumunda, 1. ve 2. fıkralardaki eylemler nedeniyle kamu davası açılmaz, açılmış olan kamu davası düşer, cezaya mahkum olunmuşsa ceza bütün sonuçlarıyla ortadan kalkar.

Doktrinde etkin pişmanlıkla ilgili bu düzenleme, 184. madde hükmünü tamamen fonksiyonsuz hale getirdiği, kaçak yapılaşmaya prim verdiği, infaz aşamasında bile sonuç doğurarak suç teşkil eden eylemi yaptırımsız bıraktığı, kişiye özel imar düzenlemelerine yol açacağı gerekçeleriyle eleştirilmektedir. Gerçekten uygulamada ruhsatsız ya da ruhsata aykırı yapının hukuka uygun hale getirilmesinin yanında, imar planının değiştirilmek suretiyle ruhsatsız yapıya uydurulması gibi bir idari pratikle karşılaşma olanağı da yaratılmaktadır. Zira imar mevzuatına aykırı olarak bina yapan ve 184. maddedeki suçu işleyen kişilerin baskıları sonucu belediyelerin kişiye özel imar planı değişikliklerine gitmeleri ve bu tarz yapıları legal hale getirmeleri her zaman mümkündür⁷⁵.

Ayrıca yapı ruhsatına aykırı olarak yapılan bir binanın ruhsat ve eki projelerine aykırılığının belirlenerek sonradan ruhsatına uygun hale getirilmesi

⁷⁵ YILDIZ, a.g.m., s. 298; SÜTÇÜ, a.g.m., s. 990.

mümkün ise de, ruhsatsız bir binanın olmayan ruhsatına uygun hale getirilmesi mümkün değildir. Ancak ruhsatsız binanın imar planına aykırı ise önce imar planına uygun hale getirilmesi, sonra da ruhsat verilmesi söz konusu olabilir. Ruhsatsız binanın imar planına uygun olması veya sonradan imar planına uygun hale getirilmesi, binanın teknik standart, fen ve sağlık koşullarına uygun yapıldığı anlamına gelmez. Bu halde, ruhsatsız bir binanın mevcut durumuna göre sonradan ruhsata bağlanması da kişiye özel bir uygulama anlamına gelmektedir⁷⁶.

Yine ruhsatsız ya da ruhsata aykırı yapılan binanın sonradan imar mevzuatına uygun hale getirilmesinin infaz aşamasında bile sonuç doğurması ve faile suç oluşturan eylemi nedeniyle hiçbir yaptırım uygulanmaması adil değildir. Bu bakımdan da maddenin 5. fıkrası cezayı kaldıran bir etkin pişmanlık hükmü yerine cezadan indirim sebebi olarak düzenlenseydi daha uygun olurdu.

J. Yaptırım

184. maddenin 1. fıkrasında tanımlanan *yapı ruhsatiyesi alınmadan veya ruhsata aykırı olarak bina yapmak veya yaptırmak* fiili ile 2. fıkrasında tanımlanan *yapı ruhsatı olmadan başlatılan inşaatlar dolayısıyla kurulan şantiyelere elektrik, su veya telefon bağlantısı yapılmasına müsaade etmek* fiilinin cezası, *bir yıldan beş yıla kadar hapis cezasıdır*⁷⁷. Üçüncü fıkarda düzenlenen *yapı kullanma izni alınmamış binalarda sınai faaliyet icrasına müsaade etmek* suçunun cezası ise, *iki yıldan beş yıla kadar hapis cezasıdır*.

Ülkemizde kaçak yapılaşma ile mücadele açısından yeni bir hukuki araç olarak imar kirliliğine neden olma suçlarının TCK’da düzenlenmesi ve hapis cezası öngörülmesi olumlu bir yaklaşım ise de, öngörülen cezaların alt sınırı bakımından ertelenebilir veya adli para cezasına çevrilebilir olması, caydırıcılıktan ve amaçlanan sonucu yaratmaktan uzaktır.

⁷⁶ SÜTÇÜ, **a.g.m.**, s. 991.

⁷⁷ Genel Kurul’da verilen önerge üzerine 1. fıkarda tanımlanan suçun cezasının alt sınırı, iki yıldan bir yıla indirilmiştir. ÖZGENÇ, **Gazi Şerhi**, s. 925.

SONUÇ

Geçtiğimiz 20. yüzyılda teknoloji ve sanayileşmenin hızla gelişmesi ile birlikte zengin ve gelişmiş ülkelerin insani değerleri gözardı eden ekonomik büyüme ve kalkınma politikaları neticesinde çevrenin tahrip olduğu, ekolojik dengenin bozulduğu ve çevre sorunlarının insanoğlunun sahip olduğu hakların en temeli olan “hayatta kalabilme” ya da “varolma hakkını” tehdit eder boyutlara ulaştığı bir gerçektir. Bu gerçek karşısında harekete geçen Birleşmiş Milletler’in öncülüğünde yapılan 1972 Stockholm Konferansı ve 1992 Rio Konferansı ile çevre sorunları dünya kamuoyunun gündemine taşınmıştır. Stockholm Konferansı ile başlayan süreçte sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı, birçok ülkenin anayasasına girmiş ve ulusal düzenlemelere konu olmuştur.

Nitelik itibarıyla dayanışma hakları içinde yer alan çevre hakkı, 1982 Anayasamızın 56. maddesiyle hukukumuzda girmiş ve “herkesin, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğu” ifade edilmiştir. Ayrıca Anayasamızda çevre hakkı, “çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir” şeklindeki hüküm ile bağlayıcılığı olan normatif bir düzenleme, “subjektif bir kamu hakkı” olarak yer almıştır. Hukukumuzda farklı çevre unsurlarıyla ilgili çeşitli kanuni düzenlemeler bulunmakla birlikte, doğrudan ve bir bütün olarak çevre konusunu düzenleyen, çevrenin korunmasına, iyileştirilmesine ve kirliliğin önlenmesine ilişkin temel ilkeler, önlemler ve yasaklar koyan en önemli kanuni düzenleme ise 1983 yılında yürürlüğe giren 2872 sayılı Çevre Kanunu’dur. Bu kanuna istinaden çıkartılan uygulama yönetmeliklerinde ise toprak, su, hava gibi farklı çevre unsurlarının korunmasına, özellikle ticari ve sınai üretim faaliyetleri sonucu ortaya çıkan ve çevre unsurlarını çoğu zaman uzun vadede telafisi güç, hatta imkansız zararlara uğratan, ekolojik denge ile insan ve diğer canlıların doğal yapılarının bozulmasına neden olan atık ve atıkların imhasına ve bertarafına ilişkin kural, standart, teknik usul ve sınır değerler düzenlenmiştir. Ancak Çevre Kanunu’nda ve yönetmeliklerde öngörülen para cezası, faaliyetin durdurulması ve izin iptali gibi idari yaptırımların çevreye karşı işlenen zararlı eylemleri önlemede yetersiz kaldığı da bilinen bir gerçektir.

Dünyadaki gelişmelere baktığımızda, sadece çevreyi korumaya yönelik düzenlemelerin anayasalarda ve bazı özel yasalarda öngörülmesi, getirilen özel hukuka ilişkin yaptırımlar ile idari yaptırımların çevreyi korumada yetersiz kalması karşısında, son dönemlerde ceza hukukunun önleyici fonksiyonunun ön planda tutularak çevreyi ciddi biçimde tehlikeye sokan ve ona zarar veren, bu yolla insan sağlığını ve hayatını tehdit eden fiillerin suç olarak ceza kanunlarında düzenlenmeye başlandığını ve ciddi ceza yaptırımları getirildiğini görmekteyiz.

Bu bağlamda gerek dünyadaki gelişmelere koşut olarak, gerekse girmeye çalıştığımız Avrupa Birliği'nin çevre standartları ve çevrenin ceza hukuku vasıtasıyla korunması yönündeki çalışmaları ve son yıllarda yaşadığımız bazı kitlesel çevre sorunları nedeniyle toplumumuzda gelişen çevre duyarlılığının da bir sonucu olarak, 5237 sayılı yeni Türk Ceza Kanunu'nda "çevreye karşı suçlar" başlığı altında dört adet yeni suç tipi öngörülmüş bulunmaktadır.

Bu gelişme, bazı eksiklik ve hatalarına rağmen ülkemiz çevre ceza hukuku yönünden önemli bir aşamadır. Böylece anayasal bir hak olarak güvence altında olan sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı, ceza hukuku açısından da güvenceye kavuşturulmakta ve suçla korunan hukuksal değer bakımından çevreye ve çevre hakkına açıkça değer atfedilmektedir.

Yeni suç tipleri olarak öngörülen çevre suçlarının TCK'da kendine özgü bir başlık altında "Topluma Karşı Suçlar" bölümünde düzenlenmesiyle, sadece belirli kişilerin söz konusu eylemlerden zarar görmesi veya tehlikeye düşmeleri koşulu aranmaksızın çevreye ve unsurlarını oluşturan bütün bitki örtüsü, hayvanlar ve insanlara yönelik genel ve somut tehlikelerin de suç olarak tanımlanabilme olanağı sağlanmış olmaktadır.

"Çevrenin kasten kirletilmesi" kenar başlığı altında 181. maddede "çevrenin kasten kirletilmesi" ve "atık ve artıkların izinsiz olarak ülkeye sokulması" olmak üzere iki farklı suç tipine yer verilmiştir. Maddenin ilk fıkrasında düzenlenen "çevrenin kasten kirletilmesi" suçunun oluşabilmesi için atık veya artıkların *ilgili kanunlarla belirlenen teknik usullere aykırı olarak* toprağa, suya veya havaya

verilmesi, ayrıca fiilin *çevreye zarar verecek şekilde* işlenmesi gerekmektedir. Bu nedenle suç tipinin *bağlı hareketli bir suç* olarak düzenlenmiş olması hukuksal korumayı zayıflatmaktadır. Zira bağlı hareketli suçlarda fiil ancak kanuni tarifte yer alan belirli bir hareketle gerçekleştirilebilir. Hareketin kanuni tarife tıpa tıp uymaması durumunda suç oluşmaz. Bu itibarla etkin bir çevre koruma hedefinden hareketle, 181. madde, *serbest veya alternatif hareketli bir suç* olarak düzenlenebilir ve suçun aracı atık ve artıkların hukuka aykırı olarak *işlenmesi, depolanması, nakledilmesi, imha edilmesi* gibi çevre kirliliğine neden olabilecek farklı fiiller de suç kapsamına alınabilirdi.

Aynı zamanda kanun koyucu suçun oluşumu için fiilin *çevreye zarar verecek şekilde* gerçekleştirilmesini aradığından netice unsuru yönünden suç, *somut bir tehlike suçudur*. Dolayısıyla fiilin sonuçları bakımından somut bir tehlikenin, gerçek bir zarar tehlikesinin varlığının araştırılarak tespit edilmesi gerekir. Bu durumda failin cezalandırılabilmesi için çevreye zarar verecek şekilde gerçekleştirilen fiil ile bu fiil neticesinde ortaya çıkan somut tehlike arasında nedensellik bağının kurulması ayrıca gerekli ve zorunludur. Kanunun bu düzenleme biçimi, somut olayın şartlarına göre bazı durumlarda ortaya çıkabilecek nedensellik bağının tespiti problemlerini de beraberinde getirmektedir. Esasen daha güçlü bir hukuksal koruma bakımından 181. madde, Alman Ceza Kanunu’nun atık maddelerin hukuka aykırı olarak imha edilmesine ilişkin temel suç tipini düzenleyen 326. maddesinin 1. fıkrasında olduğu gibi, *soyut tehlike suçu* olarak düzenlenebilir ve fiilin çevreye zarar verecek şekli yerine, fiilin aracı olan atık veya artıkların tür, özellik ve miktar itibarıyla çevreye zarar verecek nitelikte ve elverişlilikte olması aranabilirdi.

Çoğu zaman çevreye ciddi boyutlarda zarar veren, doğal dengenin bozulmasına yol açan eylemlerin büyük sanayi kuruluşları ve fabrikaların faaliyetleri sonucu ortaya çıktığı göz önüne alındığında, suçun çevre, insanlar, hayvanlar ve bitki örtüsü için daha ağır sonuçlara yol açan nitelikli hallerinde tüzel kişilere bazı güvenlik tedbirlerinin uygulanabilecek olması ise önemli bir kazanım olmuştur.

Diğer taraftan bu suç tipinin TCK’nın 13. maddesinin birinci fıkrası ile ceza kanunlarının yer itibarıyla uygulanmasına ilişkin tamamlayıcı özellikteki “evrensellik

ilkesi” kapsamına alınarak uluslararası ceza hukuku güvencesi sağlanmış olması da, çevre sorunlarının global doğasına uygun bir yaklaşımdır.

Çevreye karşı suçlar arasında yer alan ikinci düzenleme ise gürültü kirliliği ile mücadeleye yöneliktir. Gürültü kirliliğinin bireylerin sessiz ve sakin, huzurlu bir ortamda yaşamlarını sürdürme hakkını ihlal eden, insanların fizyolojik ve psikolojik dengesini bozarak sağlığı üzerinde ciddi olumsuz etkilere yol açan ve yaşam kalitesini düşüren önemli bir çevre sorunu olduğu gözönüne alındığında, gürültü kirliliğini önleyici mevzuat hükümlerine aykırı biçimde insan sağlığını bozmaya elverişli eylemlerin TCK’nın 183. maddesinde suç olarak tanımlanması ve ceza hukukunun müdahale alanına dahil edilmesi, aynı zamanda toplumun bu konuda bilinçlenmesine de hizmet edecektir.

Türk Ceza Kanunu’nun “imar kirliliğine neden olma” başlığını taşıyan 184. maddesi ile de imar mevzuatında belirlenen usul ve koşullara aykırı olarak inşaat faaliyetinde bulunulması suç olarak tanımlanmıştır. Madde, *yapı ruhsatiyesi alınmadan veya ruhsata aykırı olarak bina yapmak veya yaptırmak (f. 1), yapı ruhsatiyesi olmadan başlatılan inşaatlar dolayısıyla kurulan şantiyelere elektrik, su veya telefon bağlantısı yapılmasına müsaade etmek (f. 2) ve yapı kullanma izni alınmamış binalarda herhangi bir sınai faaliyetin icrasına müsaade etmek (f. 3)* şeklinde üç ayrı suç tipini içermektedir.

Bilindiği üzere anılan bu düzenleme öncesinde ülkemizde bir türlü önlenemeyen kronik bir sorun oluşturan imar mevzuatına aykırı kaçak yapılaşmayı suç olarak tanımlayan ve caydırıcı bir cezai müeyyide içeren herhangi bir hüküm yoktu. Bu dönemde yapı ruhsatı alınmadan veya ruhsata aykırı yapılan yapılar ile ilgili olarak imar kirliliğine neden olma eylemleri, 3194 sayılı İmar Kanunu’nda *idari yaptırım* gerektiren fiiller olarak kabul edilmişti. İlk kez bu düzenleme ile yaratılan suç tipleri, kaçak yapılaşma ile mücadelede bir ceza hukuku enstrümanı olarak yerini almış bulunmakla birlikte, maddenin TBMM Adalet Komisyonu’nda kabul edilen şeklinden epeyce farklı olarak yasalaşmış olması nedeniyle bazı eleştirileri de beraberinde getirmiştir.

Gerçekten maddenin birinci fıkrasında “*bina*” kavramından daha geniş kapsamlı olan “*yapı*” tabirinin tercih edilmemiş olması nedeniyle, yapımı için yetkili mercilerden yapı ruhsatıyesi alınması gereken ancak bina tanımına girmeyen yapılar suçun konusu dışında kalmaktadır. Dolayısıyla bina tanımına girmeyen yapıların ruhsatsız olarak yapılması suç oluşturmamaktadır.

Maddenin ikinci fıkrasında ise sadece yapı ruhsatıyesi alınmadan başlatılan inşaatlar dolayısıyla kurulan *şantiyelere* elektrik, su veya telefon bağlantısı yapılmasına izin verilmesinin suç olarak tanımlanması bir eksikliktir. Suçun kanuni tarifine göre, şantiye niteliğinde olmayan, ancak ruhsatsız olarak yapılıp tamamlanmış binalara elektrik, su veya telefon bağlantısı yapılmasına izin verilmesi bu suçu oluşturmamaktadır. Esasen maddenin konuluş amacı doğrultusunda kaçak yapılaşma ile etkin mücadele için, ruhsatsız inşaatla ait şantiye ile birlikte, ruhsatsız veya ruhsata aykırı olarak yapılıp bitirilmiş veya ruhsatlı olsa bile yapı kullanma izni alınmamış binalara söz konusu hizmetlerin götürülmesine izin verilmesi suç olarak tanımlanmalı ve yaptırıma bağlanmalı idi. Ayrıca suç oluşturan bağlantıların *elektrik*, *su* ve *telefon* bağlantısı ile sınırlandırılması da yanlıştır. Esasen bu hizmetlere ilişkin bağlantılara izin vermenin dışında, doğalgaz, yol ve kanalizasyon gibi diğer alt yapı hizmetlerinin sunulması da suç kapsamına alınmalıydı. Aksi takdirde imar mevzuatına aykırı olarak çoğu zaman kamu arazileri, orman bölgeleri ve su havzaları gibi yasak bölgelerde yoğun yapılaşmanın olduğu, bizzat resmi kurumlarca buralara elektrik, su, telefon, doğalgaz, yol gibi alt yapı hizmetlerinin götürüldüğü bir ortamda sağlıklı ve planlı bir kentleşmeden, doğal ve kentsel çevrenin korunduğundan söz etmek imkansızdır.

TBMM Adalet Komisyonu’nda kabul edilen taslak metinde yer almamasına rağmen, Genel Kurul görüşmeleri esnasında verilen değişiklik önergesi ile maddeye 5. fıkra olarak eklenen düzenlemeyle getirilen etkin pişmanlık hükmü de, adeta kaçak yapılaşmaya prim verir tarzda, infaz aşamasında bile sonuç doğurarak suç teşkil eden eylemi yaptırımsız bırakmakta, kişiye özel imar düzenlemelerine yol açabilecek niteliktedir. Ayrıca maddede öngörülen cezaların alt sınırı bakımından ertelenebilir

veya adli para cezasına çevrilebilir olması da, caydırıcılıktan ve amaçlanan sonucu yaratmaktan uzaktır.

Yine 184. maddenin ilk şeklinde, yapı kullanma izni alınmamış binalarda sınaî faaliyet icrasına izin verme suçu, madde yürürlüğe girmeden önce yapılmış binalar için de uygulanma olanağına sahipken, *29.06.2005 tarih ve 5377 sayılı Kanunla eklenen 6. fıkra* nedeniyle bu olanak ortadan kaldırılmıştır. Buna göre 12 Ekim 2004 tarihinden önce yapılmış olmak koşuluyla yapı kullanma izni olmayan binalarda sınaî faaliyet yürütülmesine izin veren kişiler cezalandırılmayacaktır.

184. madde ile ilgili son söz olarak, yıllardır siyasi iktidarlar tarafından politik kaygılarla neredeyse düzenli aralıklarla çıkartılan imar afları sayesinde devletle toplum arasında oluşan adeta örtülü bir uzlaşmanın sonucu bir kısır döngü halinde süregiden kamu arazilerinin işgali, gecekondulaşma ve imar mevzuatına aykırı kaçak yapılaşmanın önlenmesinde önemli bir işlev görebilecek olan maddenin TBMM Genel Kurulu'nda uğradığı değişiklikler neticesinde büyük oranda fonksiyonunu kaybederek doğduğu söylenebilir. Ancak yine de geleceğe dönük umutlu bir yaklaşımla söylersek, ruhsatsız veya ruhsata aykırı yapılaşma ile ilgili sınırlı da olsa imar kirliliğine neden olma eylemlerinin TCK'da suç olarak düzenlenmesi, başlangıç için önemli bir gelişme olarak değerlendirilmelidir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Arın, Sadık: Çevresel Suçlar ve Türkiye’deki Durum, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2002.
- Arısoy, Mine: “5237 sayılı Türk Ceza Kanunu’nda İmar Kirliliğine Neden Olma Suçu”, **Terazi Hukuk Dergisi**, Eylül 2007, S. 13, s. 87-103.
- Artuk, Mehmet Emin/
Gökçen, Ahmet/
Yenidünya, Caner: **Ceza Hukuku Genel Hükümler I**, Ankara 2002.
- Baydemir, Mehmet: **Ansiklopedik Emlak-Finans-Hukuk Sözlüğü**, İstanbul 2003.
- Bursalı, Övgü: “Çevre İle İlgili Hukuki Yapı”, **Bursa Barosu Dergisi**, S. 83, Eylül-Ekim-Kasım 2007, s. 125-131.
- Centel, Nur/Zafer,
Hamide/Çakmut, Özlem: **Türk Ceza Hukuku’na Giriş**, 4. Baskı, Beta, İstanbul 2006.
- Çekül Vakfı: “Yeni Türk Ceza Kanunu Çevresel Kalitenin Korunması Açısından Sakıncalıdır”, Kamuoyu Duyurusu, (Çevrimiçi) <http://www.cekulvakfi.org.tr>, 27.11.2005.
- Çelik, M. Lamih: “İmar Kirliliğine Neden Olma Suçunun Su Abonesi Verme Açısından Tahlili”, **Mahalli İdareler Dergisi**, Ekim 2007, S. 159, s. 44-47.
- Çörtoğlu, Sahir: **Komşuluk Hukukunda Taşınmaz Mülkiyetinin Kullanılmasının Çevreye Etki ve Sonuçları (MK 661)**, AİTİA Yayınları, Ankara 1982.

- Dinç, Güney: “Yeni Türk Ceza Yasası’nın Kentsel Getirileri”, (Çevrimiçi) http://rightsagenda.org/dosyalar/dokuman/yeni_tck_makale_www.rightsagenda.org.doc, 27.11.2007.
- Dönmezer, Sulhi/Erman, Sahir: **Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku**, C. I, 12. Bası, Beta, İstanbul 1997.
- Dönmezer, Sulhi/Erman, Sahir: **Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku**, C. II, 11. Bası, Beta, İstanbul 1997.
- Ebbesson, Jonas: “*Information, Participation and Access to Justice: the Model of the Aarhus Convention*”, **Joint UNEP-OHCHR Expert Seminar on Human Rights and the Environment**, Geneva, 14-16 January 2002, (Çevrimiçi) <http://www.unhchr.ch/environment/bp5.html>, 6 Mart 2008.
- Ekinci, Oktay: “5 Haziran 1972 Bildirgesi Işığında İnsan Hakları ve Çevre”, **Yeni Türkiye Dergisi**, İnsan Hakları Özel Sayısı II, S. 22, Ankara 1998, s. 1191-1194.
- Ergen, Cafer / Böke, Veli: **Kaçak Yapı**, Seçkin Yayınevi, Ankara 2005.
- Ergen, Cafer: “5237 sayılı TCK’nın 184. Maddesinde Yeralan İmar Kirliliği Suçu Açısından Belediye Görevlilerinin Durumu”, **Mahalli İdareler Dergisi**, Ekim 2006, S. 147, s. 18-23.
- Erman, R. Barış: “TCK Tasarısı’nda Çevre Suçları”, **Hukuki Perspektifler Dergisi**, Sonbahar 2004, S. 2, s. 187-189.
- Gemalmaz, M. Semih: **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, Beta, İstanbul 1997.
- Görmez, Kemal: **Çevre Sorunları**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007.

- Günel, İbrahim: “Çevre kazara kirletilebilir”, **Radikal Gazetesi**, 28.09.2004.
- Gürbüz, Mahir: “Çevre Hakkı Gelişim Süreci”, (Çevrimiçi) <http://www.cmo.org.tr> , 18.09.2005.
- Gürseler, Güneş: **Dikkat Dünya Tektir**, Ankara 1992.
- Gürseler, Güneş: “Türkiye’de Çevre Hakkı Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, **TBB Dergisi**, S. 1999/3, s. 811-830.
- Hamamcı, Can: “Çevre ve Hukuk”, **Fehmi Yavuz’a Armağan**, AÜSBF Yayını, Ankara 1983.
- Helvacı, İlhan: “Çevre Kirletilmesinden Doğan Zararlardan Hukuki Sorumluluk”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1989.
- Heine, Günter: “Elaboration of Norms and the Protection of the Environment”, **Duke Environmental Law and Policy Form**, Duke University School of Law, Volume II, North Carolina, 1992, s. 106-121.
- İçel, Kayıhan: “Sermaye Piyasası Kurulu’nun Tebliğlerine Aykırılık Suçu”, **İÜHFM, Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu’na Armağan Sayısı**, C. LVI, S. 1-4, İstanbul 1998, s. 109-114.
- İçel, Kayıhan/Donay, Süheyl: **Karşılaştırmalı ve Uygulamalı Ceza Hukuku, Genel Kısım**, 1. Kitap, 5. Bası, İstanbul 2006.
- İçel, Kayıhan/Özgenç, İzzet/ Sözüer, Adem/Mahmutoğlu, Fatih Selami/Ünver, Yener: **Suç Teorisi**, 2. Kitap, İstanbul 1999.
- İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu: “Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı ve Uygulaması”, (Çevrimiçi) <http://www.basbakanlik.gov.tr>, 15.11.2006.

- Jamali, Tarık: *“Katrina Kasırgası ve Kyoto Protokolü”*, **Dünya Gazetesi**, 05.09.2005.
- Jescheck, Hans-Heinrich: **Alman Ceza Hukukuna Giriş**, Çev. Feridun Yenisey, Beta, İstanbul 2007.
- Kaboğlu, İbrahim Ö.: **Çevre Hakkı**, İmge Kitabevi, İstanbul 1996.
- Kaboğlu, İbrahim Ö.: **Özgürlükler Hukuku (İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı)**, Afa Yayınları, İstanbul 1998.
- Kaboğlu, İbrahim Ö.: *“Çevre Hakkı”*, **İnsan Hakları**, YKY, İstanbul 2000, s. 337-348.
- Kaboğlu, İbrahim Ö.: *“İnsan Haklarının Gelişmeci Özelliği ve Anayasa Yargısı”*, **Anayasa Yargısı**, Cilt 9 (1992), s. 121-136.
- Kaboğlu, İbrahim Ö.: *“Çevre Hukuk Dernekleri Dünya Toplantısı Limoges Bildirgesi 16 Kasım 1990”*, **Argumentum**, Mart 1991, C. 1, S. 8.
- Kantar, H. Elvend: *“Çevre Hukukunda Sorumluluk Kavramı”*, **İBD**, C. 58, S. 1-2-3, Ocak-Şubat-Mart 1984, s. 20-42.
- Kapani, Münci: **Kamu Hürriyetleri**, AÜHFY, 6. Bası, Ankara 1981.
- Karakaş, Eser: *“Konut Piyasası ve Türkiye Gerçeği”*, **Zaman Gazetesi**, 28.07.2004, s. 16.
- Karakaya, Etem/
Özçağ, Mustafa: *“Türkiye Açısından Kyoto Protokolü’nün Değerlendirilmesi ve Ayırıştırma Yöntemi İle CO2 Emisyonu Belirleyicilerinin Analizi”*, 6-9 Eylül 2003 tarihleri arasında Ankara’da düzenlenen VII. ODTÜ Ekonomi Konferansı’nda sunulan tebliğ, (Çevrimiçi) <http://www.econturk.org>, 11 Nisan 2008.

- Karavelioğlu, Celal: **Açıklamalı-Uygulamalı-İçtihatlı İmar Kanunu**, Karavelioğlu Hukuk Yayınevi, Ankara 2007.
- Katoğlu, Tuğrul: “Çevre ve Ceza Hukuku Yeni TCK ve Çevreye Karşı Suçlar”, Avrupa Konseyi ile Türkiye Adalet Akademisi tarafından 10-11 Nisan 2006 tarihlerinde Çeşme’de düzenlenen “Çevre Hukuku” konulu sempozyumda sunulan tebliğ, **Çevre Hukuku Sempozyumu** (Ed. Emel Badur), Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, Ankara 2006, s. 77-104.
- Katoğlu, Tuğrul: “Yeni Türk Ceza Kanunu ve Çevreye Karşı Suçlar”, **Mülkiye Dergisi**, C. XXIX, S. 246, Bahar 2005, s. 133-157.
- Kayan, Rahşan Bengi Gezgini: “Çevrenin Atık ve Artıklarla Kirletilmesi Suçu”, **Ceza Hukuku Dergisi**, Nisan 2008, S. 6, Seçkin Yayıncılık, s. 117-157.
- Keleş, Ruşen / Ertan, Birol: **Çevre Hukuku’na Giriş**, İmge Kitabevi, Ankara 2002.
- Kuzu, Burhan: **Sağlıklı ve Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkı**, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1997.
- Madra, Ömer: “Beklemeye Tahammül Kalmadı!”, **Zaman Gazetesi**, 04.11.2006.
- Novotna, Jaroslava: “Protection of the Environment and Czechoslovak Penal Law”, **Protection of the Environment and Penal Law**, Cacucci Editore-Bari, 1993, s.127-143.
- Önder, Ayhan: **Ceza Hukuku Genel Hükümler**, C. I, İstanbul, 1991.
- Özbudun, Ergun: **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1993.

- Özdek, Yasemin E.: **İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı**, TODAİE, Ankara 1993.
- Özen, Muharrem: *“Türk Ceza Kanunu Tasarısının Tüzel Kişilerin Ceza Sorumluluğuna İlişkin Hükümlerine Bir Bakış”*, **AÜHFD**, C. 52, S. 1, Ankara 2003, s. 63-88.
- Özgenç, İzzet: **Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler**, Seçkin, Ankara 2006.
- Özgenç, İzzet: **Türk Ceza Kanunu-Gazi Şerhi (Genel Hükümler)**, 2. Bası, Seçkin, Ankara 2005.
- Özgenç, İzzet: *“Ana Hatlarıyla TCK Tasarısı”*, **Hukuki Perspektifler Dergisi**, Sonbahar 2004, S.2, s. 102-113.
- Özgenç, İzzet: *“Tüzel Kişinin Sorumluluk Ehliyeti-Anayasa Mahkemesi’nin Bir Kararı Üzerine Düşünceler”*, **Reha Poroy’a Armağan**, İÜHF Yayını, İstanbul 1995, s. 319-344.
- Özgenç, İzzet: *“Müessir Bir Çevre Koruması ve Hukuk, Mer’i Hukukun Değerlendirilmesi”*, **Türk Devletleri Arasında 1. İlmi İşbirliği Konferansı**, 22-24 Haziran 1992, Lefkoşa, KKTC, Tebliğler, İTÜ Yayını, s. 415-427.
- Özgenç, İzzet/Şahin, Cumhur: **Uygulamalı Ceza Hukuku**, 3. Bası, Seçkin, Ankara 2001.
- Özkan, Noyan: *“Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Çevre Hukuku”*, Avrupa Konseyi ile Türkiye Adalet Akademisi tarafından 10-11 Nisan 2006 tarihlerinde Çeşme’de düzenlenen “Çevre Hukuku” konulu sempozyumda sunulan tebliğ, **Çevre Hukuku Sempozyumu** (Ed. Emel Badur), Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, Ankara 2006, s. 57-67.

- Özkan, Noyan: “Yeni Çevre Kanunu: Bir Adım İleri İki Adım Geri”, **Güncel Hukuk Dergisi**, Haziran 2006, (Çevrimiçi) http://rightsagenda.org/dosyalar/dokuman/guncel_hukuk_cenvre_kanunu_makale_www.rightsagenda.org.doc, 27 Kasım 2007.
- Öztürk, Bahri/Erdem, Mustafa Ruhan: **Uygulamalı Ceza Hukuku ve Güvenlik Tedbirleri Hukuku**, 10. Baskı, Seçkin, Ankara 2008.
- Parlar, Ali/ Hatipoğlu, Muzaffer: **5237 sayılı Türk Ceza Kanunu Yorumu**, C. 2, Ankara 2007.
- Prasse, Heiner: “Almanya’da Çevre Alanında Görevli Olan Kimselerin Cezalandırılması - Çevrenin Korunmasının Aracı Olarak Ceza Hukuku”, Çev. Yener Ünver, **İÜHFM, Prof. Dr. Türkan Rado’ya Armağan Sayısı**, C. LV, S. 3, İstanbul 1997, s. 407-417.
- Sayıştay: “Büyükşehir Belediyelerinde Altyapı Faaliyetlerinin Koordinasyonu”, **Performans Denetimi Raporu**, Mayıs 2008, (Çevrimiçi) <http://www.sayistay.gov.tr/rapor/perdenrap/2008/2008-1Aykome.pdf>, 21.07.2008.
- Shelton, Dinah: “Human Rights and the Environment: Jurisprudence of Human Rights Bodies”, **Joint UNEP-OHCHR Expert Seminar on Human Rights and the Environment**, Geneva, 14-16 January 2002, (Çevrimiçi) <http://www.unhchr.ch/environment/bp2.html>, 6.3.2008.
- Sıtu, Yingyi / Emmons, David: **Environmental Crime: The Criminal Justice Systems Role in Protecting the Environment**, Sage Publications, California, 2000.
- Sokullu-Akıncı, Füsün: “Gürültü Kirliliği ve Yeni Türk Ceza Mevzuatı”, **Güncel Hukuk Dergisi**, Kasım 2005, S.23, s.48-49

- Soyaslan, Doğan: **Ceza Hukuku Genel Hükümler**, 3. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara 2005.
- Sütçü, Nezih: *“İmar Kirliliğine Neden Olma Suçunun Tahlili (5237 Sayılı TCK Md. 184)”*, **Legal Hukuk Dergisi**, Mart 2005, S. 27, s. 979-994.
- Şen, Ersan: **Çevre Ceza Hukuku (Ceza Hukuku Açısından Sağlıklı ve Düzenli Bir Çevrede Yaşama Hakkı)**, Kazancı Hukuk Yayınları, İstanbul 1994.
- Şen, Ersan: *“Ceza Hukuku Açısından Avrupa Birliği’nde Çevrenin Korunması”*, **İÜSBFD**, Nisan 1994, S. 7, s. 61-65.
- T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı: **Türkiye Çevre Durum Raporu**, Yayın No. 5, Ankara 2007. Ayrıca (Çevrimiçi) http://www.cevreorman.gov.tr/belgeler5/cevre_durum.pdf, 15.08.2008.
- T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı: **Çevre ve İnsan**, 2008/2, S. 73.
- Toprak, Zerrin: *“Çevre Hakkı ve Yerel Yönetimler”*, **İnsan Hakları Yılı**, 1988-89, C. 10-11, s. 91-106.
- Toroslu, Nevzat: *“Doğal Çevrenin Kirlenmesi ve Ceza Hukuku”*, **Akif Erginay’a 65. Yaş Armağanı**, AÜHF Yayını, Ankara 1981, s. 149-190.
- Toroslu, Nevzat: **Ceza Hukuku, Genel Kısım**, 11. Baskı, Savaş Yayınları, Ankara 2008.
- Tunaya, Tarık Zafer: **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, 5. Bası, İstanbul 1982.
- Turgut, Nükhet: **Çevre Hukuku**, 2. Bası, Savaş Yayınevi, Ankara 2001.

- Turgut, Nükhet: “*Kirleten Öder İlkesi ve Çevre Hukuku*”, **AÜHFD**, C. 44, S. 1-4, Ankara 1995, s. 607-654.
- Turgut, Nükhet: “*Çevre için de bilgi gerek*”, **Radikal Gazetesi**, 16.6.2004.
- Ulusoy, Ali D.: “*Çevre Kirlenmesinin Oluşmasından Sonraki Aşamada Medeni Hukuk, Ceza Hukuku ve İdare Hukuku Çözümlerine Genel Bir Bakış*”, **AÜHFD**, C. 43, S. 1-4, Ankara 1993, s. 125-142.
- Uygun, Oktay: “*İnsan Hakları Kuramı*”, **İnsan Hakları**, YKY, İstanbul 2000, s. 13-44.
- Ülkü, M. Murat: “*Çevreye Karşı Suçlar*”, (Çevrimiçi) <http://www.ceza-bb.adalet.gov.tr/makale/149.pdf>, 15 Kasım 2006.
- Ünver, Yener: “*Yeni Türk Ceza Kanunu’nda Çevrenin Kirletilmesi Suçları*”, **Güncel Hukuk Dergisi**, Aralık 2005, S. 24, s. 52-54.
- Ünver, Yener/Nuhoğlu, Ayşe: **Federal Almanya Çevre Ceza Hukuku**, Beta, İstanbul 1999.
- Ünver, Yener: “*Ceza Hukukunda Objektif Sorumluluk*”, **Ceza Hukuku Günleri, 70. Yılında Türk Ceza Kanunu-Genel Hükümler** (26-27 Mart 1997, İstanbul), İstanbul 1998, s. 137 vd.
- Yarsuvat, Duygun: “*Tüzel Kişilerin Ceza Sorumluluğu*”, **Prof. Dr. Sahir Erman’a Armağan**, İstanbul 1999, s. 889-918.
- Yarsuvat, Duygun: “*Yürütme Organının Koyduğu Kaidelerle Suç İhdası ve 1961 Anayasası*”, **İÜHFM**, C. XXIX, S. 3, İstanbul 1963.

- Yaşamış, Firuz D.: “Çevre Ceza Hukuku’nda Son Gelişmeler: Yeni Türk Ceza Kanunu ve Kabahatler Kanunu”, **TBB Dergisi**, S. 58, Mayıs-Haziran 2005, s. 137-147.
- Yaşamış, Firuz D.: “Türk Çevre Hukuku: Temel İlkelere Genel Bir Bakış”, **Prof. Dr. Faruk Erem Armağanı**, TBB Yayını, Yayın No: 8, Ankara 1999, s. 879-906.
- Yıldız, Ali Kemal: “İmar Kirliliğine Neden Olma Suçu (TCK m. 184)”, **Galatasaray Hukuk Fakültesi Dergisi**, **Prof. Dr. Erden Kuntalp’e Armağan**, C. II (Kamu Hukuku), S. 2004/2, s. 293-298.
- Yıldız, Ali Kemal: **5237 sayılı Türk Ceza Kanunu (Açıklamalar-Değerlendirmeler-Öğretiden Görüşler ve Yargıtay Kararları)**, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul 2007.
- TÜBİTAK: “Bitmiş Pillerin Çevre ve İnsan Sağlığına Etkileri”, **Bilim ve Teknik Dergisi**, Mayıs 2006, S. 462, s. 72-75.
- Milliyet Gazetesi: “Muğla’nın havasını zehirleyenler mahkum oldu. Yatağan’da adalet!”, 10.05.2007, (Çevrimiçi) http://www.milliyet.com.tr/2007/05/10/yasam/axya_s02.html, 23.01.2008.
- Milliyet Gazetesi: “Varil katliamına ceza yok”, 13.12.2006, (Çevrimiçi) <http://www.milliyet.com.tr/2006/12/13/guncel/agun.html>, 3.7.2008.
- Radikal Gazetesi: “Asbestli Otopan Aliğa’ya gelmesin”, 16.08.2006, (Çevrimiçi) <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=195911>, 30.06.2008.
- Radikal Gazetesi: “Çevrecilerin denizde ‘Otopan’ zaferi”, 25.08.2006, (Çevrimiçi) <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=196783>, 30.06.2008.

Radikal Gazetesi: “Hileli gemiye geçiş izni yok”, 15.08.2007,
(evrimii) <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=229946>, 30.06.2008.

Radikal Gazetesi: “Ruhsatsız Cinayet”, 01.02.2008, (evrimii)
<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=246204>, 11.08.2008.

Ntvmsnbc: “Dünyaya gelmeden zehirleniyorlar”, 07.09.2005,
(evrimii)<http://www.gezegენimiz.com/NewsDetail.Haber=1640>, 23.06.2008.

<http://www.jur.ku.dk/internationalenvironmentallaw/Lopez>, 6 Mart 2008.

<http://www.unece.org/env/pp/documents/cep43e.pdf>, 11 Mart 2008.

<http://www.ceza-bb.adalet.gov.tr/mevzuat/5237.html>

<http://www.ceza-bb.adalet.gov.tr/mevzuat/maddegerekce.doc>

<http://www.cevreorman.gov.tr>

<http://www.cevre.org.tr>

<http://www.ikv.org.tr>